

ФРАНЦИЯ, БАЛКАНИТЕ И БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД ПРЕЗ XIV—XV в.

БИСТРА ЦВЕТКОВА

Рецензент: *Йордан Николов*

Редактор: *Петър Тивчев*

Бистра Цветкова. ФРАНЦИЯ, БАЛКАНЫ И БОЛГАРСКИЯТ НАРОД В XIV—XV вв.

Настоящая работа является первым опытом всесторонне рассмотреть исторические связи Франции с Болгарией на фоне французской левантинской политики и в общевосточной политической конъюнктуре в период османских завоеваний и установления османского режима в Европейском Юго-Востоке, на основе комплексного критического анализа и осмысления данных французских хроник, историй, воспоминаний современников и официальных документов с данными из османских, балканских и других европейских источников. Рассматривается и оценивается характер исторических связей между французским государством, Бургундским княжеством и народами Европейского Юго-Востока. Видно, что интерес Франции и Бургундии к этим народам определяется их политикой организовать поздние крестовые походы. В конце XV в. заканчивается один из этапов в левантинской политике Франции. Это конец ее крестовых начинаний, которые теряют свой смысл.

Bistra Cvetkova. FRANCE, THE BALKANS AND THE BULGARIAN PEOPLE IN THE 14th—15th CENTURIES

The article is a first attempt at a full examination of the historical relations between France and the Bulgarian lands on the background of the French Levantese policy and of the whole Balkan political situation at the time of the Ottoman invasion and establishment of Ottoman administration in South-east Europe. On the basis of the scientific informations coming from French chronicles, histories, memoirs and from official data in Ottoman Balkan and some other sources, a complex critical analysis is made and conclusions are given. Here are examined and conclusions are given on the character of the historical relations among the French state, the Burgundy duchy and the peoples of South-East Europe.

It is evident that the interests both of France and Burgundy in these Balkan peoples were determined by the aim of organizing later crusades on various inner motives.

The end of the 15th century is the close of one phase in the French Levantese policy, but the same time it is the end of her initiative in the crusades, which in themselves lost their sense.

ИЗТОЧНИЦИ И КНИЖНИНА

През първата половина на XIV в. османските турци се налагат все повече в политическата действителност на Източното Средиземноморие. Най-активни измежду наследниците на старата Селджукска империя, те постепенно заемат мястото ѝ в политическите проекти и въоръжени почини на европейските страни, насочени срещу мюсюлманството в Средиземноморския басейн. В тези проекти и почини Франция не престава да участва, макар и вече не в онази степен, както през кръстоносните походи от XI—XIII в. Историческата обстановка е вече коренно изменена. Не съществуват предишните обществено-икономически предпоставки в Европа и в самата Франция, които тласнаха Западния свят към тези масови въоръжени придвижвания към Изток. Кръстоносните държавици в Предна Азия са унищожени към края на XIII в. от египетските мамелюкски султани. Папството след големия разкол изгубва стария си престиж в тогавашния католишки свят. В 1337 г. пламва „Стогодишната“ война, която поглъща силите и вниманието на два от най-значителните европейски политически фактора — Франция и Англия. Европейското общество не разполага вече с потенциал, заинтересован от борбата с възходящата мощ на османците през втората половина на XIV в.

При все това кръстоносната идея не изчезва от политическия арсенал на тогавашна Европа, въпреки че сега тя става прикритие на нови политически и икономически съображения, интереси и подбуди на онези фактори, които я използват. Сменя се и обектът на борбата срещу мюсюлманството. Сега в центъра на вниманието застават постепенно османските турци. Все по-малко се говори за освобождаването на „Гроба Господен“. От XIV в. нататък всички въоръжени начинания на Европа срещу тяхното утвърждаване в Източното Средиземноморие нямат вече характера на кръстоносните походи от XI—XIII в. Вместо стремителните усилия на Западния свят да наложи господството си над Леванта сега се наблюдават многобройни опити, организирани при това най-вече по почин на застрашените страни в Европа и главно на Унгария с цел да се прегради османското напредване и да се прогонят в Азия новите мюсюлмански нашественици. Едновременно с това обаче през XIV в. кръстоносните проекти и акции имат неведнъж за обект мамелюкския Египет поради трайната му враждебност, засягаща търговските интереси на европейските страни в Средиземно море, както и някои селджукски емирства в Мала Азия, все още неподвластни на османците.

В ранните сблъсъци на християнска Европа с османските турци Франция или нейни представители от средите на френската аристокрация и рицарство в островите Кипър и Родос по един или друг начин

влизат в досег с балканските земи и с българския народ. По това време тези земи, изложени на непрестанни нападения още от началото на XIV в. от страна на селджукските турци, понасят първите чувствителни удари от османците.

От началото на този драматичен период Европейският Югоизток и за няколко века след това — Балканите и България — присъствуват по-скоро периферно във френската политика и обществена мисъл, и то в рамките на взаимоотношенията между Франция и Османска Турция. През XIV—XV в. това присъствие е вплетено в политически и военни начинания на Франция, които имат кръстоносен облик и се наричат от някои учени късни кръстоносни походи.¹

Мнозина историци в миналото и до днес са посвещавали усилията си да проучат именно тези късни кръстоносни акции на Франция в рамките на общите антитурски почини в Европа. Не липсват и опити да се осветлят най-ранните представи във френското общество за османските турци и отношението му към тази нова политическа сила в Леванта. Досега обаче не е направен цялостен опит да се покаже мястото на Европейския Югоизток във френско-турските отношения и върху този фон — мястото на България и българския народ.

Задачата на изследването ни е да изясним характера на френско-балканския и по-специално френско-българския допир през периода на османското завоевание в Европейския Югоизток. Това изследване почива преди всичко върху анализ на основните френски източници по тази проблематика, като критично се съпоставят данните им с подобни в другите европейски, балкански и османски източници. Поради обстоятелството, че някои от френските извори са вече оползотворени в научната книжнина с оглед на френско-турските отношения през XIV—XV в., използваме установките от тази книжнина, които се оказват приемливи с оглед на съвременното ниво на историческата мисъл.

Всеки опит като настоящия трябва да започне с изследването на основните френски наративни източници — монументалната хроника на Фроасар, който засяга събитията от френската история между 1326—1400 г.² Авторът ѝ, пътувал твърде много и служил при бележити владетели на своето време, в това число и при английската кралица, е създал богато документирано произведение, което притежава качествата по-скоро на история, отколкото на летопис. Специалистите изтъкват качествата му на забележителен летописец, който се стреми да научи истината от устата на очевидци, подчертават бистрата му памет. Разказът му обаче не е лишен от обичайното за този жанр пристрастие при представянето на събития и личности или фактически неточности при предаване събитията около кръстоносния поход на Сигизмунд от 1396 г.³

Филип дьо Комин, един от бележитите френски мемоаристи-историци на XV в., се отличава с по-голяма аналитичност и точност от Фроасар. Неговите дипломатически мисии, службата му при бургундския принц Шарл Дръзки и при френските крале Луи XI и Шарл VIII му създават възможност да набере богати лични наблюдения и документална информация.⁴

Но особено важен източник, който осветлява с много личен дар, добра осведоменост и темперамент събитията, свързани с османското

напредване на Балканите в края на XIV в., е хрониката на духовника от Сен-Дени.⁵ Официален хронист на френските крале Шарл V и Шарл VI, духовникът от Сен-Дени е имал достъп до цялата държавна документация, бил е свидетел на важни събития, за които е можел да черпи най-достоверна информация от върховния глава. Тези предимства са обезпечили точността и обилието на сведенията от историята на Франция. Когато се касае обаче за данни за други страни, изследователят трябва да вложи предпазливост и критичност.⁶

Не бива да се подмине и историческото съчинение на Жювенал Дезюрсен.⁷ Макар че не предлага много нови сведения в сравнение с другите източници, Дезюрсен се откроява с ясното си изложение на фактите при явния стремеж да не се преувеличават или подправят те.

Кръстоносните идеи и проекти всред френските ръководни среди не биха били добре разбрани, без да се познава творчеството на един от неуморните радатели за организиране на кръстоносен поход — Филип дьо Мезиер.⁸ В продължение на четири десетилетия той упорито ратува за осъществяване в тогавашна Европа на голяма и организирана кръстоносна акция срещу мюсюлманите в Средиземноморието, в това число и срещу османските турци. Надарен с бистър ум и проникателност в политическата обстановка, образован и енергичен, той още на младини не само проучва опита и грешките на предишните кръстоносни походи, но сам се подготвя като опитен воин, който участва дори в една от кръстоносните въоръжени акции на папската курия, родоските прицари, Венеция и Генуа през 1344 г. срещу сeldжукските турци на Омар. Достигнал до идеята за организиране дисциплинирана християнска военна сила посредством учредяването на нов религиозен орден, Филип дьо Мезиер се установява за известно време на служба при двора на кипърските владетели от френската династия Люзинян. Той става главен съветник на кипърския крал Пиер I при организирането на кръстоносните му походи през 60-те години на XIV в. срещу мамелюкския султан на Египет. След смъртта на този владетел Филип дьо Мезиер намира добър прием при френския крал Шарл V. Постъпил в манастир, той е постоянен съветник на френския крал. В уединението си дьо Мезиер не престава да следи събитията в Леванта, напредъка на турците, да чертае проекти, да пише трактати. В тях препоръчва начини за борба с мюсюлманството в Средиземно море и най-вече набелязва структурата и задачите на новия военно-религиозен орден. Той трябва според него да оглави кръстоносни експедиции за освобождаване на „божия гроб“ и разгромяване на мюсюлманите, в това число и на турците. Най-съществено за нашето изследване е последното му произведение, написано по време на Никополския поход от 1396 г. след трагичната му развръзка — „Оплаквателно и утешително послание“⁹, с критична оценка за похода и с препоръки към френския крал и бургундския принц за нова кръстоносна акция, която да възстанови честта на Франция. Филип дьо Мезиер е необходим като източник не толкова със сведенията си на съвременник, колкото за да се проследи развитието и вариантите на кръстоносната идея сред френското общество и отклика от Никополската битка.

Непосредствени свидетелства за въоръжените опити на Франция срещу турците в края на XIV в. съдържа „Книга за подвизите“ на френския военачалник и държавник Жан льо Менгр-Бусико.¹⁰ Опитен и енергичен войн, посветен в рицарското бойно изкуство от ранна младост, той непрестанно търси случай да воюва срещу мюсюлманите в Средиземно море. През 1388 г. заедно с рицаря Рено дьо Роа той, подтикван от господстващата тогава сред френската аристокрация стремеж към бойни подвизи и мечти за славни победи над мюсюлманството, посещава Константинопол и там за пръв път се запознава отблизо с османските турци.

Оттук двамата рицари отиват в Унгария, за да търсят съюзници за поход срещу мюсюлманите. След безуспешни сондажи Бусико се упътва през Венеция за Палестина, откъдето на връщане му е спътник кралският братовчед и френски благородник Филип д'Артоа, граф д'Ю, задържан в Дамаск по заповед на египетския султан.¹¹ Двата знатни французи, чието пътуване е част от поредицата пътувания на други френски благородници и рицари в „светите места“ през 70—80-те години на XIV в., са подобно на много такива „поклонници“, на товарени от френските управляващи кръгове с разузнавателни или дипломатически мисии с оглед на антимюсюлмански акции. Ориентиран добре върху обстановката в Леванта, Бусико застава заедно със сина на бургундския принц — граф дьо Невер, начело на френско-бургундската армия като маршал на Франция в големия кръстоносен поход на Европа срещу османците в 1396 г.

Участва сам в битките и е очевидец на най-важните събития от този поход и на жестокото поражение при Никопол с всичките му трагични последици. По случайно стечение на обстоятелствата той оцелява след Никополската битка, прекарва известно време в плен и е откупен от Франция. По-късно през 1399 г.¹² начело на един отряд французи той командува успешни антитурски операции в защита на обсадения Цариград. Спомените му са записани от някой негов приближен. Написани са емоционално, с несдържана ненавист срещу мюсюлманите, в обичайния дух на кръстоносните хроники, целящи да прославят християнския свят в двубоя му с исляма. При все това в описанията се вмъкват и редица елементи, които свидетелствуват и за известен политически реализъм на автора: съзнанието за липсата на единство в християнските бойни сили при Никопол, макар и обяснено само с нелоялността на унгарците в боя, помощта на покореното българско население, оказана на кръстоносците, признанието за безсилието на Византия и необходимостта от голяма европейска бойна сила в нейна подкрепа и пр.

Един твърде интересен и малко използван източник са стиховете на бележития френски поет от това време Йосташ де Шан.¹³ Майстор на лирическата поезия, Йосташ де Шан възпява в епични поеми бележити събития, свързани със съдбата на Франция от това време. Между тях са стиховете, посветени на Никополската битка в неговата балада против войната. Тези стихове отразяват преди всичко отношението и настроенията на френските дворцови аристократични кръгове, които са се ангажирали в кръстоносното начинание през 1396 г. Сам поетът принадлежи на тези среди. Той е дълго на служба при

френските крале Шарл V и Шарл VI, пътувал е много дори в Изтока и става изразител на чувствата, които вълнуват управляващите във връзка с претърпения удар върху кръстоносните им проекти и почини. И Йосташ де Шан подобно на официалните френски хронисти и мемоаристи от епохата се стреми да отклони вниманието от неуспеха на тази политика, като хвърли обвинението за поражението върху унгарската армия и върху самия унгарски крал.

В други свои балади Йосташ де Шан приканва християнството към кръстоносен поход срещу „сарацините“, както в тогавашната европейска книжнина се назовавали мюсюлманите в Средиземноморския свят. В поезията му неведнъж се явява отрицателният образ на Мохамед, заклеймен заедно с доктрината на исляма като създател на лъжовна религия, налага се идеята да се предпази християнският свят от тази религия.¹⁴

Френската мемоарна и пътеписна книжнина от XV в. съдържа и спомени, описания и трактати на някои от многобройните „поклонници“ на „божия гроб“, пътували в Леванта, обзети от неизживяната мода и пиетет към свещените за християните земи от времето на кръстоносните походи. Тези пътешественици и очевидци обогатяват представите и знанията на тогавашна Европа за мюсюлманите в Средиземноморието, в това число и за османските турци. Между тези произведения трябва да се отбележи „Книга със земеописание“ на Жил льо Бувие, с прозвище Бери, данните за която са събрани по време на пилигримското пътуване на автора през 1402 г.¹⁵ Сред редицата наблюдения върху религията, нравите и обичаите на мюсюлманите се срещат и конкретни данни за управлението на турците и за въоръжената им сила, двете най-важни области от живота на тази стремително разрастваща се държава, около която в Европа особено след Никополското поражение се създава мит за непобедимата ѝ мощ. За пръв път във френската книжнина, засягаща проблемите на турския свят, у Жил льо Бувие се явява и разпространеното по това време в Европа определение „силен като турчин“. Авторът характеризира турците като „най-силните хора сред всички народи“.

Между по-късните източници трябва да се посочат писмата на миноритския монах Бартоломео де Яно от 1438 и 1443 г.¹⁶ Този духовник е привърженик на политиката, провеждана от папа Евгений IV за уния между западната и източната църква. На църковния събор във Ферара, където се подготвя сключване на такава уния, той придружава византийския император Йоан VIII и с него заминава за Цариград. Там става викарий на ордена си за източните провинции и възстановява манастира „Св. Антоний“, унищожен при падането на Цариград (1453). В едно свое писмо от 1438 г. той съобщава редица ценни подробности около девширмето (принудителното събиране на християнски деца за еничери).¹⁷ В друго писмо от 3 февруари 1443 г. до ръководителя на йоанитите в Йерусалим¹⁸ той съобщава впечатленията си от видено и чуто за положението на балканските страни, за отношението на османските завоеватели към балканското население и пр.

Тук са взети под внимание и автентичните свидетелства на двама участници в защитата на Родос през 1480 г. от османските турци — Гийом Каурсен¹⁹ и Мари Дюпюи²⁰, както и някои сведения, излезли из-

под перото на великия магистър на ордена на родоските рицари по това време Пиер д'Обюсон.²¹ Изследователите на тези източници установяват, че по форма изложението на събитията напомня всички други източници с пропаганден характер, целящи да изтъкнат предимствата на християнските борци над неверниците и намесата на божествена сила в подкрепа на кръста. При все това в тези източници се промъкват пасажи, от които личи, че апологетите на родоското рицарство са схващали реалистично агресивните цели на Мехмед II спрямо Родос, насочени не толкова от религиозен фанатизъм срещу християнското рицарство, колкото към овладяването на обект с важно стратегическо и икономическо значение в Източното Средиземноморие.²²

Важно място в настоящото изследване заемат изворите, които представят източната политика на Бургундското херцогство. От първостепенно значение са пътните впечатления на двамата политически наблюдатели на бургундския принц Филип Добри (1419—1467), Жилберт дьо Ланоа²³ и Бертрандон дьо ла Брокиер²⁴. Във връзка с големите кръстоносни планове и почини на Бургундското херцогство принцът, тогава съюзник на английския крал, се нуждае от точна информация за вътрешното състояние на османските турци и на властта им в Азия и Европейския Югоизток, както и на мамелюкската държава в Сирия и Египет. Първ Ланоа, благородник и рицар, сановник в двора на Филип Добри, посещава три пъти Леванта — първия път в 1403—1404 г., втория — през 1421—1422 г., а третия — през 1445 г. Пътните бележки и събраните сведения от посещенията на дьо Ланоа в Леванта през 1421—1423 г. са най-интересни за проучването ни, защото рисуват положението в балканските земи по това време и съдбата на балканското население и на българите.

Като вещ познавач на Изтока дьо Ланоа подготвя по-късно флотската експедиция на Бургундия начело с Валеран дьо Ваврен, която трябва да действа заедно с обединената християнска войска на Владислав III Ягело и Янош Хуняди (1444).

Особено богати и разностранни са данните в пътния дневник на втория агент, изпратен през 1432—1433 г. в Леванта с мисия от бургундския принц — смелия, енергичен и интелигентен рицар и сановник Бертрандон дьо ла Брокиер, пътувал подобно на мнозина преди него под прикритието на мним поклонник из светите за християнството места. В същност той предприема едно голямо и рисковано пътешествие през Зара и Шибеник, Родос и Кипър до Йерусалим, за да събере грижливо сведения за Изтока и най-вече за военния потенциал на мамелюците в Сирия и Египет и на османците в Анадол и на Балканите. На връщане от Йерусалим той минава през Яфа, Акра и Саида. Вместо да се прибере по море, той се присъединява, предрешен като роб, към един керван от мюсюлмански поклонници, идещ от Мека, посещава Балбек и Хама и оттам навлиза в Анадол, като изучава подробно Адана, Тарс и Караманското емирство, за да стигне до Бруса и Константинопол. Оттук той бърза да се срещне със султана в Одрин, прекосява Балканския полуостров, като си изгражда цялостна представа не само за османската държава, но и за подвластните ѝ народи в Европейския Югоизток. В наблюденията и данните на Брокиер няма приповдигнатия тон на рицарските разкази. Това са точните и ра-

зумно обяснени факти на един политически наблюдател с разузнавателна мисия, който е превъзмогнал религиозни, съсловни и народностни предубеждения, за да достави най-вярна ориентация на своя владетел с оглед на въоръжените му начинания в Изтока. Ето защо изследователите са склонни твърде много да се опират на неговите данни, които се открояват ярко между най-ранните, оскъдни при това свидетелства за османския режим в европейските провинции през първата половина на XV в.

Не по-маловажен от Брокниер е и друг бургундски източник — спомените на един от прославените военачалници на Филип Добри — Валеран дьо Ваврен.²⁵ Тези спомени са записани от вуйчо му — Жан дьо Ваврен.

Валеран дьо Ваврен е един от активните осъществители на бургундските кръстоносни проекти в Леванта. Доверен съветник и шамбелан на принца, той се откроява с действията си във връзка със събитията около подготовката на съюзен християнски флот в помощ на втория противотурски поход през 1444 г. начело с Владислав III Ягело и Янош Хуняди.

Спомените му съдържат интересни подробности за победите на Хуняди над турците преди двата похода от 1443 и 1444 г., за връзките между европейските противоосмански сили в Европа и на Балканите. С много факти е разкрита левантинската политика на Бургундското херцогство, както и позициите на италианските държави и папата по отношение на турците.

Военните действия на бургундските кораби по долнодунавските брегове през 1445 г. поставят Ваврен в допир с българи и власи. Макар и не твърде дълбоко запознат с балканската действителност, той съобщава някои непосредствени наблюдения за непримиримостта на българите с османския режим, които се потвърждават и от други данни подчертава, че походът от 1444 г. е предизвикал вълнения сред българското население и че то посрещнало османските неприятели дружелюбно.

Като при всеки военен, в спомените на Ваврен стоят на преден план описанията на военно-укрепителни съоръжения, битки, бойна тактика. Сведенията от този род създават конкретна представа и за османския военен потенциал в областите, които е посетил Ваврен. Този източник допринася твърде много наред с Бусико да се разширят представите на заинтересованите от Леванта европейски политически фактори, както и в самата Франция за реалната сила на Османската държава.

Между бургундските извори са и хрониката на Жан Брандон с добавките към нея от Адриан дьо Бю.²⁶ Те привнасят твърде малко фактически данни за големите събития, познати от други извори, но са ценни заради известни подробности около организирането на кръстоносните походи в Бургундското херцогство.

Заслужава внимание и хрониката на Жорж Шатлен, придворен историк на бургундския принц и рицар в създадения от този принц орден на „Златното руно“.²⁷ Той отделя немалко място в тази хроника на

османската опасност, като изтъква голямата сила на турците. Но тази сила не е непреодолима, макар Шатлен в стила на кръстоносната книжнина да свързва тези възможности с божествено вмешателство.

Източната политика на бургундския владетел и отношението на бургундските ръководни кръгове към османското издигане в Леванта се отразяват живо и с редица съществени подробности в спомените и летописните бележки на трима съвременници и приближени на Филип Добри — Оливие дьо ла Марш,²⁹ Жак дю Клер³⁰ и Матьо д'Ескуши³¹. Твърде интересни са техните бележки за характера на кръстоносната пропаганда и за привържениците ѝ в Бургундия.

По техните данни личи и откликът в Европа на трагичните събития в Европейския Югоизток, настъпили с османското заевование и особено след завладяването на Цариград.

Теоретическа обосновка за необходимостта от ангажиране на Франция в кръстоносни начинания прави в редица свои трактати и полемични трудове именитият бургундски теолог, дипломат и сановник на бургундския владетел — Жан Жермен,³² пръв канцлер на ордена на „Златното руно“ и епископ на Невер и Шалон на Сона. Убеден привърженик на кръстоносните традиции, той отрано активно участва във всички дипломатически почини на бургундския двор за организиране на кръстоносен поход срещу турците. Малко преди падането на Цариград той участва в пратеничеството на бургундския принц до европейските владетели, което ги приканва да обединят силите си в подкрепа на погиващия Цариград. На френския крал Шарл VII той представя нарочно подготвеното от него за целта „Слово към всепобедния крал Шарл VII за отвъдморското пътешествие“³³.

За късните кръстоносни походи и участието на Франция в тях трябва да се използва и един ценен франкоезичен източник „Савойските хроники“³⁴. Този източник съдържа подробности, макар и с редица фактически неточности и особено неточности в личните и географски имена, за политическата обстановка на Балканите през 60-те години на XIV в., за усилията на византийския император Йоан V Палеолог да осигури помощ от Европа срещу османските турци и за опита му да намери подкрепата на унгарския крал Лайош, за враждебните действия на кръстоносците срещу българските черноморски градове и пр.

От нефренските извори по набелязаната тук проблематика най-много сведения могат да се намерят в документите на венецианския сенат и на папската курия, и то главно във връзка с организирането на противотурски европейски коалиции.³⁵ Особено място заема книжовното наследство на бележития хуманист Енеас Силвиус Пиколомини, по-късно папа Пий II, сам организатор на кръстоносен поход през 1463 г.³⁶ Ранните контакти на българите с френската аристокрация и управляваща династия на Люзинян в Кипър осветлява хрониката на Леонтий Махера, издадена частично на български език и анализирана в интересувашите ни аспекти от П. Тивчев.³⁷ Необходими за настоящото изследване са и нефренските източници за похода на Амедей VI Савойски³⁸ и за Никополския поход от 1396 г.³⁹, както и за двата похода на Владислав III Ягело и Янош Хуняди⁴⁰. Изворите от нефренски произход за антитурските коалиции в Европа, кръстоносни проекти и военни

начинания през втората половина на XV в., в които Франция има някакво присъствие, са критично използвани от Р. Швъбел в посветената му на този период монография.⁴¹

Книжнината по проблемите, които осветляват левантинската политика на френския и бургундския владетел или пък контактите на френското общество с Източното Средиземноморие през втората половина на XIV и през XV в., не е твърде обилна.

Най-сериозното изследване, което и до днес не е изгубило значението си като богато документиран синтез по тези проблеми, принадлежи на френския историк Ж. Делавил — Льо Ру.⁴² Първият том на труда разглежда основните насоки във френската източна политика през XIV в. върху фона на общеевропейската политическа конюнктура, свързана с Леванта. Документацията на Ж. Делавил — Льо Ру е разнообразна: тя обхваща не само френски извори — наблюденията на автора са изградени върху комплексен критичен анализ на източници от различен произход.

Непредубеден изследовател, Ж. Делавил — Льо Ру проследява развитието на кръстоносната идея. Той разкрива със задължителния за всеки сериозен историк рационализъм действителните подбуди на европейските държави, в това число и на френския, и бургундския владетел при опитите за организиране на кръстоносни коалиции. Авторът с основание установява, че при създадената през XIV в. обстановка в Европа с много и сложни противоречия кръстоносните начинания са обречени на неуспех.

Още в края на миналия век румънският историк Н. Йорга посвеща в редица свои изследвания вниманието си на късните кръстоносни походи.⁴³ Една от най-ранните му работи представя цялостно дейността и творчеството на бележития френски теоретик на кръстоносната идея — Филип дьо Мезиер. Н. Йорга рисува въз основа на внушителен изворов материал отношението на френските управляващи кръгове към мюсюлманството в Средиземноморието и върху този фон — неосъществимите планове на дьо Мезиер.

Доста по-късно румънският историк спира вниманието си съвсем бегло на контактите между френската общественост и земите, където се обособяват дунавските княжества през XIV в. в един исторически екскурс върху френско-румънските отношения през XIV—XIX в.⁴⁴ Този екскурс е твърде бегъл и при това изпълнен с неточни и тенденциозни сведения за ролята на „власите“ в средновековната българска държава. Информацията в книгата за XIV—XV в. е твърде оскъдна и не изчерпва това, което вече е било познато на науката още от Делавил — Льо Ру.

Между по-старите публикации с ценни изследователски качества трябва да се отбележат приносите на Ш. Потвен и Ш. Шефер⁴⁵ върху Ж. дьо Ланос и Брокер с интересни проучвания върху обстановката в Бургундия, която обяснява дейността и творбите им, на Ж. Фино⁴⁶ и Йорга⁴⁷ върху подготовката на кръстоносни начинания в Бургундското княжество през 40—50-те години на XIV в. В тези приноси се разкриват предимно нови моменти от политическата история.

При все това не са подценени и икономическите предпоставки, които обясняват живия интерес на Бургундското княжество към Изтока.

Отделни събития или личности, свързани с поставените тук проблеми, проучват отделни изследвания на абат Бюнио⁴⁸, А. Фр. Делаборд⁴⁹, Г. Млюмберже⁵⁰, П. Дюрийо⁵¹ и пр.

Между интересните студии от началото на века върху източната политика на Бургундското херцогство трябва да се посочи трудът на Е. Дяконеску.⁵²

През 30-те години на нашето столетие ролята на Франция в кърсните кръстоносни походи е засегната бегло и в двата по-големи обобщаващи трудове на ливанския историк Азиз Сюрал Атия върху тези походи през XIV в.,⁵³ много сериозно и обективно разкритикувани от именития румънски историк Фр. Пал⁵⁴.

В по-новата книжнина най-значителни са приносите върху бургундския принц и Леванта през XV в. Между тях се отличават с безспорните си изследователски достойнства и нов изворов материал статиите на К. Маринеску⁵⁵ и А. Грунцвайг⁵⁶.

Засиленият напоследък интерес към европейско-турските отношения от XIV в. нататък даде няколко сериозни проучвания, които създават и добра основа на съвременен ниво за осветляване източната политика на Франция. Тук трябва да се посочи преди всичко книгата на Кл. Д. Руйар,⁵⁷ която, макар ненавсякъде пълно и невинаги с необходимата критичност, има за цел да проследи представата, интереса и политическата насоченост спрямо Турция във Франция през XV—XVII в. в едно бегло въведение върху XIV—XV в. Съвременен обобщение с богата документална основа върху източната политика на европейските държави през втората половина на XV в. представлява книгата на Р. Швъобел.⁵⁸ Авторът на този ценен труд е отделил необходимото внимание и на антитурските планове и действия на Франция през разглеждания период.

Френската източна политика през първата половина на XV в. и отношението ѝ към проблемите на Европейския Югоизток е засегната в монографията на Б. Цветкова върху османското завоевание, Балканите и Европа.⁵⁹ Усилията на Византия да спечели подкрепата на Франция в края на XIV в. срещу турците са намерили място в изчерпателната монография на Дж. Баркер върху Мануил II Палеолог.⁶⁰

През последните десетилетия в чуждата книжнина се появиха нови опити да се потърси мястото на някои страни от Европейския Югоизток в контекста на френско-турските връзки и отношения през XVI—XIX в. Такъв характер има напр. монографията на Ж. Льобел⁶¹. Само краткото ѝ въведение засяга нашия период, тъй като основното изследване започва с XVI в. В това въведение обаче авторът неоснователно се предоверява на информацията, която черпи от Н. Йорга относно ролята на „власите“ през XII—XIV в. и участието им в историята на българската държава.

Опит да се издират българското присъствие във френската книжнина като отражение на исторически взаимовръзки направи бележитият френски изследовател на цар Симеон Велики Кристиан Жерар (Ж. Сергерер)⁶². В първата част от това полезно издирване са засег-

нати някои факти, свидетелстващи за допира на Франция с българите през XIV—XV в. и представите за тях.

В българската книжнина контактите с Франция през XIV—XV в. са засягати в миналото най-вече във връзка с похода на Амедей VI срещу турците през 1366 г. След К. Иречек П. Ников потърси опорни податки в Савойските хроники, за да осветли неизяснени моменти от българо-турските отношения през 60-те години на XIV в.⁶³ Св. Георгиев представи цялостно похода и отношението му към съдбата на България.⁶⁴ Тези проучвания бяха не само обогатени, но и завършени успешно от съветската българистка Л. В. Горина, която показва израждането на този антитурски поход в истинска грабителска кампания, разорила редица български черноморски селища.⁶⁵

В съдържателната монография на Св. Георгиев „Енеа Силви Пиколомини“ е представена с хубава документация борбата на този бележит хуманист за организиране на кръстоносен поход.^{65а}

Нови страници от най-ранните френско-български контакти през периода на османското завоевание разкри съдържателното проучване на П. Тивчев върху хрониката на Леонтий Махера за историята на Кипър по времето на Люзиняните.⁶⁶

ФРАНЦИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЯ ЮГОИЗТОК ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIV В.

Проблемите на Европейския Югоизток и народите, които го населяват, са отдавна познати на френските управляващи среди. Все още е пресен споменът за Цариградската латинска империя, за господството на латинските рицари и феодали в балканските земи. Живи са и възпоменанията, при това увековечени във френската историопис от XIII в. за блестящата победа на българския цар Калоян над кръстоносците при Одрин през 1205 г. и за трагичния край на латинския император Балдуин Фландърски. Към средата на XIV в. политическата обстановка тук обаче чувствително се е променила. Византия е изправена пред многобройни вътрешни и външни проблеми, а от 1352 г. над балканските страни надвисва заплахата на османските турци, подели системното завоевание на Полуострова. България не е вече онази сила, която всявала по времето на Асеновци страх и респект сред близки и подалечни държави.

От друга страна, самата Франция е в по-различно положение. Тя е влязла вече в тежък двубой с Англия, който ще трае близо век. Проблемите на Източното Средиземноморие и старите кръстоносни амбиции са твърде далеч от вниманието на управляващите среди. Само през някои антракти на изтощителната Стогодишна война, в която Френското кралство и Бургундското херцогство участват като врагове, невдъхнж техните владетели обръщат поглед към Леванта. Това става било поради настоятелните молби за помощ от страна на Византия или поради непрестанните щети, нанасяни от мамелюците в Сирия и Египет на френските и бургундските търговски кораби, или от нападенията^а

на селджукските малоазийски емири и османци над френските господари на Кипър — Люзинианите.

Още наскоро след като турците се утвърждават на Галиполския полуостров, византийският император Йоан V Палеолог моли с официално послание до папата за християнска военна помощ (1355). Той дори обещава срещу това уния със западната църква.⁶⁷ Тези дипломатически постъпки на Византия, от една страна, и, от друга страна — нападенията срещу Кипър от селджукските емири — поставят пред Западния свят въпроса за необходимостта от християнска коалиция срещу мюсюлманите в Леванта и особено срещу все по-укрепващите в силата си османски турци. В папското седалище в Авиньон се създава нова кръстоносна коалиция, прогласена от самия папа Урбан V (1362—1370 г.) с участието на френския крал Жан II, датския — Валдемар III, савойският граф Амедей VI и кипърският крал Пиер I, дошъл да потърси помощ от Европа срещу мюсюлманите.⁶⁸ Това начинание обаче не се осъществява, както е замислено. Френският крал умира, а Пиер I изоставя борбата в Леванта, организира поход срещу Египет и овладява Александрия.⁶⁹ Единствен Амедей VI, опитен рицар и жаден да прослави цветущото си графство и да утвърди политическия си авторитет, не се отказва от кръстоносните си планове. Родственик на византийския император, той се счита задължен да откликне на повика му за помощ. Савойският граф полага усилия със съдействието на папата да организира християнска коалиция. Германският император Карл IV обещава подкрепа. Със същите намерения е и унгарският крал Лайош I (1342—1382). Предвижда се дори германският и унгарският владетели да действуват от север, а Амедей VI — от юг към Цариград.⁷⁰

Савойският владетел успява да организира армия с не твърде надежден състав: от личните му васали, от рицари, жадни за авантюри и увлечени от старите кръстоносни предания за приказните богатства на Изтока, и от доста наемници предимно от средите на известните по това време и всяващи страх в Южна Франция и Италия кондотиерски отряди от въоръжена, национално пъстра сбирщина.⁷¹ В тази армия участвуват много французи. Владенията на тогавашна Савоя обхващат френски и бургундски области, а и самото херцогство е свързано културно и езиково най-много с Франция. Всред елитния състав на Амеевата кръстоносна армия се сочат имената на познати френски и бургундски рицари: Жан дьо Виен, сеньор дьо Рулан, по-късно станал адмирал на Франция, Хюг дьо Шалон, сеньор д'Арле, Ролан дьо Веси, Гийом дьо Шаламон, Етиен дьо ла Бом, адмирал на похода и др. С оглед на това изследователите на похода го причисляват към френските кръстоносни акции.⁷²

Въпреки обичайното за Генуа и Венеция двойствено поведение и неохота да се ангажират официално в такава акция, нито да я финансират, Амедей VI успява със свои средства да съоръжи седем генуезки, шест венециански и три френски кораба от Марсилия.⁷³ Капитани са Реймон Бонсани, Гийом Мартини и Жан Касса. На тези морски съдове се натоварва малобройната войска на савойският граф на път за Леванта. При появата си в Европейския Югоизток кръстоносците попадат на една твърде усложнена политическа обстановка с изострени съперничества, определящи противоречивата политическа ориентация на

различните балкански страни. Въпреки османските завоевания в Източна Тракия българи и византийци са в открита враждебност. През 1354 г. Византия прави опит да си възвърне черноморските крепости по южното крайбрежие, като завладява Анхиало и се опитва да отнеме от българите Месемврия. Тук византийците срещат отпора на българска войска с турски наемници.⁷⁴ В териториалните си съперничества и въоръжени сблъсъци с Византия българският владетел Иван Александър прибягва към съюз с османските турци.⁷⁵ Тежката външнополитическа обстановка и вътрешната слабост на България, поделена вече на три части между Иван-Александровите синове и добруджанския владетел Добротица, заставят българския цар да търси въоръжената сила на новия общ балкански неприятел — турците. Българо-турският съюз създава вероятно повод през 1365 г. един от участниците в кръстоносния проект на папа Урбан V — унгарският крал Лайош I, да предприеме действия срещу България и да завладее Видинската област. Той обрича на няколкогодишен плен в Хърватско видинския владетел Иван Срацимир със семейството му и организира принудително покатоличване на хиляди българи от този край.⁷⁶ Маджарското нашествие фактически е плод на старите завоевателни домогвания на унгарските владетели към българските земи. Когато по-късно българите се опитват да си възвърнат Видинско, те ги отблъсват с помощта на влашкия княз.⁷⁷

Византийският император търси непосредствен контакт с Лайош I с оглед на проектираните противотурски действия и сам заминава за Буда в началото на 1366 г. Едновременно с това негови пратеници преговарят с папата относно условията на обещаната от византийците уния. В този дух императорът преговаря и с унгарския крал, който застъпва интересите на папската курия. И на двете места преговорите се затягат поради неохотността на византийските представители, а това от своя страна охлажда желанието на папата и маджарския владетел да се ангажират в противотурски действия в подкрепа на Византия.⁷⁸ Натегнатите взаимоотношения на Балканите, в които турците играят все по-значителна роля, се изострят още повече, когато през 1366 г. българският цар попречва на Йоан V да се върне през земите му от Видин в Цариград, за да избегне друг по-рискован маршрут.⁷⁹ Византийският император стои блокиран в овладения от маджарите Видин, когато в Цариград пристигат кръстоносците на Амедей VI, завладели с успешна операция Галиполската крепост. При това разположение на силите България попада поради съюза си с Мурад I в лагера на главните неприятели, срещу които Византия е призовала кръстоносците — османските турци. Това обстоятелство, както и задържането на Йоан V във Видин стават повод кръстоносният поход да измести обекта си под благовиден предлог и да се насочи срещу България. По молба на византийската императрица Амедей VI се подготвя в Цариград, за да предприеме нападение срещу българите по Черноморското крайбрежие и ги застави да дадат свободен пропуск на Йоан V. Савойският граф получава в помощ и още две византийски галери с внушителна материална помощ. Той наема и две от генуезката община в Пера. Опитът да се изпрати един от тези плавателни съдове по Черно море и Дунав за транспортирането на императора от

Видин се оказва безуспешен.⁸⁰ Тогава Амедей VI повежда войските си срещу българите, като оставя част от тях в Цариград за отбрана при евентуално нападение от турците. Кръстоносците овладяват Созопол, Манхопол (Ахтопол) и Скафрида, където потопяват няколко турски кораба.⁸¹ В овладените селища те веднага налагат големи данъци. След оказана съпротива от местния български гарнизон пада и Месемврия, където нападателите заварват богато продоволствие, много стоки и припаси. Една от първите им грижи е да се впуснат в разграбване на богатствата. И тук населението е заставено да изплаща тежка контрибуция и упорито се съпротивлява срещу това. Кръстоносците прибегват към арестуването на жители, за да ги заставят да се подчинят. Същите сблъсъци между населението и кръстоносците стават и в Анхиало и Емона. В Емона дори в началото на 1367 г. избухва бунт на българите срещу данъчното притеснение. Кръстоносците се увеличават до такава степен в грабителските си кампании, че навлизат навътре в сушата, като завземат и силната крепост Русокастро.⁸²

Още в края на октомври 1366 г. „Зеленият граф“ се подготвя за овладяването на Варна. Той смята, че така ще застави българския владетел да води преговори, като едно от условията ще бъде освобождаването на Йоан V.

Военните действия и събитията, свързани с обсадата, са сравнително добре проучени досега. Въпреки че Амедей VI организира тила чрез обезпечаване на сигурно продоволствие в Месемврия, при наличие на сериозните обсадни съоръжения и пристигналите кораби, защитниците отблъскват удара на кръстоносците и ги заставят да снемат обсадата и да поведат преговори. Към преговори е склонен и българският владетел. Условията засягат не само възвръщането на императора, но и съдбата на черноморските крепости и пленените от българите кръстоносци. Едновременно с това Амедей VI води преговори и с добруджанския господар Добротица с оглед да осигури безпрепятствено преминаване оттам на византийския император.⁸³

В преговорите с Иван Александър се постига следното: българският цар обещава да отстъпи на византийците Варна, Несебър и Анхиало срещу задължението, което Йоан V Палеолог поема, да посредничи за освобождаването на Видинската област от маджарите. Византийският император бил изпратил на влашкия войвода Влайко 180 000 флорина, за да осъществи тази операция.⁸⁴ До предаването на Варна не се стига, но кръстоносците задържат и предават на византийците завзетите от тях български крепости по южното Черноморие. След като освободеният Йоан V пристига в Месемврия при предаването на града от кръстоносната власт на Амедей VI, византийците облагат местното население с нова тежка контрибуция. Малко след това армията на Амедей VI напуска Европейския Югоизток.

Този мним кръстоносен поход се превръща в кампания за ограбване на богати български селища и райони. Вместо да допринесе за спиране на османската експанзия, той съдейства да се задълбочат конфликтите между балканските държави, икономически ги омаломощава с направените огромни разходи. В същност той допринася да се поддържа обстановката на междубалкански политически разногласия и с това да се улеснява напредването и утвърждаването на османците.

Така новите контакти на българите с френските кръстоносци в обстановката на разрастващия се османски натиск през 1366 г. не се отличават съществено от старите сблъсъци с кръстоносците от четвъртия кръстоносен поход. И сега французите се явяват като нашественици. Те улесняват неприятелската на България Византия, вместо да подпомогнат балканските страни срещу турците. И сега върху беззащитното население се стоварват разорителни данъци и контрибуции, то понася грабежите на една зле организирана и разнородна армия от безогледни кондотиери и жадни за богатства рицари-авантюристи, за които кръстоносната война не е нещо повече от източник за лично замогване.

В не по-малко драматична обстановка протичат и други събития през 70-те г. на XIV в., които поставят българското население в допир с френската аристокрация на о-в Кипър около управляващата династия на Люзинианите. След смъртта на кипърския крал Пиер I, убит от местната аристокрация, сред управляващите среди се обособяват две клики. Едната начело с овдовялата кралица Елеонора търси начин да обезвреди другата, в която са двамата братя на Пиер I — Жуан Люзиниан, княз на Антиохия и конетабл на Кипър, и Жак Люзиниан, конетабл на Йерусалим, регенти на малолетния принц Пиер II. Първата клика търси военната подкрепа на Генуа, която изпраща силен флот на острова и открива истинска война на населението под предлог, че се явява да премахне неугодните на кралицата аристократи. Генуезките нашественици търсят отначало подкрепата на местни сили и демагогски обявяват освобождаването на робите и престъпниците, които се явяват на служба при тях. По време на тези събития неочаквано в редовете на генуезците се стичат българи-роби, попаднали на острова от средиземноморските робски пазари, където от десетилетия вече се озовавали отвлечени при честите набези и при завоевателните кампании на турците. Те са твърде многобройни, храбри и силни и скоро започват да играят значителна роля в изстребителните стълкновения между Генуа и Люзинианите или в съперничествата в средите на френската аристокрация. Благодарение на тяхното участие генуезците превземат крепостта Пафос и след това бива отблъснат опитът на Жуан Люзиниан да възвърне крепостта на кипърци. Хронистът на тези събития Леонтий Махера подчертава, че сражението при Пафос на 3 юли 1373 г. било спечелено от генуезците, „понеже те имаха голяма помощ от българите“. Заедно с българите се раздвижват и роби от други народности — татари, гърци и пр., които се надяват така да постигнат облекчение на робската си участ. Осъзнавайки силата на тези маси и особено на твърде отличилите се вече в боевете българи, Жак Люзиниан обявява също, че ще освободи робите, ако се присъединят към войските му. Така той ги спечелва като защитници на острова срещу чуждите нашественици. Те стават надеждна бойна сила на Люзинианите. Тяхната храброст се оказва решаваща при едно жестоко сблъскване с генуезците, когато те се опитват да пренесат заграбените от Левкозия богатства във Фамагуста. Голям отряд с участието на много българи, предвождан от Жак Люзиниан, буквално разсипва генуезците и откарва богатствата и пленниците в Кериния.

В боевете при Кериния през януари 1374 г. пак българите допринасят да се нанесе голямо поражение на генуезците, вследствие на

което те се оттеглят в Левкозия. При повторен опит да се вземе Кериния българските войски отново се отличават в отбраната на една стратегическа важна теснина — Диава, където дават и многобройни жертви. Не по-благополучна за генуезците се оказва обсадата на Кериния. Българите избиват генуезките бойци, които се опитват да набавят обсадни съоръжения. Българските бойци се проявяват със смели действия и при ожесточената обсада на Кериния. Командващият отбраната Жак Люзинян им възлага отговорна бойна задача — да унищожат генуезките стенобойни машини. Шестима смели българи изгарят с „гръцки огън“ две от тези машини и избиват хората в тях. Така дръзновените действия на българските бойци допринесли генуезците да се откажат от обсадата и да се съсредоточат във Фамагуста.

Участието на българите в тези събития трябва да се разглежда като част от съпротивата на най-угнетените слоеве от кипърското население. Отначало в подкрепа на чужденците, а после с много по-голямо усърдие в защита на острова българите-неволници очакват облекчение на робската си участ.⁸⁵ Мнозина от тях заедно с робите гърци и татари получават свобода и продължават да служат в армията. Но освобождаването им е част от социалната демагогия на френската аристокрация в стремежа ѝ да опази застрашеното си господство над острова. Тя се страхува от тези въоръжени маси, които неведнъж стават жертва на противоречията и съперничеството между нейните представители. Така например поради козните на кралицата, целещи да унищожат Жуан Люзинян, като го лиши от главната му бойна сила — българите, мнозина злощастни хора биват жестоко избити по заповед на Жуан Люзинян, като ги блъскат от стените на крепостта Агион Иларион. Въпреки многобройните дадени жертви и превратната си съдба някои от доведените на острова българи, жертва на турските завоевания в Леванта, дълго се запазват тук с народността си име. Твърде вероятно е споменът за тяхното участие в събитията от 1373—1374 г. да е отразен и в някой друг съвременен източник извън хрониката на Махера.

Във всеки случай равносметката от този допир между българи и французи в егейския остров е твърде положителна за първите, превърнали се с храбростта и военната си съобразителност в една от главните бойни сили на френските управници в Кипър.

През 80-те години на XV в. опитите на папската курия да насърчи нови кръстоносни действия и особено да ги насочи срещу османските турци в Леванта се оказват безплодни. Богатите и ловки в политическите си комбинации италиански морски републики — Генуа и Венеция, не проявяват разположение да подкрепят антитурски акции. Те се стремят да се приспособят към османското присъствие в Леванта, което става все по-съдбоносно за икономическите им и териториални интереси там.⁸⁶ Стогодишната война продължава да поглъща силите на Франция и Англия. При такава политическа конюнктура в Европа турците безпрепятствено напредват на Балканите. Интересът към тях и изобщо към Изтока всред ръководните среди в европейските страни, в това число и във Франция, се изразява в многобройни пилигримски или развизувателни пътувания в Палестина, Мала Азия и Балканите.

Между тези „поклонници“ са и някои от бъдещите неуморни борци срещу турците, като бележития Бусико. Посветил се на военното изкуство, както мнозина френски аристократи, той живее с илюзиите за обетованото „Задморие“ (Outremer) на френските кръстоносци и е изпълнен с желание да опознае не само местата, покорени от мюсюлманите, но и да добие впечатления за тези всяващи все по-голям страх врагове на християнството. През 1388 г. той заминава заедно с друг френски рицар — Рено дьо Роа, за Венеция, за да отпътува оттам по море за Леванта.⁸⁷ Двамата пътешественици тръгват за Константинопол, където вече се чувствава потискащата близост на османския султан Мурад I. Бусико пожелава да го посети. Според собствените му възпоменания той бива посрещнат в султанския двор с голяма тържественост. Жадни за подвизи, двамата френски рицари предлагат дори да останат на служба при султана, за да воюват срещу другите мюсюлмански владетели на Изток. Мурад I отклонява това поради обстоятелството, че в момента е в мирни отношения с тези владетели. Бусико разказва, че султанът нарежда рицарите да бъдат изпроводени и охранявани до границите на османската държава.⁸⁸ Илюзиите на Бусико по отношение на османския владетел свидетелствуват ясно за това, че френските ръководни среди по това време поради липсата на непосредствени интереси нямат ясна представа за османската заплаха и не ѝ отдават необходимото значение. Бусико вижда в османците по-скоро съюзници срещу мамелюците, които не са престанали да бъдат считани в Европа за сериозни неприятели.

От Балканите Бусико и спътникът му пристигат в Унгария, където се надяват да спечелят крал Сигизмунд за кръстоносен поход. Той е зает в този момент с други политически грижи и не проявява интерес към подобен почин. Тук двамата рицари се разделят. Бусико обикаля сам Палестина. На връщане узнава, че в Дамаск е затворен по заповед на египетския султан френският благородник и братовчед на краля граф д'Юо. Преместват го от Дамаск в затвора в Кайро. Рицарският морал на Бусико го задължава да се погрижи за пострадалия французин. Той дори отива след него в Кайро и споделя доброволно затвора му. Освободени оттам, двамата френски воини обикалят Палестина и християнските светини там, след което се връщат във Франция, тържествено приети от краля.⁸⁹ Пътуването им в Изтока затвърдява у тях решимостта да подемат сред френските управляващи кръгове почина за самостоятелно или съвместно с други страни организиране на кръстоносен поход срещу Изтока. По това време всред тези кръгове продължава неуморно кръстоносната си пропаганда старият неин апологет Филип дьо Мезиер. Той става преди всичко изразител на оформилото се във френското общество и в други европейски страни съзнание за необходимостта от създаване на добре организирана християнска въоръжена сила, която да се противопостави ефикасно на устремните и фанатизирани войски на „неверниците“. Все по-ясно е, че разнородните и зле ръководени армии от наемници, какъвто бил случаят с армията на Амедей VI, трудно могат да създадат препятствия за турците и да ги прогонят от пределите на Европа. Единственият изход Филип дьо Мезиер вижда в създаването на нов орден, чието окончателно устройство той формулира през 80-те години на XIV в.⁹⁰ Орденът тряб-

ва да бъде установен в Палестина и да е устроен като една войнствуваша християнска общност, изпълнена с жар да брани кръста срещу полумесеца. В миналото християнска Европа създава след завладяването на Сен Жан д'Акр от мюсюлманите ордена на Хоспиталиерите в Родос. В Европа се заговаря за създаване и на други ордени и особено на елитна въоръжена сила в Кипър. Новият орден е замислен като проекция на западното феодално общество с ясна стратификация: чиновници, аристокрация, граждани и занаятчии. Първите заемат постове в църковната йерархия, а вторите — във военната. Рицарите-монаси се набират измежду буржоазията, а бойците — измежду занаятчиите. Основната задача на ордена е освобождаването на гроба господен. Набелязан е моралният и социален кодекс на ордена, предвидена е помощ за социално слабите и начините за обучение и подготовка на подрастващите. В този план на Мезиер има твърде много утопизъм. Отдавна оттеглилият се в манастир негов автор нямал достатъчно реална представа за международната обстановка, за да схване ясно, че подобен проект бил обречен на неуспех. Освобождаването на Йерусалим трудно може вече да обедини охотници в Европа, както това било през XI—XIII в. Известни благоприятни обстоятелства обаче насърчават надеждите на дьо Мезиер. В 1389 г. прекъсва Стогодишната война, започват преговори за мир с Англия и френският крал Шарл VI не скрива намеренията си да посвети сега вниманието си покрай другото и на нова свещена война срещу „Амурат-Бакен“⁹¹ (Мурад I), за да се възстанови съкрушеното арменско царство. Насърчен, Филип дьо Мезиер пише трактати, в които призовава настоятелно френския и английския владетел да укрепят мира помежду си и заедно да воюват срещу неверниците.⁹² През 1389 г. при френския крал се явяват генуезки пратеници, за да настояват за нов кръстоносен поход.⁹³ Те без съмнение имат пред вид най-напред застрашителния напредък на османците, които след битката на Косово поле удвояват натиска си и създават тежки грижи на италианските морски търговски републики. Вместо да насочат вниманието си към Европейския Югоизток, френските управляващи кръгове подемат една зле организирана кръстоносна експедиция начело с Луи II, бургонски дук, срещу мюсюлманите в Африка (1390).⁹⁴ Самият френски крал обаче изявява решителното си намерение да се насочи към „Романия“ (така се наричали владенията на Византийската империя) и да се бие с „Баязид-Бакен“ (Баязид I). Започва подготовката на похода, докато траят преговорите за мир с Англия. Внезапно обаче френският крал полудява и кръстоносните проекти остават на заден план. В 1395 г. мирът с Англия е утвърден чрез брака на английския крал с малолетната френска принцеса Изабела.⁹⁵ Посредством Унгария до френските управляващи среди достигат все по-обезпокояващи новини за настъпателните действия на Баязид в Европейския Югоизток. Още през 1393 г. граф д'Ио с известен брой рицари се явява в Унгария, за да предложи на крал Сигизмунд въоръжената си помощ срещу турците.⁹⁶ И тази експедиция се оказва безрезултатна, защото унгарският крал все още не е готов да нападне турците. Но той не закъснява да разгърне оживена дипломатическа дейност, за да привлече кръстоносната помощ на Европа. Нишките на новата кръстоносна коалиция водят все към Венеция.⁹⁷ От богатата република се очаква толкова не-

обходимата морска помощ, за да се осуети прехвърлянето на големи войски от Азия. Към Венеция се обръща нееднократно за помощ затрудненият византийски император Мануил II. Негови пратеници се явяват дори през 1395 г. в двора на бургундския принц, за да търсят подкрепа. Усилията на Сигизмунд да предизвика призива на папската курия за нов кръстоносен поход създават допълнителни усложнения поради папския разкол. Двата папи — Бонифаций IX в Рим и Климент VII в Авиньон — имат различно въздействие според това, от кои страни са признати те. Тази схизма в папската курия понижава авторитета ѝ и внася разединение в католишкия свят. Сигизмунд особено настоятелно търси подкрепата на френските и бургундските управляващи среди, познавайки кръстоносните традиции сред тях.

Бургундският принц Филип Смели, осведомен вече добре за новата османска офанзива, бърза да изрази солидарност с унгарския крал, като изпраща при него маршал Гийом дьо Тремуй, за да му внуши да иска официално помощта на френския крал. На път през Венеция той се задържа там, за да осигури помощта ѝ за предстоящата коалиция и да пресрещне тръгналото за Франция унгарско пратеничество. В сондажите и преговорите във Венеция за антитурска християнска лига е съпричастна и Англия, която също изпраща свои представители тук.⁹⁸

Френските съвременни хронисти представят ярко отклика от пребиваването на унгарското пратеничество във Франция.⁹⁹ То вече е посетило Венеция и е преговаряло с републиката, която е обещала морска помощ в случай на обединени кръстоносни действия, без да поема ангажменти, ако Сигизмунд остане сам да води поход срещу турците. Унгарските пратеници начертават пред френския двор мрачната картина на османското нашествие в балканските страни. „Всеизвестно е, казват те, че Баязид, най-жестокият тиран, зароби почти всички християни от България, Влахия и Панония; че претоварени с вериги, изтощени от глад, затворени из ужасни затвори и изпълнени с огорчение, те загиват в нищета и робство. Градовете из тези земи, подчинени в миналото на Унгария и на християнската вяра, бяха заставени да приемат в голямата си част игото на турците. В свирепия си бяс неверниците стават от година на година все по-жадни за кръвта на християните и се стремят безспир да ги унищожат. Кой би могъл да чуе разказа за жестокостите им, без да пролее сълзи? Те ограбват свещената украса на черквите; отнемат децата, за да ги обучат в нечестивата си вяра и да ги научат да отричат името на живия бог, или пък ги колят като жертви и ги превръщат в мъченици. Светотатствената им ярост не зачита нито едно място, не щади никого. Те оскърбяват свещенослужителите, обезчестяват девойките и проявяват бруталността си дори към жени, които възрастта им би следвало да закриля.“¹⁰⁰

След тази красноречива информация пратениците отбелязват, че османците подготвят същата участ и на Унгария. Затова Сигизмунд моли френския крал за помощ. В същото време граф д'Юо е получил по свой път сведения, че Баязид се подготвя да нападне Унгария с многохилядна армия. Изпратеният до него пратеник предава молбата на Сигизмунд да се съобщи всичко това на маршал Бусико. Унгарският крал разчита на опитния и неизменен в поведението си военачалник.

Предложенията и молбата на Унгария са посрещнати със съчувствие и френските ръководни среди начело с краля се впускат в подготовка на кръстоносното начинание.¹⁰¹ Бургундският принц стои в центъра на това начинание. Синът му — двадесет и четиригодишният Жан дьо Невер — е провъзгласен за ръководител на похода. Около него се събира „цветът на рицарството и аристокрацията“ на Франция и Бургундия. Между личните кръстоносци се споменават маршал Бусико и граф дьо Бар, Рено дьо Роа, Анри и Филип дьо Бар, братовчеди на краля, и пр. В армията на Сигизмунд се зачисляват рицари и бойци от Германия, Англия, Елзас, Полша, Люксембург, Щирня. Само гъвкавата Венецианска република, макар да обещава четири галери, отлага подготовката им чак до лятото на 1396 г. Едновременно с това Сигизмунд преговаря с византийския император. Той обещава 10 галери, чиято издръжка да се изплаща от унгарския крал.

Многобройната кръстоносна армия се спуска към Дунава и въпреки становището на Сигизмунд да дочака турците на унгарска земя продължава пътя си, прехвърля голямата река при Оршова и обсажда Видинската крепост. Независимо от оскъдицата на данни несъмнено е, че българите в крайдунавските крепости посрещат кръстоносците като освободители. Иван Срацимир не само разтваря вратите на Видинската крепост, но предава и османските ѝ охранители. Бусико изрично бележи в спомените си, че Срацимир, „поставен насила под владичеството на турците“, „дойде да предаде... и града, и цялата си страна на краля на Унгария и освен това му предаде всички турци, които се намираха в града“¹⁰². Действията на Срацимир в онзи тревожен момент, когато османската власт е вече най-внушителна сила на Балканите, свидетелствуват за наличност на български среди, готови да се борят за свобода и независимост.

Тази изява не е само едноличен почин на лишения от реална власт господар, който се стреми да си я възвърне с чужда помощ. Тя е несъмнено подкрепена и от българите в града, които очакват само случай да отхвърлят чуждото владичество. Улеснени от въстаналите жители на Видин, кръстоносците напредват по дунавския бряг и се сблъскват с упоритата отбрана на оряховския османски гарнизон. Западните очевидци представят твърдината Оряхово като здраво укрепено гнездо на османската бойна сила, което създава непреодолими затруднения на европейските рицари.¹⁰³ Тук за пръв път се проявява липсата на единство и вътрешните съперничества в сборната армия. В стремежа си да пожънат първи бойна слава французите се хвърлят в едно тежко сражение за моста, водещ към крепостта, а после за атакуването на крепостните стени чрез стълби. Стихийността в действията, макар и при оказана изключителна смелост, причинява огромно напрежение на френските кръстоносци, командувани в тази операция от маршал Бусико. По спомените на маршала и сега местното население разтваря вратите на крепостта пред християнската армия и предава всички турци. Те биват избити по заповед на унгарския крал.¹⁰⁴ Разнородната тежкоподвижна и недобре организирана кръстоносна армия едва ли би могла да овладее добре отбраняваната дунавска крепост, ако не е подкрепата на дружелюбно разположените българи. И друг летописец на похода — Йоанес Шилтбергер, признава, че Сигизмунд „не би мо-

гъл да завладее [Оряхово], ако християнските жители не бяха прогонили турския гарнизон със сила и не бяха се предали на краля, който зае [крепостта] с двеста души“¹⁰⁵. Сравнително малката охрана, оставена от кръстоносците, когато те продължават пътя си, показва, че те разчитат тук на благоразположена и сигурна българска среда, която вижда в тях освободители от османското господство.

Като проследява пътя на кръстоносците през крайдунавските български селища, друг френски летописец на похода — Жювенал Де-зюрсен подчертава, че местните жители ги подпомагат и подкрепят.¹⁰⁶ Никой от френските очевидци или съвременници обаче не проявява особен интерес към тези естествени съюзници, които неведнъж показват значението си в конфликтите на османската държава с европейските ѝ неприятели през XV в. Те най-често не са назовани дори с народностното си име. За кръстоносците те са само „местни християни“. Тактиката за привличането им в подкрепа на европейската армия все още не заема място във военно-политическите проекти на османските неприятели, в това число и на френските. Нещо повече. В някои райони в Европейския Югоизток и по-специално в Сърбия кръстоносците дори не стличават местното население, считайки го за „схизматично“, от враговете, срещу които са тръгнали да вокуват. Затова те плячкосват безогледно поради липсата на общо командване и общо съблюдавана дисциплина.¹⁰⁷ Всичко това, разбира се, влошава състоянието на тила им и създава допълнително несигурност.

След Оряхово кръстоносците обсаждат Никопол. Тази здрава твърдина е подготвена за отбрана от местния турски гарнизон.^{107a} Французите оптимистично предвиждат бързото ѝ овладяване със стъкмени на място обсадни съоръжения. Скоро се оказва, че това е невъзможно и войските се разполагат за дълга обсада.¹⁰⁸ Те се подреждат в полукръг, като крилата им опират до реката. Откъм реката крепостта е обсадена от християнската флота, която улеснява и продължителното на обсадителите. По заповед на Сигизмунд се прокопават под земята ровове до стените на крепостта. По сведенията на френските очевидци армията прекарва в петнадесетдневно бездействие и неведение за действията на турците. Междувременно Баязид се насочва към Пловдив с голяма армия. По пътя за Никопол тази армия получава подкрепленията на васалния сръбски княз Стефан Лазаревич. Кръстоносците са с толкова слаба разузнавателна служба, че не искат да вярват на случайно идващите вести за Баязидовото придвижване. Дори по заповед на Бусико такива вестноосци са наказвани жестоко под предлог, че деморализират армията.

Най-сетне Сигизмунд изпраща унгарски отряд към Търново за разузнаване. Вестта за приближаването на неприятеля заварва кръстоносците неподготвени, впуснали се в безредие към оръжието си и бойните си редици, още неизтрезнели от безконечни пирове. Бусико обвинява унгарския крал в ненавременен съобщение и се мъчи да отхвърли свидетелствата на други източници, че французите се впуснали в безредно нападение и претърпели тежки загуби.¹⁰⁹ Фроасар, Де-зюрсен и свещеникът от Сен Дени описват драматичните подробности на острите раздори между кръстоносците в навечерието на битката.¹¹⁰

Някои от френските благородници начело с честолюбивия и амбициозен конетабл граф д'Йо отказват да приемат разумния стратегически план на Сигизмунд. Този план предвижда в авангарда да бъде поставена влашката конница и унгарските бойци, а предната линия, която следва да атакува еничерите, да се повери на французите.¹¹¹

Въпреки че опитните пълководци като Бусико, Куси и др. възприемат плана на Сигизмунд, амбицията на френските му противници, които считат, че въпрос за чест е французите да бъдат в авангарда, заставя унгарския крал да отстъпи. Непокорният конетабл отказва да се подчини на краля за общо настъпление и бърза да влезе в битката пръв. На втора линия са унгарските отряди и немците, а лявото крило е заето от власите с Мирча.

Турската армия е разположена в три линии. На първата са акънджиите и 20 000 пехотинци. Те прикриват голямата част от армията на 3 км пред втората линия. Тази част се състои от спахии по фланговете и еничери с азиатска пехота в центъра. Като резерв са разположени еничерите и дворцовите спахии, които охраняват предните части. В дясното крило по-далеч от армията е Стефан Лазаревич с войските си.

Турците прибегват към военна хитрост. Прикриват с конницата си едно издигнато с помощта на ангарийния труд на населението съоръжение — бариера от колове, обърнато с острата част към нападащата армия, на височина на конските гърди, за да спънат кръстоносната конница. Настъпвайки, французите се сблъскват с конницата, която се оттегля зад предните пехотни части и оставя на преден план пехотата, защитена от дървената бариера. Дъжд от стрели се изсипва върху кръстоносците, без те да са в състояние да прекратят бариерата и влязат в бой. Унгарците, които не са привикнали на такъв род операции, се огъват. Френските бойци начело с маршал Бусико се впускат смело напред, преодоляват препятствието, макар и с много жертви. След тежка битка незащитената с бойни доспехи пехота се оттегля пред кръстоносците зад конницата. Французите са вече сред неприятелите и гърбът им е незащитен, унгарците са се оттеглили. Само малко от тях под командата на палатина Никола от Гара не са напуснали битката. Френските бойци продължават настъплението и разсипват втората линия на турците. Вместо да се оттеглят при незащитения си гръб след тези победи, под давлението на тщеславни началници те продължават да гонят отстъпващите турци, като попадат на пресните им резерви от елитни еничери и спахии. Въпреки смелите действия на останалите в битката унгарци, немци и чехи внезапно влезлият в боя Стефан Лазаревич нанася решителния удар над християните. Съюзническият християнски флот, който кръжи в устието на Дунава, не изпраща кораби за подкрепления, а чака там изхода на операцията.

Сигизмунд полага усилия да реорганизира силите, докато французите начело с Бусико вършат чудеса от храброст. С пръснати сили, на групи, те обаче са избити или пленени. Между последните са Бусико и граф дьо Невер. Загиват много френски рицари и благородници. Летописците на похода сочат между тях адмирал дьо Виен, Гийом дьо ла Тремуай, Жан дьо Роа, Филип дьо Бар и др.

Когато разбира безсмислието на съпротивата, Сигизмунд и най-близкото му обкръжение едва се измъкват към Дунава, откъдето с ко-

раб и лодки се връщат по домовете си. Хиляди бойци загиват при опит да се спасят на кораби по Дунава. Поражението на християните е пълно.

Очевидците описват и потресаващия край на тези трагични събития. Разгневен заради дадените жертви, Баязид нарежда да се посекат пред очите му най-личните представители на френското и западното рицарство и аристокрация, участвували в битката. Малцина са пощадени в очакване на богат откуп. Между тях се сочат французите граф дьо Невер, граф д'Ю, сир дьо Кусн, граф дьо ла Марш, Анри дьо Бар, Ги дьо ла Тремуи, маршал Бусико, Рение По, Жак дьо Куртиамбл. Задържани, те са откарани в Бруса и поставени при най-тежки условия.

В Париж пристигат по различни пътища първите непотвърдени вести за поражението.¹¹² Кралят и мнозина аристократи изпращат в различни посоки вестоносци да проверят слуховете. На Коледа пристига, внезапно освободеният от Баязид, пленен при сражението благородник Жак дьо Ели. Той съобщава всички трагични подробности пред краля. Обявява се общ траур и повсеместни служби в черквите за погиналите и пленените. Настъпва всеобщ потрес в средите, от които изхождат участниците в кръстоносния поход.

Йосташ де Шан пресъздава в стихове този потрес.¹¹³ Посвещава една вълнуваща „Балада“ на „онези французи, които са били в Унгария“, т. е. на участващите в похода от 1396 г. Баладата започва с въведение, което подчертава разточителността и суетата на френската аристокрация. Трагедията при Никопол идва като неочакван удар в това безгрижие, наказание за тази самозабрава в суетата.

Владетели, присъдата
и наказанието на Бога са бездна.
Той го показва добре в този случай.
Отмъщението му е чрез Турция . . .
заради нашите грехове, пропити с отрова.
Виждам само скръб и сълзи
и денонощно — погребения.

В отделна поема Йосташ де Шан оплаква погиналите и пленените френски кръстоносци, като се стреми да смекчи грешката им в битката пред общественото мнение във Франция, обвинявайки унгарците и Сигизмунд в нелоялност. Едновременно поетът отправя призив за отплата и отмъщение, макар този призив да остава без отклик:

Да оплачем тази злина
нека отмъстим за смъртта им,
нека имаме вяра в бога! . . .
Нека си спомним за онези,
над които Баязид е
надвесил бравдата
и за онези, които умряха заради нас,
нека бог се смили за душата на всеки от тях.

Де Шан посвещава друга поема — „Царска песен“, на паметта на храбрия дьо Куси. И тук авторът отново възпява бойната доблест на френското рицарство, като призовава към всеобщо преклонение пред погиналите в борба с турците.

„Духовници, благородници, народе,
оплачете отвръщането на Господа . . .
Да молим бог да го прости (т. е. дьо Куси б. а.),
както и всички избити от султан Баязид,
при неочаквания поврат, в който
погинаха много господари и благородници.

Филип дьо Мезиер пише сега своето „Оплаквателно и утешително послание“ до краля, за да изтъкне грешките на християнските владетели и да препоръча мерки за преодоляването им.¹¹⁴ Пред победените има две възможности: да откупят заробените чрез споразумение или да ги освободят — чрез нова война. Авторът изказва опасението, че ако се приеме доброволно издължаване на откупа, Баязид може да поиска такава сума, която би му позволила да се подготви за завладяването „на други християнски царства“. Той препоръчва сумата за откупа да се събере, без да се насилва населението, и да се помисли за нов поход. За целта той смята, че главната роля ще играе отдавна предложеният от него нов орден. Сега старият привърженик на кръстоносната идея внушава силите на ордена да се допълнят от още „три конгрегации“. Едната да обхване рицарството от Франция, Англия, Шотландия и Италия. Тези бойци да се съсредоточат във Венеция, за да отидат в Турция за освобождаване на пленниците. Втората ще се образува от немски рицари, които ще се насочат към Константинопол, за да се свържат с другите в Мала Азия. Третата със сили от Испания и Португалия ще води битка със „сарацините“ в Испания и оттам ще се насочи към Египет, за да се свърже после със силите на останалите две поделения, които, побеждавайки враговете, ще се доберат до границите на Египет.

Разбира се, планът на Мезиер е утопия при обстановката на възмогващата се османска държава и предизвиканото от нея смущение в Европа след поражението при Никопол. Сблъсъкът на християнските бойни сили с османците, преживяванията и личните впечатления на заробените допринасят да се изгради във Франция, а и изобщо в Западна Европа по-реалистична представа за османската сила. А това от своя страна разкрива несъстоятелността на старите кръстоносни планове и идеи за светкавични победи над османците. Едновременно с това Никополското поражение окончателно измества от вниманието на кръстоносните привърженици във Франция старите планове за освобождаване на „божия гроб“ и борба с мамелюците, като го насочва към друг все по-застрашителен за Европа фактор — османците.

След много усилия знатните френски пленници са откупени и освободени. Част от тях измират преди това или по пътя към родината поради лишения, болести и морални терзания. Не само ръководните слоеве във Франция и Бургундия, но и народът усещат отблизо после-

диците от османската победа при Никопол. Част от огромните суми за откупа на пленените се събират от народа под формата на тежки данъци.¹¹⁵

Между това османците продължават победоносната си експанзия. Баязид заробва Видинското царство на Иван Срацимир и пленява Пелопонес. Преди това там господствува Нерио Ачоли, представител на богато и знатно флорентинско търговско семейство. Отношенията му с византийския деспот на Пелопонес Теодор Палеолог са добри. Но пелопонеският владетел е във въоръжени конфликти с наварците — управители на Франкска Ахей. Тази ожесточена разправа открива полеко пътищата на османците към Южна Гърция. Наварците ги приканват на помощ срещу пелопонеския деспот. Атинското херцогство е заставено да приеме васалитет спрямо турците. След никополската битка Атина е покорена, макар и временно, от османците. От Атина войските на Баязид овладяват крепостите Леонтарион и Акова.¹¹⁶

Баязидовите пълководци Якуб и Евренос бей насочват отрядите си към Пелопонес. Якуб опустошава западния му дял, докато Евренос обсажда Аргос и въпреки достойната му защита градът пада, предаден от венецианските му управници. Почти цялото население е отведено в робство. Отрядите на Якуб разбиват в Леонтарион войските на пелопонеския деспот. Деспотът е заставен да признае васалното си положение и да плаща данък. Евренос и бойците му се впускат из целия Пелопонес, грабят, избиват, рушат.¹¹⁷

Временно отклонил вниманието си от Константинопол заради Никополския поход, Баязид отново затяга обръча на обсадата. Византийският император Мануил II Палеолог насочва отново поглед към Европа в очакване на ефикасна подкрепа. Той е безпомощен да отбранива сам омаломощената Византия. Византийският държавник Никола Нотарас и вуйчото на Мануил Теодор Кантакузин са натоварени през 1397 г. с тежката задача да изпросят помощ от Франция и Англия. Хилар Дорня, също императорски роднина, полага усилия да спечели подкрепа от Италия и особено от папата.¹¹⁸ Най-благоприятни за Византия се оказват настроенятия на френските управляващи среди. Там кралят и неговите сановници откликват на императорското послание, представено им лично от Теодор Кантакузин. Въпреки пресния спомен от никополското поражение, кралските съветници поддържат идеята за изпращане на нови кръстоносни сили в помощ на Византия. Сам Орлеанският дук моли да му бъде поверено командването. Кралят е въздържан, но обещава да направи възможното. На 28 юни 1398 г. той пише на венецианския дож и изразява съжаление, че не е в състояние да окаже подкрепа на Византия поради големите си разходи. Уведомява, че все пак е дал 12 000 златни франка на византийските пратеници. Моли венецианците да го подпомогнат. На 22 юли Шарл VI пише второ писмо до венецианския дож в същия дух с препоръки да посрещнат добре византийските пратеници. Сенатът гласува помощ. През пролетата на 1399 г. Франция организира бойни сили, които да изпрати в подкрепа на Византия. Оглавява ги опитният в битки с турците маршал Бусико. Около него се струпува цветът на френското рицарство, стремящо се към подвизи и придобивки в пълния с опасности и тежки изпитания поход към Леванта. Осем хиляди бойци

са натоварени на няколко кораба в Ег Морт и потеглят през лятото на 1399 г. Кръстоносците очакват подкрепления от Венеция, Генуа, Родос, надяват се на благосклонното съдействие, което появата им ще предизвика у господарите на егейските острови. Вместо това бойците на Бусико намират в Архипелага колебливи християнски управители, които се страхуват от Баязид и отклоняват предложенията на кръстоносците да се присъединят към техните редове. Очакваната помощ се ба- ви. Но това не смущава Бусико. Разтревожен за участието на византий-ската столица, той бърза да предизвести императора, за да насърчи бойната му подготовка. Опитният френски военачалник отделя два от корабите си и ги изпраща с тази цел към Проливите в очакване на обещаните му подкрепления. Османците пресрещат западните весто-носци. Двата кораба са в тежка беда. Със свойственото си рицарско себеотрицание Бусико без колебание се отправя да ги спаси въпреки увещанията на обкръжението си. „По-добре да умра аз, отколкото да видя гибелта и погиването по моя вина на другарите си“, заявява той и се хвърля в бой срещу числено превъзхождащите го османски непри-атели.¹¹⁹ Техните кораби са обърнати в бягство и решителният Бусико потегля напред към Константинопол, подкрепен от венецианския флот, галерите на Родос и на остров Митилин.

Константинопол посреща Бусико и бойците му като избавители от тежката блокада, в която се намира. Веднага френският военачал-ник предприема военни действия, за да разчисти околностите на сто-лицата от турците. С помощта на флотата те извършват няколко бър-зи и резултатни операции, като дебаркират в Наретес и в залива на Никомидия, опустошавайки селата и избивайки или прогонвайки тур-ците там. Поради липса на обсадни съоръжения християнските бой-ци се отказват от обсадата на Никомидия, като опустошават района ѝ. При всяка нова атака турците се събират все повече на брой и за-трудняват действията на кръстоносците, които след извършеното на-падение трябва бързо да се върнат на корабите. Краткотрайни опера-ции от този род се извършват и в друга посока. Заедно с императора маршал Бусико се отправя срещу крепостта Рива при устието на Бос-фора на азиатския бряг. Османците се подготвят да отбраняват кре-постта с малка част от силите си, като съсредоточават главната си мощ извън нея. Те очакват момента, в който бойците на Бусико из-цяло ще се впуснат срещу крепостта, за да ги нападнат неочаквано и разбият. Опитният френски военачалник съобразява тази тактическа уловка и разделя силите си. Само част от тях атакуват крепостта. Другата се разполага по-далеч в боен ред. Обсадителите завземат твърдината след упорити усилия и смели действия, макар лишени от сериозни обсадни съоръжения. Османската армия наблюдава смелите действия и се оттегля, без да смее да влезе в сражение. Отново на корабите, християнските бойци стигат града Жирол на Босфора. Ме-стните турци, узнали за бързите действия на европейците, се разбягват, като опожаряват града. В това време турците набират 20 кораба при Наретес, като създават големи затруднения на константинополските жители. Бусико се озовава незабавно там. При появата му турците се оттеглят, като изоставят корабите.¹²⁰

Така Бусико изпълнява успешно задачата си, макар с майлобройни сили. Подстъпите към Константинопол са очистени от турци, блокадата е прекъсната и престолният град поема дъх. На прозорливият пълководец е ясно, че с толкова ограничени сили, макар подготвени, дисциплинирани и храбри, не ще може да се мисли за големи действия, които биха изтръгнали турците от Европа и биха ги прогонили в Азия. Империята е финансово изтощена, продоволствието неосигурено. Перспективите са нерадостни. При оттеглянето на Бусико се предвижда засилване на турската офанзива, на която изтощеният град не би устоял. Маршалът съветва императора да дойде лично с него и да моли френския крал за организиране на нови сили дори и ако трябва да му предаде империята си. Заминаването на императора обаче крие нови рискове. Той трябва да остави на престола като свой заместник несигурния си племенник Йоан VII, до неотдавна оръдие на Баязид поради амбициите си да стане император. През 1397 г. същият този Йоан VII потърсва помощта на френския крал за осъществяване на династическите си претенции. Той влиза във връзка със завръщащите се в отечеството си освободени знатни пленници от Никополската битка — бургундския принц Жан дьо Невер и с Анри дьо Бар, и чрез тях с посредничеството на знатния генуезец Франческо Гатилузио, господар на Митилин, предлага на френския крал да му отстъпи правата си върху византийския трон срещу 25 000 златни флорини и обезпечен замък във Франция, където да прекара живота си. Шарл VI и дворът му не приемат тези предложения, тъй като са във връзка с Мануил.

Сега Бусико бърза да примири властолюбивия Йоан VII с Мануил и устройва среща помежду им. В резултат на това е решено Йоан VII да замества Мануил, докато той пътува в Европа, за да осигури помощ.¹²¹ Йоан VII приема този тежък дял, насърчен от това, че Бусико оставя малък, но добре подготвен отряд под командата на Шатоморан и столичният град не е беззащитен в случай на нова турска атака. Бойците са осигурени с провизии за една година и със средства за издръжка. Венеция и Генуа оставят осем галери да охраняват града откъм морето.¹²²

Още един василевс тръгва по европейските дворове да проси подкрепа за своята изправена пред гибел империя. Той е окръжен още с обаянието и славата на нявгашната империя, пазителка на древното културно наследство. Това е достатъчно за достоен прием на императора сред европейските управляващи среди. Венеция му отрежда най-богатите си дворци, владетелите на Карара и Мантуа, на Виченца, Падуа и Милано разточително пръскат злато за великолеппи приеми, шествия и дарове при появата на византийския владетел. Но всички остават само с любезностите си, без да се обвържат с обещания.

Тържествено влиза Мануил II в Париж, придружен от краля и множество граждани, рицари и благородници. Парижкото население съчувствено аплодира злочастния император. Шарл VI изразява готовност да го подпомогне в борбата с османците.¹²³ От Франция Мануил се свързва с арагонския крал Мартин I и получава от него обещания за помощ. Византийският пратеник при него Алекси Врана е

отправен от арагонския крал с препоръка до кастилския владетел Хенрих III.¹²⁴ Мануил II търси връзка и с английския крал. Сам се явява в Лондон. Крал Хенрих IV е също така щедър, както и френският — обещаваше Мануил с обещания за бойци, стрелци, средства и кораби. Но затруднен от свои държавни грижи, той не е в състояние да удържи обещанията си. Впечатленията, постиженията и разочарованията си от дипломатическите преговори по време на това си пътуване Мануил II споделя в шест писма, изпратени до негови близки сановници.

ФРЕНСКАТА ИЗТОЧНА ПОЛИТИКА ПРЕЗ XV В. И ЕВРОПЕЙСКИЯТ ЮГОИЗТОК

След завръщането си във Франция императорът заварва вътрешни затруднения, които помрачават надеждите за помощ. Изострени са стълкновенията между управляващите фракции, всичко се усложнява и от тежката душевна болест на краля. Оттук Мануил намира досег чрез френско дипломатическо посредничество с татаро-монголския владетел Тимурленк (Тамерлан), който се подготвя да включи в обширната си държава и малоазийските османски владения, улеснен от тамошните емири и феодали, недоволни от Баязид I. Този контакт очевидно цели да подтикне силния османски неприятел да нанесе решителния си удар върху османската държава. Мануил II се обръща за помощ през 1401 г. и към португалския владетел Хуан I, преговаря с авиньонския антипапа Бенедикт XIII. Безпомощен да направи друго, папата призовава страните, признаващи властта му (Арагонското кралство, Кипър, Шотландия и Савоя), да подпомогнат Византия, като обещава индулгенции за отзовалите се на призива. Арагонският крал заявява, че ще съоръжи шест галери за кръстоносната експедиция, която би се отправила на Изток.¹²⁵ Напразно Мануил II чака две години в Париж помощ за империята. Тя неочаквано се появява от съвсем друга посока. При Ангора в 1402 г. монголо-татарите на Тамерлан сломяват Баязид и отлагат гибелта на Константинопол и Византия.

Франция също поддържа дипломатически преговори с Тамерлан за сключване на търговски договор и съюз, насочен преди всичко срещу турците.¹²⁶ От 1401 г. тя е пряко заинтересована от опазване на интересите и владенията в Европейския Югоизток на Генуа, преминала под нейно управление. Морската република се управлява дори от самия Бусико. Ето защо, както свидетелствува дипломатическата преписка между Шарл VI и Тамерлан, Франция се е стремяла усърдно да се съюзи с него срещу османската държава. Самият Тамерлан посреща охотно това разположение на Франция към него. Още след битката при Ангора той изпраща като свой пратеник един доминиканец — Жан II, архиепископ на Султане. Този пратеник обикаля Венеция, Генуа, Франция и Англия и сключва от името на Тамерлан търговски договори с Шарл VI и Хенрих IV. Монголският владетел търси и преди Ангорската битка подкрепата на християните в Европейския Югоизток. Иска кораби от генуезците в Пера, от трапезундския император и от византийците в Константинопол, за да подкрепят по море военни-

те му операции. Той разчита, че с помощта на гръцки и италиански кораби ще се попречи да бъдат прехвърлени от Европа подкрепления за Баязид. Разбира се, както много пъти и сега пресметливите италиански републики въпреки обещанията си, заради материални облаги се поставят в услуга на османците и превозват разбитите им войсковы части в Европа след Ангорската битка.

След Ангорското поражение на Баязид Мануил II напуска Франция и се връща в столицата си, за да се възползува от временното отклоняване на гибелта. Френският отряд, оставен да пази града в негово отсъствие начело с Шатоморан, се връща обратно в родината си. С това приключва и последният опит за въоръжена помощ от Франция на Европейския Югоизток срещу османците.¹²⁷

През следващите години, докато трае османската междуособица, нито Франция, нито другите европейски страни правят нещо съществено, за да подпомогнат балканските страни да атакуват силно разклатената османска власт. Сам храбрият Бусико е въвлечен във въоръжените конфликти между Генуа и Венеция за балкански владения, а след това воюва срещу мюсюлманите в Сирия.¹²⁸

Единствено бургундският принц, изглежда, продължава да следи с интерес събитията на изток и противотурските начинания на Балканите, насочвани от унгарския крал Сигизмунд. Това подсказва едно писмо от 16 април 1404 г., отправено от унгарския крал Сигизмунд до бургундския принц Филип. В него Сигизмунд съобщава за събитията, настъпили в балканските земи по време на турската междуособица. От писмото личи, че унгарският крал е успял да организира една балканска антиосманска коалиция с участието на сръбския деспот Стефан Лазаревич, босненския крал Остоя, влашкия владетел Мирчо и Срацимировия син Константин, емигрирал при Мирчо след унищожаването на Видинското царство. Тези балкански владетели признават сюзеренитета на Унгария, за да имат силна опора срещу турците. Унгарският крал съобщава на бургундския принц за съотношението на силите между този антитурски съюз и противостоящата му групировка, в която е включен един от претендентите за султанската власт — Баязидовият син Сюлейман, босненският велможа Хървоя и сръбският феодал Георги Бранкович с подкрепата на Сигизмундовия съперник Владислав Неаполски.¹²⁹

В писмото си Сигизмунд отбелязва, че докато с помощта на маджарски бойни сили Остоя ще воюва срещу Владислав и Хървоя, Мирчо, Константин и Стефан Лазаревич са открили действия срещу турците. „И сам известният Константин, прославен император на България, и Мирчо, войводата на Влахия Трансалпинска, които също се върнаха в лоното на наше величество, многократно вече нападат гръцките (т. е. земите, спадащи някога към пределите на Византия) области и други области там, които досега се владеят от турците; като спечелиха триумф и победа срещу нашите противници и славни подвизи на същите.“ „Също и знатният господин Стефан, деспот и дук на Рашка, подчинявайки се на нашата власт и господство, се присъедини към нас и реши да се отправи с толкова голяма сила срещу турците и други наши противници, или по-право противници на Христа, та, водей-

ки многократно с тях война, спечели победа, която бог дава на своите верни, и надвивайки в последното военно нападение, погуби и унищожи почти десет хиляди от тях.“¹³⁰

Това информационно послание на унгарския крал, в което подчертано се изтъкват успехите на антитурската коалиция през 1404 г., вероятно е изпратено с цел да подтикне бургундския принц към действия в помощ на антиосманския фронт в Югоизточна Европа. Не е известно засега как Филип Бургундски е реагирал на това послание. Във всички случаи обаче документът говори за това, че противотурските сили в Източна Европа и на Балканите го считат за естествен свой съюзник пред вид активната му дотогавашна политика в Леванта, насочена срещу експанзията на мюсюлманството.

От 1415 г. нататък Франция след известен отидх е отново заета с всички сили в Стогодишната война с Англия. Бургундският принц Филип III Добри (1419—1467) става съюзник на англичаните. Френската държава едва успява да се запази. След върховно напрежение, през което в събитията се изявява смелата селянка Жана д'Арк, страната е спасена от английско заробване. През 1435 г. дори бургундският принц се помирява с френския крал.¹³¹ Още преди това обаче той не пренебрегва и традиционните интереси на херцогството си към Леванта, като влага в това още по-големи амбиции от предшествениците си. Активната източна политика на Филип III Добри е, от една страна, продължение на живите все още кръстоносни традиции в бургундския двор и запазения там романтичен дух на залязващото вече рицарство. Властолюбивият принц се стреми да укрепи херцогството си и да засенчи с подвизи и дела своя съюзерен — френския крал. Едва ли друго би могло да спечели толкова популярност и обаяние на един владетел в тогавашния християнски свят, неотърсил се още от кръстопосните идеали на Средновековието, както един победоносен поход срещу мюсюлманството на Изток. Към това се прибавя и стремежът да се изличи споменът за християнското поражение при Никопол и историческата вина на французите за него. Такъв актив би бил за бургундския принц и известен реванш за гибелта на баща му — Жан Безстрашни, станал жертва на политическите събития във Франция.¹³² Натрупаният вече твърде голям и горчив опит от сблъсъците с мюсюлманството задължава бургундския владетел към по-вярна оценка за съотношението на силите, за нивото и възможностите на неприятеля, дори за евентуалните съюзници. Той желае да изработи реалистичен план за прогонване на османците от Европа и за борба с египетските мамелюци, които пиратствуват в Средиземно море и смушават християнските рицари на о-в Родос. Тяхното корсарство и присъствието на османците в Леванта отдавна увреждат търговските интереси на включените в херцогството богати и стопански активни нидерландски и фландърски градове.

С оглед на тези си планове и в споразумение със своя съюзник по това време — английския крал, Филип III Добри изпраща като политически наблюдател в Изтока своя рицар и сановник Жилбер дьо Ланоа.¹³³ Особено ценни и интересни са бележките му от пътуването му в Леванта през 1421—1422 г. През Прусия, Полша, Русия, Крим, Мала Влахия, Молдавия, Константинопол, Родос и Крит той стига Си-

рия, Египет и Палестина, като се завръща през Родос, Венеция и Германия. На път за Изтока той иска препоръка от полския крал пред тогавашния турски султан Мехмед I (1413—1421), с когото той е в съюз срещу унгарския крал Сигизмунд. С тази препоръка той щял да иска разрешение от султана да мине през България към Цариград, където разчита да види византийския император, и оттам да продължи за Сирия и Палестина. В Полша той се научава за смъртта на Мехмед I и династическите междуособици, които осуетяват плана за минаване през България. Препоръки пред султана Ланоа получава от литовския княз Витолд, съюзник с поляците и турците срещу Унгария.¹³⁴ От Мала Влахия бургундският дипломат и разузнавач попада при молдовския владетел Александър Добри (1400—1432) в резиденцията му в Козя. Молдавският княз също потвърждава смъртта на Мехмед I, като добавя, че в Турция е избухнала междуособица за престола между трима „господари“¹³⁵. Тези „господари“ са бъдещият султан Мурад II, неговият чичо Мустафа и султанският брат Мустафа. Александър Добри обяснява на Ланоа, че поради тази междуособица е рисковано да посети Европейска Турция. Затова бургундецът тръгва по суша за Кафа, попадайки на големия град Монкастро или Мелград (Акерман, дн. Белгород в СССР). Там той намира не само власи, но също генуезци и арменци. Прави му впечатление едно новопостроено укрепление по заповед на княз Витолд. Един от неговите сановници организира строежа за по-малко от месец в пуста местност, дето нямало дървета и камъни. Послужил си с ангарийния труд на 12 000 души и с помощта на 4000 реквизирани коли. В Акерман дьо Ланоа преживява голямо премеждие. Ограбват го разбойници, събличат го и го завързват гол за едно дърво край р. Днестър. Цяла нощ прекарва той в ужас да не бъде убит или удавен. На сутринта го отвързват и той избягва в града. Оплакването му пред Александър Добри има резултат. Разбойниците са заловени и са му предадени, за да се разправя сам с тях. Той ги пощадява, когато му връщат откраднатото. Прекосявайки татарска земя, дьо Ланоа заминава по Черно море до Константинопол.¹³⁶ Той посещава двамата императори: Мануил и сина му Йоан VIII, като им предава заедно с даровете от английския и френския крал желанието им да установят с Византия договорни отношения и да се постигне уния между западната и източната църква. При императорите дьо Ланоа заварва папски пратеници, дошли също да преговарят за унията. Императорите го посрещат приветливо, показват му старини и църковни реликви в града. По това време императорът освобождава задържания турски принц Мустафа, за да го противопостави на султан Мурад II, при условие, че Мустафа ще остане в Румелия и ще предаде на Византия Галиполската крепост и намиращата се там флота, както и че не ще престане да се бори срещу Мурад. Мустафа не спазва условията и минава в Азия. Пламва междуособна борба между него и Мурад.¹³⁷ Дьо Ланоа заминава със свитата си за о-в Родос,¹³⁸ където оставя багажа и част от придружителите си, за да продължи към Сирия по-незабелязано с оглед на специалната му мисия.

По пътя спира в Кандия на о-в Крит, владение на венецианците, където прекарва седем седмици, приет с почести от тамошния управител.¹³⁹ Оттам заминава за Александрия и Кайро. Той посещава Еги-

пет, опознава Сирия и Палестина, събира сведения за характера на управлението им.¹⁴⁰ Между другото привежда данни, които свидетелстват за наличността на системата „кул“ в държавната структура на тези страни. Местният мамелюкски султан имал свои 10 000 роби. Използувал ги като свои бойци, които били и личната му военна сила. Тези роби били от различни националности — татари, турци, българи, унгарци, хървати, руси и гърци. Дьо Ланоа разбрал, че султанът имал права над такива роби само ако са купени от него или са му подарени.¹⁴¹ Това френско известие за българи-роби в толкова далечни земи в началото на XV в. потвърждава и сведенията от друг произход за разпръсването на отвлечени при турското завоевание българи и други балкански жители и достигнали през средиземноморските пазари до най-далечни краища. Явно е от свидетелствата на дьо Ланоа, че в случая тези „роби“ съставляват личната военна сила на мамелюкския султан, че са част от системата „кул“, типична за източните деспоти.

В бележките на дьо Ланоа има подробни данни за военни обекти и укрепителни съоръжения в Изтока,¹⁴² в това число и описание на важната крепост Галиполи, пазеща Дарданелите. Покрай дипломатическата си мисия, целеше да укрепи съюза между византийския император, Бургундия и Англия за обща борба срещу турците, дьо Ланоа изпълнява и разузнавателна задача. Описвайки Галиполи, той подчертава, че градът е голям и открит, а крепостта е край морето; тя е квадратна с осем кулички. Рововете откъм сушата не са пълни с вода, а тези откъм морето са ниски и с вода. Под крепостта в морето е пристанището за кораби и малки морски съдове. За охраната му има една квадратна кула на морския бряг близо до крепостта. От другата страна има стена в морето, която затваря с малки колове пристанището. При коловите е оставен малък вход за корабите. Когато бургундският наблюдател минава оттам, съзира четири големи галери, множество малки кораби и други съдове. Тук турците държат най-големия си флот. На отсрещния бряг на протока има хубава кула, от която се контролира преминаването.¹⁴³

Когато дьо Ланоа се завръща от Близкия Изток, той заварва нова политическа обстановка във Франция. Английският крал е вече умрял. Той предава доклада си в английския двор и на бургундския принц. Обстоятелствата обаче не позволяват и на двамата владетели да мислят в този момент за кръстоносен поход в Леванта.

В това време с възшествието на Мурад II османската офанзива в Европейския Югоизток се засилва. Султанът бърза да отмъсти на Византия за създадените му от нея династически усложнения и започва нова обсада на Константинопол (1422). Нов претендент за престола му, подтикнат от Византия и подкрепен от някои малоазийски емири — невръстният султански брат Мустафа, принуждава Мурад да сваля тежката обсада.¹⁴⁴ Османските отряди опустошават Гърция, заливат Пелопонес. Византийският престолонаследник Йоан VIII отива в Италия да моли за помощ. Мануил II, вече стар и болен, е принуден да потвърди отново васалната си зависимост от турците и да върне селищата и крепостите, които им отнел след Ангорската битка. Византийската държава е в крайно бедствие. Мануил II умира, наследен от Йоан VIII. Хазната е изтощена, бойна сила липсва. Затруд-

ненията са толкова големи, че дори сам императорският брат Андроник, владетел на Солун, го отстъпва на венецианците, за да се освободи от грижата да го отбранява. През 1430 г. Мурад II го овладява.¹⁴⁵

Тези нови успехи на турците и новите опити на Византия да получи помощ от Европа насърчават кръстоносните проекти на бургундския владетел. През 1432 г. той отправя в Изтока нов свой наблюдател и разузнавач — неговия рицар и сановник Бертрандон дьо ла Брокиер. В резултат на дългото си и рисковано пътуване Брокиер не само доставя на своя господар обилна и практически важна информация за военния потенциал на османците и мамелюците и за поробените от тях народи, но представя, макар и доста по-късно чрез спомените си от това пътуване многостранна, богата и проникновена картина на Леванта през 30-те години на XV в.¹⁴⁶ Задълго тя бележи степента на познанията за Близкия Изток в тогавашна Европа и предшествува с реалистичните си черти и непредубеденост ренесансовия пътепис и наредопис от епохата на великите географски открития.

Тръгнал под прикритието на християнски „поклонник“ в „светите“ места, пропътувал османските владения под одеянията на роб или обикновен турчин, ловко намерил допир с всички среди на обществата и държавите, които проучил, Брокиер въвежда непосредствено и с точни данни в политическата обстановка на Източното Средиземноморие и по-специално — на Европейския Югоизток. В политическата информация на бургундския разузнавач съотношението на силите в този географски ареал е представено правдиво и реалистично. Навсякъде присъства доминиращата сила на османската държава. Около този фактор кръжат всички събития, на които е свидетел Брокиер по време на пътуването си — не само васалните или трибутарни на османците балкански държави, но и по-големи европейски сили. Унгарският владетел например търси споразумение с турците чрез посредничеството на миланския дук. Сам Брокиер среща изпратените с тази мисия негови пратеници — Бенедето Фолкода Форли и Джовани Висконти. Миланският дук предлага на султана споразумение с Унгария, в цената на което влиза и съдбата на България: турците да се откажат в полза на унгарския крал от господството си над Влашко и Босна, над България до София и част от Албания.¹⁴⁷ Сведението на Брокиер за този дипломатически акт е още едно потвърждение за това, че в антитурските планове на унгарския владетел стои традиционният стремеж на унгарската корона за господство на Балканите. Брокиер прави всичко възможно да се добере до личността на султана. Той успява да види това страшилище за християнския свят и го представя реалистично без обичайната за кръстоносната традиция екзалтация срещу апокалиптичния звяр — враг на християнството. От впечатленията на Брокиер се долавя, че силата на османската държава се крепи на нейната деспотична централизираност. Цялата власт е съсредоточена у султана: „Всички в страната му се подчиняват напълно; изпълняват всичко, което им заповяда, без възражение, доколкото им е възможно; вършат всичко, което пожелае, и никой не се противи. Той раздава правосъдие, поддържа пълна сигурност в страната...“¹⁴⁸ Брокиер точно е забелязъл основните опори на този всевластен монарх — военната му сила, системата „кул“ и богатите му доходи. Бургундският

наблюдател набелязва и главните елементи на тази сила. От една страна, спахиите с ленове, които ги „владеели само по негова воля“ срещу задължението да доставят войници.¹⁴⁹ Сочат се и войници на запла-ти — пешаци и конници.¹⁵⁰ Особено място заемат бойците, числящи се към личната султанска гвардия, които са от робско потекло.¹⁵¹ Голям контингент съставляват отрядите на васалите и служещите във военнопомощните корпуси специални категории от местното население. За първите Брокиер сочи като пример отрядите на сръбския деспот — 3000 конници начело с един от синовете му.¹⁵² Вторите са очевидно войнуци. Брокиер попада из пропътуваните места на такива християни, ползващи се с данъчни облекчения, които отглеждат коне, за да се явяват с тях на поход. Пътешественикът подчертава при това, че те посменно изпълняват службата си, и то насила, докато резервните дават данък по 50 аспри на глава.¹⁵³ Изтъквайки огромния брой на тази бойна сила, Брокиер не пропуска обаче да отбележи, че внушителната част от нея се състои от християни.¹⁵⁴ Сам султанът не се доверява съвсем на този контингент. Дори нещо повече, бургундецът се е добрал до сигурни сведения, че немюсюлманският елемент в турската военна сила — българи, гърци, албанци, сърби, хървати и власи, изпълняват неохотно задълженията си към султана и при първата благоприятна възможност „ще му обърнат гръб, понеже той ги държи в тежко робство“¹⁵⁵.

При все това, според Брокиер, в османската войска цари абсолютна дисциплина и подчинение на владетеля. „Никой от тях, колкото и голям чин да има, не би посмял от страх за живота си да не изпълни заповедта на господаря. Аз смятам, че в това се крие главната причина за големите му военни успехи и завоевания и благодарение на него Турчинът е завладял много повече от площта на френското кралство.“¹⁵⁶

Втората опора на султанската власт, която внимателно е доловил бургундският „пилигрим“, е системата „кул“ — т. е. набирането на главния контингент за личната султанска гвардия и войска и на чинове в административната йерархия измежду робите от немюсюлманско потекло. Брокиер сочи изрично, че „много от робите, участващи във войните, са християни“¹⁵⁷. Сам румелийският бейлербей — „управителят на Гърция“, бил българин, султански роб. Отличавал се с физическа красота.¹⁵⁸ От немюсюлмански произход бил и учбейт Синан бей в Крушевац. По сведенията, събрани от Брокиер, той бил помюсюлманчен грък.¹⁵⁹ Тези подробности разкриват едновременно и социалната стратегия на османците — приобщаването на поробеното население чрез откриване възможности за напредък в обществената и държавна йерархия след приемането на исляма. Това е и един от методите за омаломощаване на покорените чрез изтръгване на елитните сили от тях.

Трети основен източник на султанската мощ са богатите доходи, получавани от данъци и от трибути на васалите. Брокиер сочи и цифри за размера им — 2 500 00 дуката, от които събраното само от данъци възлиза на 25 000 дуката. Отделно са личните богатства на султана, възлизащи на около 500 000—1 000 000 дуката.¹⁶⁰

От погледа на Брокиер не е убегнала и другата историческа причина за османския възход — неспособността на западните държави да се противопоставят ефикасно на турците и допуснатите грешки във военните стълкновения с тях, които са утвърдили и страха в Европа от османската сила.¹⁶¹

От политическата картина, която рисува Брокиер, в Европейския Югоизток няма друга равностойна сила на османците. Балканските страни са или поробени, или в унизителна зависимост от тях. Бургундецът сам вижда размерите на тази зависимост, която задушава вече самата Византия. Той чува да се разказва за един епизод още от времето на византийския император Йоан V, познат от други източници. Този владетел се опитва да укрепи престолния град срещу пристъпите на Баязид, който го обсажда. Разрушава три от най-старите столични храмове: „Св. 40 мъченици“, „Св. отци“ и „Св. Мокий“. От техните каменни блокове се съзидат две големи крепостни кули при „Златната порта“. Разярѐн от това, султанът заплашва, че ако не се разруши незабавно изграденото, ще ослепи императорския син Мануил, участващ по това време с отрядите си като васал при османските завоевания в Анадол. Старият император изпълнява нареждането.¹⁶² Развалините от позорното разрушение, свидетелство за унизителното вмешателство на османците в империята, личат и при посещението на Брокиер.¹⁶³ Но чужденецът сам констатира характера на византийския васалитет. „Цариградският император е много подчинен на султана, понеже ми казаха, че му плаща ежегодно 10 000 дуката само за града Цариград, за да не му иска [султанът] нищо. В цяла Гърция (т. е. европейските провинции) той [императорът] владее само един малък град, наречен Силиври, и едно укрепление на 3 часа северно от Цариград. И както е с венецианците, в Цариград има султански чиновник заради търговията, която турците извършват в града. А турците не са отговорни за нищо пред императора. Ако случайно някой християнин роб избяга от турска къща и дойде в Цариград, императорът или неговите хора трябвало да го предадат на турците.“¹⁶⁴

Брокиер е забелязъл и голямото място, което имат в живота на столицата венецианците, независимостта на поданиците им, подвластни на техния байло, както и това, че непобедимият в миналото град сега разчита на тяхната военна помощ.¹⁶⁵

Не по-добро се вижда на Брокиер и положението на сръбския деспот, когото лично среща и се възхищава от физическата му красота, както и от представителността на хората от свитата му. Сръбският деспот бил придружаван от турски сановник, дошъл да предаде султанската заповед деспотът да изпрати сина си с васалния отряд от бойци — 1800 конници. Брокиер научава освен това, че деспотът бил заставен да даде на султана дъщеря си за жена и че въпреки всички тези унизителни отстъпки „се страхува дали той [султанът] няма да му отнеме цялата държава“¹⁶⁶.

Васалният отряд на сърбите бил събиран в този момент по сведенията на Брокиер, за да ги насочи срещу албанците, които разбили десетхилядна турска армия. По това време, както е известно от други източници, населението от санджака Арванид (в Албания) се вдига на голямо въстание (1432—1435).¹⁶⁷ Забелязаният от Брокиер факт ха-

рактеризира един от методите на завоевателите — да си служат със силите на васалните или покорените, за да наложат господството си над все още неовладените балкански земи.

Брокер е схванал и усилията на сръбския деспот да лавира между двете големи сили — Унгария и турците, и поради това — двойния му васалитет. Той обяснява, че сръбският деспот получил от унгарците градове срещу условието да признае върховенството им.¹⁶⁸

Слабостта на балканските владетели личи и от други факти, които педантично отбелязва Брокер. На аудиенциите при султана, на които успява да се вмъкне заедно с пратениците на миланския дук, той се натъква на 20 влашки боляри, обичайните заложенници от балканските управляващи дворове. Тук среща и босненския феодал Радивой, без да знае името му, дошъл да търси подкрепата на султана за борба срещу босненския крал, понеже имал претенции за престола.¹⁶⁹ Това е една от многобройните изяви на вътрешните раздори в балканските страни, ловко използвани от турците, за да ги поставят под зависимост и завладеят. При султанската аудиенция Брокер среща и друг от балканските васали — брата на кефалонския дук — Маноли, „който стоеше смилено пред султана като негов слуга“¹⁷⁰.

Осведомен добре за положението на балканските страни, Брокер проявява подчертан интерес към военния потенциал на султана и към положението и настроенията на подвластното население или населението от васалните страни. Интересът към военните проблеми засяга не само състава на армията, но и въоръжението, военните съоръжения и най-вече бойната тактика. Това са впрочем и най-важните обекти за проучване на един разузнавач като Брокер, изпратен да разузнае преди всяко бойната сила на неприятеля, за да се изработят съобразно с това и кръстоносните проекти на неговия господар.

Бургундският рицар, привикнал на тежкото въоръжение при рицарските отряди, отбелязва по-лекото въоръжение на турците. Описанията от него ризници са от този тип, който в ранните османски документи се нарича „бъорюме“ — метални, с дребни плочки. Конете са също леко оседлани и затова — по-издръжливи на път. Брокер не подценява нито една подробност от въоръжението и особено от бойната тактика.¹⁷¹ Неговото описание, потвърдено и от опита в предходните битки на османците с християните, сочи като основно тактическо действие на турците масираната атака с многобройна армия при плътен обстрел със стрели, докато се предизвика смут у неприятеля.¹⁷² Понякога се настъпва с множество камили, които подгонени, подплашват неприятелските коне. Често турците прилагат престореното отстъпление, за да увлекат неприятеля, чиито растроени редове при преследването нападат с нови сили и по-лесно го разбиват. Единството и военната им дисциплина ярко противостоят на разнородността и липсата на единачалие в християнските кръстоносни армии с отживялата вече времето си рицарска бойна тактика.

Опознал военните предимства на турците, Брокер все пак не счита, че те са непобедими.¹⁷³ Той вижда и недостатъците във въоръжението, както и големата уязвимост на армията им с това, че в значителната ѝ част е с християнски състав. „Те в същност струват много по-малко от онова, което си представяме за тях и за техните под-

визи“ ... Бургундецът нееднократно изразява съжалението, че при явните си недостатъци от военно гледище турците са били оставени да напреднат. „Струва ми се, велика жалост е, дето такива хора подчиниха християнството.“¹⁷⁴

И нещо повече — в „Задморското пътешествие“ се подчертава, че неотдавна въстаналите албанци разбили една десетхилядна турска армия.¹⁷⁵ Това веднага налага извода, че османците търпят тежки поражения дори от балканските народи и следователно — не са непреодолими. Затова Брокнер изказва мисълта, че при по-добра организация и ръководство за една християнска войска „съвсем не ще е трудно да ги разбие и победи“¹⁷⁶. Бургундецът предлага дори своя рецепта за организиране на християнските бойни сили срещу турците.¹⁷⁷

1. Да се набере армия от опитни и качествени бойци. Доловил вероятно значението на идеологическата спойка при османците чрез исляма, Брокнер смята, че християните трябва да бъдат обзети от съзнанието, че служат с борбата си на божие име, а не са тръгнали от земни суети. Идейното им ниво може да се обезпечи, ако папата оглави почина.

2. Бойците да не бъдат обикновени плячкаджии, а редовно заплатени.

3. Да не ограбват населението в земите, през които минават, както са правели досега.

4. Да се наберат 1000 бойци и 10 000 стрелци от Англия, благородници от Германия и множество техни самострелци, пешаци и конници. Ако Франция, Англия и Германия се обединят, ще се намерят до 15—20 000 стрелци и самострелци. Въоръжението да бъде леко, да ги придружават 200—300 оръдия на колела. Бойците да се съобразяват с турската бойна тактика. Да има единство в интересите и действията. Снабдяването да става чрез подвоз по големите реки, то е осигурено и от обилието на храни в такива плодни земи като Сърбия, България и Гърция.

Тези препоръки обаче са исторически неосъществими. Светът на късното Средновековие с разнородността на сборните феодални армии не е в състояние да организира военна сила с такова единство и дисциплина, които да противостоят на турците. Затова и самият Брокнер изразява съмнението, че няма такъв владетел, който би могъл да осъществи победоносното завладяване на европейските провинции на османците. В същност препоръките на Брокнер могат да се осъществят само от централизираните монархии, чието време още не е дошло.

Вторият обект, който се ползува с подчертания интерес на Брокнер, е населението в Европейския Югоизток и по-точно само една страна от битието му — отношението му към турския режим и готовността му да се бори срещу него. Бургундският наблюдател подчертава „тежкото робство“, в което се намират балканските народи, режима на дискриминация за немюсюлманите в пределите на османската държава,¹⁷⁸ помюсюлманчванията на местните християни.¹⁷⁹ Едноременно с това обаче той долавя нежеланието им да се подчиняват на режима. За населението в София и района ѝ подчертава, че има голямо желание да се освободи от робство, ако има кой да му помог-

не.¹⁸¹ Брокер научава от Джовани Висконти, че е водил преговори с българите, като ги приканял да унищожат намиращите се в страната им турци и всички български земи до София да се подчинят на унгарската корона.¹⁸² Такива преговори подсказват от своя страна, че антитурските тежнения на българите са били известни на заинтересованите европейски страни, в случая — на унгарския крал. Освен това Брокер отбелязва подчертано, че както васалите, така и войнуците, макар включени в османската армия, ще се насочат срещу режима, ако се появи някоя европейска армия срещу турците.¹⁸³

Заедно с това Брокер е забелязъл и друг момент в настроението на населението — враждебността между източноправославните народи и народите от католишкия Запад, която има стари корени тук. За гърците отбелязва, че „не обичат никак християните, подчинени на римската църква“¹⁸⁴. Тази „схизма“ е в същност едно от обстоятелствата, които стават причина Западът да не подкрепи безрезервно и своевременно борбата на балканските страни срещу турците.

Като част от народописните реалии, които са характерни за политическата действителност на Балканите и на османския режим изобщо, Брокер отбелязва на различни места появата на заробени хора и съдбата на отвлечените в робство. Най-голямата част от тях са плод от непрекъснатите военни кампании на турците. Един такъв роб-българин, помюсюлманчен впоследствие, съдбата е отвела някъде из селата около Бруса. С кратките си бележки за него Брокер ни оставя да съдим за печалните последствия от робската му участ. Българинът опитва да попречи на Брокер да продължи пътя си заедно с кеврана мюсюлмански поклонници, за да не ги оскверни. Бургундският пътешественик обяснява снизходително тази постъпка с желанието на ренегата да се представи за „добър сарацин“¹⁸⁵.

Значително по-малко Брокер обръща внимание на занятията, бита и материалната култура на населението от Европейския Югоизток. Той отбелязва по тези въпроси само онова, на което се е натъкнал случайно или му е направило силно впечатление. Преминавайки през Ихтиманските възвишения, той научава за заселването на две села с дервентджии, за да пазят от разбойници местността.¹⁸⁶ Това са селата Вакарел и Клисуре.

Вглежда се в облеклото и външността, главно на аристокрацията. Описва изящните одежди на византийската императрица, прическите на сръбските велможи и пр.¹⁸⁷ Той наблюдава и любопитни обичаи — сватба на императорски роднини в присъствието на императорското семейство със съпровождащите я общи развлечения — състезания и игри.¹⁸⁸ Отделено е внимание и на духовната култура и по-специално на църковните ритуали, реликви, вярвания. Въпреки че посещава и отбелязва всевъзможни християнски светини, Брокер не проявява толкова голям интерес към тях, колкото към политическите и етнографските реалии.

Едновременно с живота и бита на поробените бургундският рицар рисува безпристрастно бита, материалната култура, нравите и психологията на турците. Понякога дори оценката му за достойнствата им, съпоставени с тези на християните; е в полза на османците.

Без съсловни и национални предразсъдъци той споделя залъка си с тях, наблюдава и описва подробно начина, по който се хранят, хранят добитъка си, облеклото им, което е, както навсякъде, съсловно обособено, мюсюлманския им фанатизъм и дори физическия им тип. По този повод Брокиер използва пак случая да развенчае създания в Европа мит за силата на турците („силен като турчин“). „Виждал съм несравнено по-силни християни, бележи той, ако е въпрос до сила. Лично установих, че когато трябваше да се свърши нещо, повечето от тях се оказваха по-слаби, а не по-силни от мен.“¹⁸⁹

Макар и мимоходом, Брокиер представя поселищната картина на Европейския Югоизток, на много места с твърде точни сведения за етническия облик на жителския състав в селищата. Той представя последиците от разрушителната стихия на османското завоевание — десетки разрушени селища или разбити крепостни стени. В описанията му се сочат следните селища с разрушени крепостни стени или останали изцяло в развалини: Кючук Чекмедже, Буюк Чекмедже, Чорлу, Булгарофигон, Кулели Бургас, Ипсала, Макри, Кавала, Траянопол (вер. Дедеагач или Софлу), Фереджик, Пловдив, където пътешественикът намира развалини от крепостта и обществени сгради на Трихълмието, в София — сринати стени, в Извор (Бяла Паланка, СФРЮ) — пълно разрушение и пр.¹⁹⁰

Тези данни целят да представят едновременно и липсата на защитни съоръжения с оглед военните операции на някоя европейска сила срещу турците. Едновременно с това Брокиер дава сведения за редица населени места с обществените им сгради. Достоепно е обрисуван в това отношение Цариград, чиято монументалност и великолепие контрастират веднага с жалкото политическо положение на великата някога империя. Столичният град гъмжи от пъстро население — наред с византийците множество западни търговци — генуезци, венецианци, каталани.¹⁹¹

Подробно рисува Брокиер и прелестите на турската столица — Бруса със султанския дворец, със сведения за местния бейлербей Хамза паша, с оживлението, което създава движението на европейските търговци, и пр.¹⁹²

В българските земи вниманието му привличат Пловдив, София, Димотика, за чийто облик споменава по нещо отличително.¹⁹³

Разузнавачът на бургундския принц, пълен с любознателност, скептичен към догмите и канонизираните ценности, жаден за приключения и търсещ истината и точността, се интересува и от много други неща извън тези, които трябва да достави за военно-политическата си информация. Той се заслушва в сведенията за историята на разни страни и селища, вглежда се в природните особености и характера на терена, тук-там — в облика на земеделските култури и дори — във флората и фауната.

А това са вече елементи на онези положителни знания, които са характерни за литературата на ренесанса и за светогледа на ренесансовия човек.¹⁹⁴

Сведенията, събрани и донесени от Брокиер, заедно с тези на Жилбер дьо Ланоа са послужили без съмнение при изработване на бургундските кръстоносни планове, част от които скоро след това са осъще-

ствени. Цялостният текст на „Задморското пътешествие“ обаче Брокер подготвя едва през 1455 г. заедно със свои предложения и препоръки за кръстоносна война с османците.

Поради обстоятелството, че тези предложения са изработени в по-различна политическа обстановка и имат практическо значение за момента, ще се спрем по-късно на тях.

Още в края на 30-те години отново сред политическите фактори в Европа се заговаря за противотурска коалиция. Към това насочват и важните политически стъпки, на които се решава византийският император Йоан VIII, стреснат от завладяването на Солун. Той повежда преговори да сключи отдавна замислената уния с римската църква с надежда за ефикасна помощ от католишкия свят.¹⁹⁵ В навечерието на сключената във Флоренция уния (1439) видният византийски сановник от латинофилските кръгове Йоан Торцело съставя план за средствата и начините, по които европейските християнски сили могат да нанесат удар на османците. Изложението е препратено и на бургундския принц и преведено по-късно на френски по негова заповед с критичен коментар от Брокер.¹⁹⁶

Планът на Торцело започва с една оценка на султанския военен потенциал, който авторът на плана е опознал в течение на дванадесет-годишното си пребиваване в султанския двор. Торцело твърди, че султанът може да набере срещу християните 100 000 бойци. Следват кратки сведения за въоръжението им, подир което византийският сановник уверява, че ако тази сила бъде победена, християните могат да достигнат за един месец до „гроба господен“. За да се осъществи това, Торцело препоръчва:

Да се наберат 80 000 бойци, които през Унгария да се спуснат към Дунава. Оттам с кораби да се прехвърлят заедно с конете, които ще се намират в Унгария. Тази войска да се раздели на три части. Едната да мине при Видин в размер на 50 000 души; другата — 20 000 души да се насочи от Белград към „Гърция“, т. е. към балканските земи. Тук Торцело описва политическото положение на тази част от Европейския Югоизток. В нея „има все още трима християнски господари, пише той. Единият е владетелят на Раша (т. е. Сърбия), задължен с данък към султана. Той може незабавно да подготви напълно 40 000 бойци на коне... Той е много храбър пълководец... и главно в борбата с турците: щом види такава християнска сила на крак, незабавно ще се обърне и сам ще бъде вожд за унищожаването на султана.

После има Албания с двама господари, които могат да подготвят 20 000 конница и които също, щом видят християнска сила, веднага ще се обърнат срещу султана.

Има и Морейското деспотство, което е на господаря император и което ще даде много добре подготвени 15 000 души...

Извън тези владетели има повече от 50 000 християни, подчинени на турците, които незабавно, щом видят християнската мощ, ще се разбунтуват срещу султана и сами ще допринесат най-много за унищожаването му.

Освен тях има и множество християни, задължени да плащат ежегоден данък на султана, които изцяло ще се вдигнат срещу него.“

Войсковите части на кръстоносците, които минават при Видин, ще се придвижат в добър ред до Одрин и трябва да го обсадят. Те не ще имат пречки, защото ще ги подпомогнат останалите две части от армията.

Третата част ще мине през Педра начело с влашкия господар, който ще подготви 15 000 конника. Те са измежду най-храбрите в света. При такава християнска сила турците не ще могат да окажат отпор. По мнението на някои добре е армията да бъде подпомогната от действията на флот от 20 кораба, които да преградят в Проливите прехвърлянето на турци от Азия в помощ на румелийските си сили. Торцело обаче не смята за необходимо това. Мисли, че корабите могат да се наемат от венецианци и каталани, които ще го сторят с удоволствие, защото сами страдат от турците. Торцело вярва в успеха на начинанието, ако папата го възложи на благороден и храбър владетел. Предвижда, че Германия, Унгария, Бохемия и Каринтия ще въоръжат 100 000 бойци. Като се овладее „Гърция“, армията ще се увеличи, защото оттук ще се наберат 100 000 войници и ще се подготвят 100 галери.

В изложението се изразява надежда, че „нашият свят баща папата“ ще съдействува „да се съберат пари и бойци по целия християнски свят“.

Изложението явно съдържа нереалистични оценки и предвиждания и с основание по-късно е подложено на критика от Брокиер. Торцело има илюзии за силата на папството като обединяващ фактор и организатор и разчита на единство сред европейските владетели, което дотогавашните събития показали, че не е осъществимо. Планът прекомерно разчита на подвластните и васалните народи, които и в предходни благоприятни ситуации съвсем не се вдигат така спонтанно в подкрепа на османските неприятели. Обстановката на Балканите е тежка, с остро поляризирани обществени сили, непримирими междудържавни противоречия и раздори сред управляващите среди. Торцело пренебрегва и още един фактор — вековния антагонизъм между Изтока и Запада и набраната ненавист между византийци и „франки“.

Близките последвали събития доказват, че планът и предложенията на Торцело са утопия. Унията не донася нищо на практика освен затрудняване на обстановката в загиваща Византия с тежките борби между партиите на латинофилите и латинофобите. При все това този план и проекти от такъв род са предмет на интерес и проучване в двора на бургундския принц. Този принц започва подготовката си за поход по море. Към това го подтикват родоските рицари, които очакват голямо нападение на мамелюците. По данни от 1439 г. в пристанищата на Фландрия е пълно с майстори-корабостроители от Португалия, които градят флот. Още през март 1441 г. Филип III Добри поверява командването на готовите морски съдове на своя дворецов сановник Жофроа дьо Тоази и го изпраща на Изток. Тоази познава източните страни, защото сам е странствувал заедно с Жилбер дьо Ланоа. Натоварила провизии и съоръжения в Брюж и Еклюз, ескадрата се отправя към Леванта покрай португалските брегове и отбравява смело Родос срещу мамелюците.

Началото на 40-те години е изпълнено с усилен преговори между Византия, Венеция, Унгария, папата и Бургундия за организиране на антиосмански поход. Пратеничество на византийския император се явява при бургундския принц в 1442 г. Византийските дипломати намират топъл прием в Дижон и получават от принца обещания за помощ по море. Във връзка с тия обещания и планове е вероятно и посещението на бургундския пратеник през 1442 г. в двора на неаполитанския крал Алфонс V, който се стреми да узакони династическото си положение със съдействието на папата и предлага срещу това подкрепата си в кръстоносната коалиция. Папата е склонен да го подпомогне при условие, че Алфонс V ще обезвреди неговия неприятел — Франческо Сфорца. При неаполитанския крал са се явили византийски пратеници и получили неговите уверения за съдействие.¹⁹⁸ През 40-те години френската общественост получава информации за положението в Европейския Югоизток и османската власт чрез някои сведения на католишки монаси и мисионери в Леванта. Един от тях е миноритът Бартоломео де Яно, който придружава византийския император Йоан VIII след унията във Флоренция и работи в Цариград като викарий на източните провинции. Той описва в едно свое писмо от 1438 г.¹⁹⁹ събирането на християнските деца за еничари. В друго писмо на френски език от 3 февруари 1443 г. до йоанитския орден в Йерусалим той съобщава много подробности за тежките последици от турското завоевание, стоварили се върху балканските народи. Отбелязва, че от шест години насам турците са отвели от християнска земя над 400 000 християни, заробили са множество хора и са унищожили редица държави и райони. Между тях миноритът изброява Сърбия, България, Славония, Далмация, Трансилвания и Босна, Тесалия, Албания, Влашко и добавя, че турците са съсипали Унгария и Саксония (т. е. хабсбургските владения в Австрия). Избивали старите и болните, понеже не могли да ги откарват. Разорявали и опожарявали селища и крепости с околностите им. Картината е толкова покъртителна, че, сам очевидец, Бартоломео де Яно заявява: „За този, който види това, от жалост смъртта би му била по-приятна, отколкото да го види...“ Най-тежко впечатление правят заробените християни, които монахът вижда навързани и разпродавани от венецианци и генуезци — около 6100 души. Ежедневно турците докарвали нов приток роби. „Безропотно, както се води добитък на пазар, те плачат и пъшкат жално, като молят за божия милост и просят помощ от християните, откъдето и да минат, без някой да смее да им продума и дума. И християнските търговци ги оплакваха, а и ние, като наблюдавахме с мъка голямата жалост и смут на християните, които се озъртаха за милост, мъка и съчувствие към тях. Видяхме и малки деца, и девойчета, водени и носени в кафези, както се носят птици на пазар, на коли и на коне. Много е жално за гледане. О, жалостен взор! О, тежка, печална и жална мъка.“ Де Яно отбелязва и друг бич — помюсюлманчванията. Ренегатите стават по думите му „много зли и жестоки сарацини“²⁰⁰.

Такива известия, достигащи по различни пътища до бургундския двор, поддържат желанието за въоръжени действия срещу турците сред

бургундското рицарство и аристокрация. Те с охота се отзовават при новата подготовка за голям кръстоносен поход, подтикнати от папа Евгений IV през 40-те години.

Участието на Бургундия в кръстоносните походи на Владислав III Ягело и Янош Хуняди през 1443—1444 г. е свързано с перипетиите в организирането на съюзния християнски флот, предвиден да подпомогне по море тези походи. Още през 1443 г., византийският император, затруднен сериозно от османския натиск и въоръжения конфликт с брат си Димитрий, който е подкрепен от османците, изпраща при заинтересованите европейски владетели свой пратеник — Теодор Каристинос, за да търси помощ. Отначало във Венеция той подновява насърчителните си внушения в духа на стария Торцелов план, че не е трудно османците да бъдат прогонени от Европа. Той моли за венецианска подкрепа по море от страна на Венеция. Венецианският сенат обсъжда предложението на 3 май 1443 г. и съобщава на пратеника, че републиката е предоставила 10 галери. Необходимо е обаче те да се оборудват и да се установи споразумение между всички възможни съюзници. Затова съветват Каристинос да се обърне към папата, да влезе във връзка с бургундския принц, за да поемат те разноските по съоръжаването на флота. Византийският пратеник се явява при папата в Сиена и посещава бургундския принц. Ваврен предава подробно изявленията на Каристинос. Обръщайки се към бургундския господар, той се стреми да събуди съчувствието му: „О, благородни княже, помисли, че ако ти, храбрият, и поданиците ти бихте изпаднали в положение да просите и да бъдете под игото на извратените врагове на вярата, и ти би потърсил и помолил за помощ. Така и нашият император и целият му християнски народ надават вик към теб, като към могъщ и известен с милостта си княз, за да благоволиш да ги подпомогнеш.“

Каристинос изразил молба принцът да изпрати свой флот в помощ на Византия за опазване на Проливите. По описанието на Ваврен бургундският господар след един сондаж пред венецианските управляващи среди нарежда да се предаде на византийския император, че ще му изпрати флот от три галери и една галеота, които се строят в Прованс, един голям кораб и една каравела, изпращани вече в помощ на о-в Родос.

В отговор на това, че византийският василевс обещава да даде в помощ на кръстоносците четири галери, бургундският принц съобщава, че той ще подготви тези галери за своя сметка от корабите, с които разполага Венеция. Така ще се наберат всичко седем галери, една галеота, един голям кораб и една каравела, които принцът ще изпрати в подкрепа на Византия срещу турците.^{200 а}

Поради противоречиви интереси и дребнави сметки на силите, които набират съюзния християнски флот, той не потегля, докато трае твърде обнадеждаващият първи поход по суша от 1443 г.²⁰¹

Въпреки колебливото си и неискрено поведение Венеция се стреми да увери християнския свят в началото на 1444 г., че тя не е пренебрегнала обещанията си и че не тя носи отговорността за забавянето. Докато се подготвят мирните преговори между кръстоносците и султана, Венеция изпраща свой представител в Буда — Джовани дей

Регуардати, за да увери, че наред с папата и бургундския принц и тя самата е готова да даде галери за подготвящия се кръстоносен флот. Но в инструкциите, дадени на Регуардати от сената, стоят и сега условия, чрез които републиката се застрахова от рискове. Тя ще премине към действие само ако морският поход е съпроводен с кръстоносни действия по суша.²⁰²

В такъв смисъл е и писмото на венецианския сенат до бургундския принц от 23 март 1444 г. И нему Венеция съобщава, че е готова да съдейства в начинанието. От писмото личи нескритото ѝ желание да подчертае, че тя „винаги е защищавала интересите на християнството и ще продължи това тежко задължение“. Сенатът се стреми да изтъкне, че изпълнява обещанията си към християнските владетели: четирите галери за Бургундия са готови, десетте папски галери — също, но екипировката на тия папски галери зависи от курията.²⁰³ Тези декларации не отговарят на действителното съдържано, пресметливо поведение на републиката при безкрайно проточилото се набиране на флота. Тя е в непрестанни противоречия с папата и се въздържа да му даде парите от църковния десятък за съоръжение на галерите от страх, че католишкият глава ще ги употреби за други цели.

При това римската църква проявява явна незагриженост и предизвиква острите възражения на Венеция. Кардинал Кондолмиери — отговорният папски легат за флота, трябва да внуши отново на папата, че той трябва да има пред очи интересите на бъдещата акция, ръководена от крал Владислав и подкрепена от съюзнически флот. Венеция и Бургундия са готови: папата също трябва да се подготви — той разполага със средства за това.²⁰⁴ Стреснат от обвиненията срещу папската курия, папата обявява на 4 юни 1444 г., че осем от галерите са готови. Усилено се подготвят и галерите на бургундския принц. Той изпраща за техния комендант Валеран дьо Ваврен, един от талантливите бургундски военачалници. В Ница бургундците съоръжават три галери и една галеота, чийто строеж е подпомогнала Генуа. Подготовката и ръководството им са поверени на Жофроя дьо Тоази, завърнал се от експедицията в Изтока. Освен това използваните в тази експедиция кораб и каравела също се поправят във Вилфранш (Прованс, Франция) за участие в новата експедиция.

Неаполитанският крал Алфонс V отправя още през юни 1444 г. запитване до орлеанския и бургундския принц и до английския крал, с какви сили ще участвуват в предстоящата акция. Очевидно европейските съюзници на Владислав III Ягело не са изоставили идеята за втори поход. Тази атмосфера влияе върху решението на полско-унгарския крал да не се откаже от намеренията си за такъв поход въпреки подготвяните преговори за мир с турците, завършил с одринско-сегетския договор от 1444 г.²⁰⁵

На 22 юни папският флот отплава от Венеция заедно с други венециански кораби, а малко по-късно към Изток се насочват и корабите на бургундския принц заедно с Ваврен. Корабите на Тоази, подготвени по-рано, тръгват по внушение на бургундския принц преди Ваврен, за да подпомогнат родоските рицари срещу египетския султан.

След като с тяхно съдействие отблъсват мамелюците, бургундските кръстоносци на Тоази се отправят към Проливите, за да се съединят с флота на Ваврен.²⁰⁶

Едва сключен Сегетският договор, в Унгария пристига известие, че кардинал Кондолмиери е заминал с папските и венецианските кораби към Галиполи, а корабите на бургундския принц са пред замиланаване.²⁰⁷

Ваврен възпроизвежда подробностите за действията на съюзния флот в Проливите, когато той се събира тук.²⁰⁸ Според неговите свидетелства по заповед на полско-унгарския крал кардинал Кондолмиери и самия Ваврен флотът трябвало да пази пред Галиполи. Корабите на Ваврен и две галери, съоръжени от полския крал, трябвало да охраняват към Константинопол и Черно море. В това време на брега се появяват турци и влизат в разговор с кръстоносците. Като разбират на какво се дължи присъствието на съюзния флот, те им показват текста на Сегетския мир. Незнаещи за него, комендантите на флота се смущават, недоумяват какво да предприемат. Тогава се получава писмо от кардинал Чезарини, който ги насърчава да продължат участието си в кръстоносната война, като ги уверява, че кралят подготвя нов поход. Всички заемат постове си отново. До тях достига мътва, че султанът набира в Азия голяма армия. Флотските сили на християните се прегрупират — съсредоточват се най-вече около Галиполи, за да увеличат охраната на Проливите. Ваврен уверява, че се носели слухове за готовността на генуезците да прехвърлят турската армия от Азия в Европа. Преструвайки се на приятелски разположени и под предлог, че ловят нощем риба, те успяват да се възползват от недостатъчната бдителност на християнския флот и да прехвърлят към азиатския бряг множество морски съдове. Турците обстрелват от азиатския бряг на протока християнските галери. Те предупреждават европейските си сили да се съсредоточат с артилерия от другия бряг. Кръстоносците решават да се организират с помощта на византийския император и да спрат със сражение съсредоточаването към Проливите на европейските турски сили. Императорът обаче отказва поради липса на хора и средства. За два дни и две нощи турците се прехвърлят през Проливите, като обстрелват неприятелския флот с артилерия от двата бряга, улеснени при това от силна буря с водно течение в благоприятна посока за техните кораби и спъващо действията на християнския флот.

Участниците в съюзния флот не получават достатъчно ясни указания, за да съчетаят действията си със сухопътната армия и така допринасят за разгрома при Варна (10 ноември 1444).²⁰⁹ След това трагично събитие командувачият съюзния флот Алвизо Лоредано бърза да разоръжи и освободи част от този флот, за да отбранява сам венециански търговски кораби в Тенедос. И нещо повече, той прави постъпки да сключи мир с турците.²¹⁰ В този дух действа и Дубровник. Ако морските съюзници се отказват така бързо от борбата, не така е с бургундския принц, Унгария, а дори и с папата. Едва завърнал се в земята си, Янош Хуняди с нови сили се заема да подготвя поход срещу османците. Той търси помощ от Рим и френския крал Шарл VII. Папата се отзовава, като дава нареждане на кардинал Кондол-

миери, комендант на папските кораби, да отплава към Долни Дунав и да подпомогне подготвяните по суша действия. Кондолмиери действа едновременно с Валеран дьо Ваврен, комендант на бургундските кораби.²¹¹ Ваврен, осведомен за варненското поражение от християнски бойци, освободени от османски плен, и от други, решава да тръгне с корабите си по Черно море към Дунав, за да узнае участието на крал Владислав.²¹² Преди това със съдействието на византийския император той изпраща до Месемврия една галиота с разузнавателна цел. Новините, събрани от очевидци на полесражението, гласят, че след битката се видяло, че турците са дали много повече жертви и че псетата разкъсвали техните трупове, без да докоснат християнските.

След сериозно обсъждане застрашеното положение на Константинопол, в случай че се изтеглят християнските кораби, по предложение на Ваврен част от флота начело с Тоази се насочва по южното черноморско крайбрежие, а другата част с Ваврен трябва да тръгне към дунавското устие. Така и турците ще бъдат по-сериозно уважавани от присъствието на християнски флот в Черно море.

След като прекарва Великден в Пера, Ваврен поема с флота си по Черно море, придружен от същите освободени унгарски пленници и бургундски рицари. По пътя се отклоняват в Месемврия, където търсят припаси. Комендантът на крепостта, която е още византийско владение, ги моли да отведат със себе си един оцелял след Варненската битка унгарец. Той не смее повече да го укрива от страх пред турска обсада. Приели спасения унгарски благородник на корабите си, бургундците продължават по Черно море до дунавското устие. Тук мисията им се изменя. Посрещнати от власи в Ликостомо, съвместно с унгарските освободени пленници те решават да изпратят пратеничество в Унгария и да приканят Янош Хуняди за нови противотурски действия. Докато чакат отговора му, корабите на Ваврен шели да останат в Кафа и да се върнат и причакат пратениците при устието на Дунав. По пътя Ваврен пленява турски кораби с храна. Около Кафа той се натъква на два бургундски кораба от ескадрата на Жофроа дьо Тоази. Те не знаят дали той е жив, защото бил пленен на черноморското крайбрежие към Грузия. Ваврен изпраща свои хора, които го освобождават с помощта на трапезундския византийски владетел.

Бургундските пратеници в Унгария уговарят съвместни действия с бойците на Хуняди, с които да се съединят при Никопол. За общите действия са привлечени и власите. Те са особено заинтересовани от тази експедиция, за да отвоюват някои селища и крепости по дунавското крайбрежие и да затвърдят така южната си граница.

В края на юли бургундците се появяват към Браила, въоръжени с оръдия за атакуване на крепостни стени — каменометна машина. Насочват се към Силистра (Триест). Градът според Ваврен „се намира в България на границите на Румелия“. В миналото той е бил завладян и унищожен от власите, поради което нямал крепостна стена. После градът и крепостта били възстановени и отново населени. Един пленен турски рибар съобщава на кръстоносците, че в Силистра е съсредоточен силен турски гарнизон от 30 000 души. С приближаването си флотът е обстрелван яростно и се оттегля в реката. Турците опожаряват част от града и изкарват вън от стените жени и деца, които пишат

пронизително. Това е според власите уловка за врага, за да го накарат да се насочи към крепостните стени. Ваврен преценява, че няма сили да се справи с толкова добре охранявана твърдина, и прибегва към преговори. За целта се използва Сауджи, един претендент за султанския престол, който се движи с кръстоносците. Той предлага турците да предадат града и да минат на негова страна. Преговорите са без-успешни. Сауджи остава при власите, а кръстоносците, изложени на оръдейния огън откъм Силистра, решават да се движат към Никопол, където е уговорено да се обединят с унгарците. Решено е корабите на Ваврен да вървят напред и да намерят къде да изпекат хляб от брашното, което пренасяли, тъй като сухарите им били повредени. Съпровождан от леките кораби на власите, пригодени за крайбрежно плаване, Ваврен се озовава пред крепостта Тутракан (Тюркан). По настояване на власите начело със сина на Влад Дракул, въпреки че е тревожен за изостаналите назад морски съдове на кардинал Кондолмиери, който също участвувал в тази експедиция, Ваврен атакува крепостта. В спомените си той дава описание на тази крепост. Тя е с квадратна форма. На трите ѝ ъгъла има по една малка кула, а на четвъртия — голяма квадратна масивна кула. Изкачването до нея става по дървена стълба. Отгоре има голяма разширена част и околосръбни чардаци. Оттук турците яростно се отбраняват. Отзад е пространството между крепостната стена и крепостния ров, което окръжава стените и кулата. Кръстоносците превземат това пространство, но не могат да го отбраняват, защото турците хвърлят камъни и греди от върха ѝ. Ваврен започва обстрел с каменометната машина. Хрумването му да подкопае основите на кулата е изоставено, защото един влах разказва, че когато работил на строежа ѝ като турски роб, видял колко здраво е градена тя. Най-сетне кръстоносците заставят защитниците да се предадат, като предизвикват опожаряването на дървените ѝ горници с чардаците. Турците са избити. На другия ден власите се връщат на брега, като откриват подземни хамбари, където населението държи резервните си храни. Ямите се покриват с големи камъни. Местата им са разпознати по това, че въпреки влагата, земята там е суха. Войниците намират скрити жито, бакла и грах, необходими за продоволствието им.

След това кръстоносците се насочват към Гюргево, където знаят, че има здраво укрепление с четири стени. На четирите му ъгли има по една внушителна четириъгълна кула, по-здрава от Тутраканската, и като нея с разширена дървена горница. Към реката има две малки стени, които почват от укреплението. На краищата има други две кули с разширени дървени горници. След упоритото обстрелване кръстоносците и власите прибегват към изпитаното средство — струпват дърва и предизвикват пожар, за да подхване той дървените части на кулата и гарнизонът да се предаде. Въпреки ожесточената си съпротива турците виждат, че не ще устоят, и преговарят с влашкия княз да предадат крепостта. Те се споразумяват, опразват я и се опитват да се изтеглят през реката в България с имуществата си. Влашкият княз ги причаква в засада и ги избива. Власите овладяват отново тази крайдунавска крепост.

В това време Ваврен е тежко болен на кораба си. Кръстоносците решават да атакуват мощната крепост Русико (Русе), „подобна на крепостта Тюркан“. Край нея е и селото с местни жители. Турските защитници я подпалват заедно със селото, за да избягнат участието на другите крепости. Корабите хвърлят котви пред горящото село. Тогава при тях се стичат хиляди българи. Ваврен пояснява, че когато до тях достигат вестите за приближаването на християнския флот, те „се пробудиха, сговориха се и заявиха, че не желаят повече да понасят турското господство“. Явно е, че в случая става дума за масово раздвижване на българското население, непримиримо с османския режим. То се вдига заедно с добитъка и имуществото си, натоварено на коли, и търси подкрепата на влашкия княз и на кръстоносците, за да ги улеснят да се прехвърлят във Влахия. Турците узнават за това метежно раздвижване на българите и ги преследват с около 800—1000 души. Обсаждат ги в близост до Русе. Власите неочаквано преплават реката с конете си и се явяват на помощ. Турците се пръскат. В това време българите отправят молба към влашкия господар да им даде убежище. „Тогава господарят на Влахия, съобщава Ваврен, който имаше голяма и просторна страна, слабо населена в някои гранични райони, удовлетвори на драго сърце искането им, като ги прие свободно за свои хора.“ Отвежда ги в Русе. С помощта на християнския флот те биват прехвърлени за три дни и три нощи на отвъдния бряг. Броят им е внушителен — 12 000 души. Влад Дракул изразява задоволството си, че е спечелил толкова многоброен народ с „много храбри люде“.

След това корабите се насочват към Никопол, където очакват да се съединят с унгарски бойци. Ваврен описва и тамошната крепост. Градът е дълъг и тесен, разположен на хълм с яка крепост на върха. От двете страни на града има две големи крепостни стени, които се спускат от кастела до реката. Стените са добре защитени, с големи кръгли кули. До реката от едната до другата крепостна стена има дървена палисада. Там има шест турски галери и галиоти, завързани за палисадата. На влашкия бряг срещу Никопол има друга кръгла кула с амбразури, опорен пункт за турците при опустошителните им кампании във Влахия. Власите настояват тя да бъде атакувана. Влад Дракул докарва бомбардите си. Въпреки масираното обстрелване кулата удържа. Пристигат и бойците на Янош Хуняди. Опитите за опожаряването на дървените ѝ части не успяват, защото запалителните материали се хлъзгат по кръглата кула, без да я увредят.

В това време идва вест, че наближава голяма турска армия. Кръстоносците, преживели вече тежкото поражение при Варна, решават да се оттеглят, за да не рискуват да влязат в бой при неравни сили.

Хуняди се оттегля в Унгария, а бургундският и папският флот се връщат обратно през Черно море и Константинопол. Пристигнал в Лил, Ваврен докладва на бургундския принц за преживяното, за да се запише то след това от неговия вуйчо Жан дьо Ваврен.

Експедицията на Ваврен обогатява още повече опита на френските бойци за воюване с турците и разширява представите на познанията на френските управляващи среди и общественост за политическата обстановка в Европейския Югоизток, за съдбата на поробените страни, в това число и на България, назована ясно в бележките на Вав-

рен, за непримиримостта на подчинените или все още васални народи по отношение на османците, за съпротивителните им усилия — бойните действия на власите, масовото изселване на българите, помощта на византийския император, оказвана на кръстоносците. Осъществяването на победи в сраженията за дунавските крепости са известен реванш за прясното християнско поражение при Варна. Те отново показват значението на една коалирана сила от външни и местни християнски бойци, стига те да са достатъчни на брой и добре организирани.

Неуспехът на сборната християнска армия при Варна внася смут всред католишката Европа и допринася доста да се охлади разположението на управляващите среди там към организиране на кръстоносни начинания. Събитията около двата похода на Владислав III Ягело и Янош Хуняди показват дълбоките противоречия между страните, участващи в коалицията, и особено между папството и италианските републики. Поражението при Варна нанася удар и върху папския авторитет и без това разклатен отдавна от съборното движение. В Европа се засилват тенденциите към сманципиране от универсалната власт на папската курия, назряват тежнениа за реформирането ѝ. В този момент едно голямо събитие в Югоизточна Европа предизвиква широк политически отклик на Запад и допринася да се задържи още за известно време авторитетът на папството като духовно обединяваща институция. Пристига потресаващата вест за завладяването на Цариград от Мехмед II, принждат знатни изселници, книжовници и политици, които красноречиво разказват за гибелта на Византия.²¹³ Темпераментният прелат Енеас Силвиус Пиколомини с основание обявява падането на Цариград за „втора смърт на Омир и Платон“²¹⁴.

Това събитие, направило османската заплаха по-осезаема за европейските страни, създава условия да просъществува още в зараждаща се ренесансова Европа съзнанието за християнската солидарност, олицетворявана от папата. Той продължава да стои почти до края на XV в. като един от главните персонажи в източните планове и проекти на европейските политически фактори. С оглед на всичко това някои изследвачи на епохата смятат, че османската опасност съживява *Respublica Christiana* и допринася за забавянето на реформативните движения.²¹⁵

Бургундският принц, както изглежда, не престава да следи действията на османците и след 1444—1445 г. В 1451 г. под въздействието на отчаяните молби за помощ от Византия бургундският господар изпраща пратеничество до европейските дворове, за да призовава владетелите към кръстоносен поход, за спасяването на Константинопол. В това пратеничество участвуват най-близки негови съветници и сътрудници. Така Жан Жермен, Андрийо дьо Юмиер и Никола дьо Жол отиват при френския крал, докато Жан дьо Кроа и Жак дьо Лален преговарят с Рим и Неапол.²¹⁶ Жан Жермен подготвя за целта своето „Слово за Задморското пътешествие“, отправено до всепобедния крал Шарл VII.²¹⁷ Въпреки обичайния тон за пропагандната литература с кръстоносна цел това „Слово“ показва, че и най-екзалтираните от кръстоносната идея среди си дават сметка за големите завоевания на османските турци. Жан Жермен предупреждава, че ако християнските владетели не ги възпрат, те ще вземат Цариград и после цяла Италия

и Запада, като поставят в унизителна зависимост западните държави. При все това Жан Жермен не смята заплахата за непреодолима и набелязва антиосмански стратегически план, като търси благоприятни за християнството предпоставки в международната политическа обстановка. Египетският султан няма силна власт. Местните господари насилва търпят господството му. Главната му опора са мамелюците, които са помюсюлманчени християни и лесно ще се върнат към вярата си, ако настъпи подходящ момент. Пораженията на османците в Румелия (вероятно във връзка с първия поход на Владислав III Ягело и Янош Хуняди през 1443 г. б. а.) са стреснали до такава степен египетския султан, че според неговите думи управителите му в Сирия щели да напуснат светите за християните места, ако унгарците нанесат нова победа на османските турци.

От друга страна, османците нямали напълно сигурни позиции в Анадол. Тук ги застрашавали караманите. Дори когато бургундският владетел изпратил свои кораби в Леванта, караманите търсели досег с тях и „обещавали много неща на капитаните на споменатите [кораби], а също и на християнския свят“. Тези сведения на Жан Жермен са единствени податки за опитите на караманския владетел да потърси съюзници дори във Франция. Те са твърде правдоподобни, като се имат пред вид засвидетелствуваните в други източници усилия на караманския емир да се свърже с европейските неприятели на османските турци.

По-нататък Жан Жермен изтъква нестабилността на турския режим в Европа. Там султанът е ненавиждан от покорените народи. За да покаже до каква степен османската власт е нежелана тук, Жан Жермен съобщава, че султанът няма доверие в подчиненото население и затова не пребивава в населени места, а на открито под шатри. Разбира се, това сведение не отговаря на истината и отразява представите в Европа за полуномадския и военен облик на османското общество. Жан Жермен добавя още, че султанският режим е още по-ненавистен за покорените народи поради това, че турците обрязват насилва християнските деца. Очевидно този факт се отнася до практиката на помюсюлманчванията, за която вече достигат все по-чести известия в Европа. Френският духовник и дипломат е убеден, че подчиненото население в европейските османски провинции ще се разбунтува срещу поробителя, ако се появи на помощ голяма християнска сила и ще я подкрепи. Жан Жермен изтъква преднамерено поредица от поражения и загуби на турците, за да подчертае, че те не са непобедими, и да насърчи така кръстоносните начинания. Той отбелязва, че от 10 години насам 10—12 пъти са били побеждавани и изгубили повече от 600 000 души в сраженията. Ако Проливите били опазени и полският крал не погнел, цяла Румелия щяла да бъде освободена. Жан Жермен отдава голямо значение на победите, които завоювали войските на Владислав III и Янош Хуняди. Той бил освободил „двете Влахи“, Босненското кралство и сръбското деспотство. Напоследък турците претърпели тежки поражения в планинските области на Сърбия и изгубили 70 000 души. Християнският свят в оценката на Жермен изглеждал твърде единен, както това не е било от 500 години насам. Франция и Англия били вече в мирни отношения, унията с папската курия, приета от византийския император, била призната и от трапезундския владе-

тел, от арменците, якобитите в Етиопия, от Русия и пр. Свещената Римска империя също не била в конфликт с папата, както това било в миналото. При това християнският свят не е имал толкова опитни и храбри бойци. Жан Жермен подчертава бойните качества на полско-унгарската армия под водителството на Янош Хуняди. Той очевидно говори за победите на трансилванския войвода след Варшавската битка, защото изтъква, че, макар и по-малобройни, бойците му нанесли големи поражения на турците и по мнението на християнския свят щели да ги прогонят от Европа.

След този анализ на обстановката Жан Жермен набелязва плана за бойни действия на християнската армия с участието на бургундските бойци. Той смята, че ако тази армия оперира по суша откъм Унгария и по море — откъм Тесалия, Галиполи и Константинопол, може за един-два сезона да бъде овладяна цялата територия на европейските османски владения и турците да бъдат прогонени отвъд Проливите. Подобно на мнозина други автори на такива стратегически планове през XV в. и Жан Жермен оптимистично надценява благоприятните обстоятелства, без да вземе достатъчно под внимание неблагоприятните. Като Брокниер и Торцело и той отдава значение на недоволството на покорените народи срещу османците. За да вдъхне вяра в силата на една добре организирана християнска армия, подчертава думите на Хуняди, че ако папата и християнските сили искат да подкрепят армията му по море, той веднага ще обяви война на султана и ще завладее Румелия. Жан Жермен напомня качествата на тези земи, тяхното плодородие, разнообразен климат, наличност на големи градове; добре населени при това. След Румелия ще бъде овладяна Мала Азия. Навсякъде в „Словото“ на Жермен е подчертано, че тези области са старо наследство на Франция от времето на кръстоносците. По-късно ще бъде нанесен удар на мамелюкския султан, ще се прекрати вредната роля на Генуа, посредством която се доставят заробени хора от Европа, които стават мамелюци. А това ще пресуши потока на сили за мамелюците. В общата борба ще участвуват и 200 000 арменци и 50 000 грузинци, които ще си възвърнат старите владения, намиращи се под властта на османците и на караманския емир. От друга страна, султанът ще бъде притиснат от византийския император. В резултат на всичко това ще си възвърне старите търговски пътища, чиято загуба е била удар за целия християнски свят.

Жан Жермен смята, че вместо да враждуват, християнските владетели трябва да хвърлят силите си срещу мюсюлманите. Призовава Филип III Бургундски да се заеме и осъществи кръстоносното начинание. Припомня му знаменити предци — Карл Велики и Готфрид Булонски.

В духа на тези внушения и призови бургундският принц не прекратява опитите си да привлече християнските владетели за поход срещу мюсюлманите. Той отправя пратеници и в Полша, и при германския император Фридрих III. В пратеничеството на Фридрих III участва и рицарят Петрус Виск, един испански авантюрист, попаднал в двора на Филип III, участвувал в експедицията на Ваврен и станал шамбелан на принца. Тези опити на бургундския принц остават без ответ и подкрепа. По време на Цариградската трагедия той е зает с

потушаването на едно въстание в Гент и не може да стори нищо.²¹⁸ Досега не е изследван специално отзвукът от падането на Цариград във Франция и Бургундското херцогство. И най-бегъл преглед на източниците говори обаче за всеобщото съчувствие там, което събужда трагедията на Византия. Шатлен отбелязва развълнувано: „И напоследък, още по-лошо, се надигна по мое време жестокият неприятел на Бога, великият Турчин, един нов Мохамед, насилник на разпятието и на неговата църва, оспорващ законите ѝ, принц на армията на сатаната, който вдигнал рога на високомерие и уповавайки се на съзнанието на земното си могъщество, отне на християните крепостта им Константинопол“...²¹⁹ А бургундският дворянин Оливие дьо ла Марш пише следното за края на Константинопол и страданията на византийците: „Разбира се, мъчително бе да слушаш новините, понеже според думите на пътниците, (т. е. дошлите от Византия, б. м.) това е било извънредно благороден град... Смятам императора на Константинопол за жив и за най-знатната личност в света.“ Докато германският император Фридрих III е владетел, избран с избори, Константин носи короната си по наследство от 500 години насам.²²⁰

В спомените си друг бургундски съвременник Жак Дюклер отделя място на едно подробно описание, в което е представена драматично трагедията на Цариград. Авторът е използвал почти дословно една тогавашна релация на очевидец, изпратена на авиньонския кардинал. Обнародването на разказа е част от противотурската пропаганда на бургундските управляващи кръгове, която подготвя настроенията за организиране на кръстоносен поход.

Дюклер представя турците в момента на обсадата като внушителна армия, придружена от всевъзможна граблива сбирщина разбойници от средите на балканското население и търговци, дошли да търсят печалба.

Въоръжението на обсадителите е сериозно — разнообразни обсадни машини, голяма метална монолитна бомбарда, която тежала 800 ливри. Тя можела да изстрелва по 100—200 залпа дневно, т. е. по 1000 ливри барут. Турците разполагали с 41—47 галери, 60—80 галиоти и други по-малки кораби — около 40 на брой. Не можели да проникват в пристанището, защото християните го отбранявали от един тухлен мост, изграден на сушата при Фара, който свързвал Константинопол с Пера и отбранявал веригата, затваряща Златния рог. Самият Константинопол е обрисуван от Дюклер като солидно укрепен град в триъгълна форма. Крепостта имала откъм сушата 20 000 кули и пет откъм морето, пет към пристанището и залива. Стените откъм сушата били дебели и високи. Имало и фалшиви външни стени, както и дълбоки ровове. Градът бил защищаван от 6000 бойци и от 25—30 000 души жители. Мостът на Златния рог бил защищаван от 48 кораба. Обсадата траяла 50 дни. В редовете на османската армия имало не само военачалници от турски произход, но и множество балкански жители — ренегати. „Защото, казва Дюклер, мнозина местни хора стават ежедневно ренегати.“ Обсадителите се подготвят три дни, като поствят и ядат само нощем. През нощта картината е ужасяваща — в турския лагер пламтят хиляди огньове, като че ли земята и небето горят. Чуват се ударни инструменти. Атаката започва на 27 май. Най-слабата част на

крепостта, подровена в предходните дни, е при Св. Роман. Там са поставени бомбардите, които събарят една голяма кула (барбакан). Там е и храбрият Джустиниани, който служи на императора. Надеждите на града за спасение са съсредоточени в него.

Турците са издигнали и дървена кула, подготвили са стълби и други съоръжения. Започват да пълнят рововете с пръст и да се качват по стълбите на стените. Битката е ожесточена. Джустиниани е ранен и се оттегля, като поверява отбраната на други. Турците се качват по стените. Оттеглянето на Джустиниани хвърля в смут защитниците и скоро обсадителите навлизат. Съсредоточават се в черквата „Св. София“, където се нахвърлят на множество жени и девойки от средите на аристокрацията. Сам султанът опозорява императрицата и я взема за своя наложница. Нашествениците безчинствуват. Избиват, опустошават, разрушават. Венецианските кораби откъм европейския бряг чакат, за да спасят някои оцелели граждани. Между тях е и Жак Тале, един от защитниците на крепостта, който доплувал после до венецианските галери. Жителите на Пера предават ключа на завоевателите. Множество византийци се спасяват на кораба. Една галера е заловена от турците. Завладяването на Константинопол струва на турците 4 000 000 дуката. Венеция понася загуби от 50 000 дуката, Флоренция — 20 000 и пр.

Дюклер представя султана като нов кръвожаден Нерон на 23—24 години, храбър, с повече жажда за власт над света, отколкото Александър Македонски или Цезар. Постоянно карал да му четат история. Мечтаел да направи мост до Венеция.

На Св. Мартин вечерта в Лил пристига рицар, изпратен от папата с писмо до бургундския принц. Папата съобщава, че султанът е завладял с помощта на много турци („сарацини“) и езичници (вер. думата е за васалните християнски отряди), че е обезглавил императора и опозорил императрицата, осквернил черквите, избил християни, унищожил града и завзел цяла Византия. Папата отправял молба към бургундския владетел да помогне на християните. Филип III се запознал и с писмата, които султанът изпратил до папата. В тях той се стремял да докаже, че завоеването на Константинопол е само акт, чрез който той осъществявал законните си права на наследник на Троя. Отправял заплахи към Венеция. Дюклер смята, че с това османският владетел искал да парализира евентуална подкрепа в Европа на Венеция.²²¹

След като преодолява въстанието в Гент, Филип III започва целенасочена дейност за подготовка на поход срещу османците. Преди всичко е необходимо да привлече за начинанието аристокрацията си и разположението на народа, да осигури средства, като внуши на щатите му да се обезпечат и да се споразумее за общи действия с другите европейски страни. Отново той изпраща писма и пратеничества до европейските дворове.²²² В Европа назрява обстановка за нова християнска коалиция срещу турците.²²³ Папа Николай V, дотогава твърде инертен спрямо усиления на Югоизточна Европа да отхвърли османците, след падането на Цариград се активизира. Изпраща три галери на Изток с комендант Анжело Амброджини от Генуа, съоръжава във Венеция на свои разходи още пет. Призовава италианските владетели да се събе-

рат в Рим и обявява на 30 септември 1453 г. кръстоносна була към целия християнски свят. Той назовава Мехмед II най-жестокия гонител на „църквата Христова“, „син на сатаната“, „жаден за християнска кръв“. Приканва владетелите да защитят вярата и обявява индулгенции на отзовалите се на кръстоносния призив. Налага общ десетък на християнството, като заплашва с наказания неподчинилите се и онези, които подпомагат мюсюлманите.²²⁴ В Италия временно стихват вътрешните несъгласия. В 1454 г. се сключва мир между Милано и Венеция. Те стават главни участници в коалицията. Към тях се присъединява и неаполитанският крал Алфонс. В ответ на папския призив германският император Фридрих III свиква през април 1454 г. диета на князете в Ратисбон. На тази диета, където той сам не присъства, се явява бургундският принц и пламенният сторонник на борбата срещу турците Енеас Силвиус. По спомените на самия Енеас Силвиус Филип III Добри заявява публично: „Съзнавам кризата, в която е изпаднало християнството. Ако желаем да запазим вярата си, свободата си, живота си, трябва да влезем в сражение с турците и да смажем силата им, преди да е нараснала.“²²⁵ Той обещава сам да се заеме със свещеното дело, ако владетелите го подкрепят. На Ратисбонския събор се взима решение за общо участие в кръстоносната коалиция, обещават се средства и войска. Няколко месеца по-късно се състои нова диета в Германия, този път във Франкфурт, без участието на императора и бургундския принц. Отношението на германските князе е променено, те не проявяват предишното желание за кръстоносното начинание. Те недоволствуват срещу папата и императора и искат реформи. Сам Енеас Силвиус става изразител на това недоволство, като заявява, че призивите за събиране на средства за кръстоносния поход на Фридрих III и папата са прикрит начин да изтръгнат злато, а не да воюват против неверниците. Само унгарските представители и един екзалтиран привърженик на кръстоносната идея Ян Капистран обещават да подготвят за начинанието 42 000 бойци. Следващата диета, свикана във Винернойщад в началото на 1454 г., разкрива вътрешните раздори между императора и князете, които правят неосъществимо каквото и да било общо кръстоносно начинание.

Междувременно скоро след Цариград Мехмед II подготвя офанзивата си към Северозапад — срещу Сръбското деспотство. Бургундският дук се стреми да спечели за кръстоносния почин ръководните среди в княжеството си и организира усилена пропаганда между другото и с бляскави тържества. От тях съвременниците споменават едно, което поразява присъстващите и създава атмосфера за успех на кръстоносната агитация. То се състояло в бургундския двор на 17 февруари 1454 г. в Лил и е известно като „клетвата на фазана“²²⁶. На пребогатото пиршество се представя една пантомима в изключително пищна екзотична обстановка и в присъствието на богато облечения двор и аристокрация. Декорите са необикновени, отговарящи на тогавашния вкус. Срещу масата на принца е поставен манекен на жена, застанала пред една колона. Тя е със златна шапка, украсена със скъпоценни камъни, и друга над нея с цветя. Русата ѝ коса е разпусната до нозете ѝ. Тялото ѝ е завито с плащ, на който са написани гръцки букви. От дясната ѝ гръд по време на пиршеството блика уханно вино. До нея

на по-висок стълб е вързан жив лъв. Той сякаш пази жената. Отгоре стои надпис: „Не пипайте дамата ми“. Женската фигура символизира Цариград, а лъвът — султана, който е заробил византийската столица. По време на банкета има блестящи атракции и представления. Накрая започва главното представление. Влиза огромен човек, облечен в дълга копринена роба с чалма на главата. Води слон, покрит с коприна, на гърба му е поставена кула, в която е седнала девойка в молитвена поза. Облечена е в бяло, отличителен белег за благородството ѝ и носи черно наметало, знак на траур. Тя символизира католишката църква. Гигантът представлява султана. Девойката го моли да спре. Той, без да слуша, завежда слона срещу принца. Пред него девойката, т. е. църквата, произнася опоетизирана жалба за тежкото си положение, чедата ѝ са избити или заробени, владенията ѝ са в ръцете на неверниците. Тя моли за помощ, бродейки навсякъде. Моли императора, френския крал и другите владетели да я подпомогнат. Явяват се членове на орден на „Златното руно“, бургундски войнствуващ орден, който се включва също в кръстоносната подготовка на принца. Те носят един богато украсен фазан, следван от две дворцови дами и двама рицари от споменатия орден. Покланяйки се пред принца, поднасят фазана нему и на двора. Стар обичай на владетели и знатни било да полагат клетва пред някоя благородна птица. Филип III, загледан със скръб в светата църква, се обръща към всички със следните думи: „Заклевам се пред Бога, моя създател, пред прославената Дева Мария, пред дамите и пред фазана, че ще направя и поддържам онова, за което се вричам писмено.“ Той обещава да вземе кръста и се отправи срещу турците със съгласието на френския крал. Изреждат се подробно условията, по които Филип III дава клетвата си. Мнозина от благородниците полагат същата клетва. Един от тях — Хюг дьо Ланоа, се врича, че ще се присъедини към господаря си, бургундския дук, „за да се опълчи със сила срещу императора на турците, неприятел на святата християнска вяра“. По подобие на този обет дават клетва за участие в кръстоносен поход и аристокрацията и рицарството в други селища, подвластни на Бургундското херцогство: Арас Брюж, Моне и селища в Холандия.²²⁷ В Бургундското херцогство се създава атмосфера, която възвръща героичните идеали на средновековното рицарство, спомените за Готфрид Булонски. Те са примесени с наивни представи за турците. Смята се, че и те спазват правилата на западното рицарство. Шестува и версията, че може да им се въздействува дори да приемат християнството.²²⁸

За кръстоносните планове на Филип III още след диетата във Франкфурт свидетелствува и едно официално писмо на Марл, син и престолонаследник на бургундския дук, изпратено до властите в херцогството. В него се изтъква, че след падането на Цариград султанът се е устремил към покоряването на други християнски държави и особено на Унгария, за да ги направи трибутарни, и „да продължи с упорство своите проклетии, неверни и отвратителни планове за пълно разрушение на християнската ни вяра“... Ето защо бургундският дук в духа на решенията от Франкфуртския събор се заел да изпълни обета си и да набере армия за участие в кръстоносен поход. През зимата на

1454—1455 г. кръстоносната треска обхожда Бургундия. Подготвят се оръжия и знамена.²²⁹

1455 г. е изпълнена с напрегната подготовка в Европа на кръстоносната коалиция. Сам папата ръководи кръстоносната агитация, като се стреми усилено да ангажира арагонския крал Алфонс.

Възражда се старият стратегически план от двата похода на християнска Европа в 1443—1444 г. — османците да бъдат атакувани по суша откъм Унгария и по море от съюзен християнски флот. Сам Янош Хуняди проектира да намери армия от 100 000 души, като се надява, че 20 000 от нея ще достави бургундският принц. С такава сила той смята не само да прогони турците от Европа, но и да освободи Йерусалим от мюсюлманите. Арагонският владетел преговаря с кастилския крал Хенрих IV как да разпределят силите си срещу мюсюлманите, като запазва за себе си правото да атакува Египет, турците и туниските араби. Водят се преговори и с португалския владетел Алфонс, който изразява склонност да участва в поход срещу османците. Германският император Фридрих III е съпричастен с кръстоносните замисли. Папската курия разчита и на френския крал, вярва се, че самият дофин Луи XI ще участва в похода. Френският владетел Шарл VII също обещава подкрепа. Очаква се и двадесет и две хилядна армия от бургундския владетел. Докато траят тези преговори, дори един френски кръстоносец заминава за Албания с няколко бойци, вероятно за да търси връзка с водителите на албанското освободително движение.

През втората половина на 1455 г. нарастват привържениците на кръстоносните планове в Брабант и Холандия. Още повече се увеличава в Бургундското херцогство ентусиазмът, когато сам султанът изпраща писмени заплахи до Филип, че му подготвя участта на баща му при Никопол.²³⁰

Папата усърдно търси възможности да обедини християнските владетели, стреми се да организира кръстоносна сила. От Леванта напират тревожни новини. Генуа се обръща за помощ заради своята застрашена от турците богата черноморска колония Кафа.

Османските успехи създават смут в Егейския архипелаг. Хиос е подложен на нападения, Родос организира силите си. Унгарците се подготвят енергично за борба срещу Мехмед II. На диетата в Гьор през 1455 г. унгарската аристокрация набелязва план с Янош Хуняди. Предвижда се Хуняди и унгарският крал Владислав заедно с Георги Бранкович да организират 40 000 бойци, а папата, арагонският крал и другите италиански владетели заедно с бургундския принц — 60 000. Хуняди е уверен, че със стохилядна армия ще прогони турците от Европа. Ян Капистран подема широка кръстоносна агитация.²³¹

Във връзка с тази обща подготовка бургундският принц също се подготвя. Около това време по негова поръка Брокиер написва „Задморското си пътешествие“. Все по искане на принца той проучва стария план на Торцело, преведен за целта от Жан Миело. Това е един от онези книжовници, които принцът събира в двора си, за да натрупа информация чрез преведената и преписана от тях книжнина за Изтока, както и стари кръстоносни планове. Принцът иска да опол-

зотвори за новите начинания всичко натрупано като опит в миналото от борбата с мюсюлманите изобщо и по-специално с османците.²³²

По това време и Жан Жермен, убеден привърженик на кръстосните въоръжени действия, се стреми да докаже в няколко свои полемични труда несъстоятелността на исляма и превъзходството на християнството.²³³ Всички те са част от кръстоносната пропаганда на френските управляващи кръгове, която обаче не довежда до сериозни практически действия.

И така Брокниер проучва плана на Торцело²³⁴ и прави своите бележки, които сочат неговия политически и тактически реализъм. Критичността му се основава на събраните от него впечатления и информация при пътуването му в Изтока.

Той смята, че турците разполагат с войска от 100—120 000 души. Относно 20 000 души, които Торцело смята за лична султанска гвардия, Брокниер е чул само за 10 000, считани за султански робини. Те носят бели шапки. Видял е само част от тях. По време на пребиваването му тези бойци били в Тесалия. Наричали ги „еничери“ и понесли поражение от албанците. За останалите войсковы части Брокниер е съгласен с Торцело. Той сам никога не бил виждал цялата армия, разположена на бойното поле.

От трите пътища, които Торцело препоръчва за придвижване на европейската армия, Брокниер познава само един — от Белград за София. Не знае дали по този от Видин може да се подвозят с коли припасите и продоволствието за армията и дали има толкова градове между Видин и Одрин, колкото по пътя Белград — София.

Той не вярва вече, че е реалистично предположението на Торцело за присъединяването към кръстоносците, идещи от Белград, на 20 000 балкански бойци. Брокниер обръща внимание на променената обстановка — сръбският деспот е почти прогонен от турците, владенията му са ограничени. Ако далматинци и албанци пожелаят да се присъединят към армията, за тях най-близък е пътят от Белград, а не този през Видин. В случай на поход те трябва да бъдат предупреждени, за да се види дали ще се присъединят към армията, къде и колко ще са на брой. Брокниер не вярва, че ще бъдат толкова, колкото предвижда Торцело. Необходимо е да ги предупредят да доставят продоволствие.

Противно на Торцело, който не настоява за по-голяма армия от Европа, Брокниер смята, че това е особено важно, за да се „унищожи Турчинът и мошта му“. Брокниер набелязва точно какъв род бойци са нужни от Европа. От Англия, Шотландия и Франция стрелците трябва да умеят да стрелят от коня и да носят откъм лъка малък щит. Да има конни кренекини от Германия и самострелци от Генуа, Франция, Гаскония, Каталуня и други стрелци, колкото може повече на брой. Това са бойците, които могат да внесат смут сред турците, въоръжени с малки щитове, саби и лък със стрели. Някои са с големи боздугани с много къси дръжки, нека европейците да имат пред вид това и да бъдат с шапки от медни жълти жици, здрави, за да посрещат ударите със сабя по шалките си.

Християните да са подготвени за внезапен удар на турците. Брокниер отново спира вниманието върху правилата на бойната тактика.

Европейците да се подреждат с авангард, център и ариергард. Когато се приближават, да бъдат близо едни до други. При бой авангардът и ариергардът да слушат командите на вестите и да образуват крилата на центъра. Пред тях могат да се строят като каменна бариера конните риболдекини (старинни артилеристи), смесени с други бойци и със стрелците. Така да бъде и с ариергарда, който е на левия край, малко отдалечен от центъра. В авангарда да има благородници, които познават особеностите на турците и начина, по който да ги разбият. Началниците на авангарда и ариергарда да обезпечат подчинението на подведомствените си.

Брокиер препоръчва да изчакват нападението на турците. Да се имат пред вид техните привидни отстъпления, целещи да отвлекат неприятеля в преследване. Християните да не се впускат да ги преследват, понеже турците са леко подвижни и с бързи коне, стрелят, когато бягат, по-добре, отколкото когато преследват. Противоположно на тях християните са тежко подвижни.

В центъра да бъде командването и знамената на Богородица и на владетелите и благородниците. Да има там добре подготвени бойци и стрелци, защото повечето от турците са големи стрелци. Ако османците побегнат пред редовете на християнската армия, тя да върви напред в плътен ред, без да се разбива и впуска в преследване. Да се атакува в добър ред и разумно. Турците така ще са заставени да напуснат европейските области. Там няма крепости, за да се укрепят, освен Одрин и Димотика. Всички бойци да носят остри саби с твърд връх, къси леки копия и остриета.

Да се изпращат за разузнаване пред армията местни хора, за да не се явят турците изневиделица.

Според Брокиер Торцело не споменава за това, че християнските бойци не трябва да отвлечат нищо от населението под страх на смъртно наказание. Търговците, които се движат с армията, да продават припасите по цени, определени от интендантите. Да се забрани под страх на наказание вдигането на шум, никой да не се откъсва да търси фураж, откъсването е опасно от внезапно нападение.

Брокиер припомня и голямата мощ на завоевателите — те владеят обширни земи и са в голяма зависимост от султана.

За разлика от Торцело той предвижда победа и достигане до „божи гроб“ за един месец. Смята, че не е леко, особено по суша. По проблемите на морската експедиция той оставя да се произнесат експертите.²³⁵

Колкото и разумни да са препоръките на Брокиер, бургундският принц, макар увлечен в антиосманската си политика, проявява реализъм в почините си. Той знае, че без средства не ще може да организира армия и затова се обръща през 1455 г. към щатите на Холандия в Хага.²³⁶ Един от сановниците на принца — Дюшен, описва пред щатите трагедията на „Гърция“ (т. е. Византия) и заплахата от османците за цялото християнство. Той представя подробно ужасите в Константинопол, оскърблението, нанесено на католишката църква. Дюшен припомня подвизите на Балдуин Фландърски, чиято слава е оквернена сега от турците. Представя Филип III като призван да отмъсти за това. Разказва за участието на принца в Ратисбонската дие-

та, решението за коалиция, грижите му да я укрепи. Уведомява щатите, че принцът е поискал съгласието на Шарл VII да иде в поход и го е помолил да покровителствува херцогството му в негово отсъствие. С оглед на това той моли с помощта на щатите да набере средства за начинанието, което ще спаси цялото християнство.²³⁷

През 1456 г. княжеският съвет на бургундския дук гласува един проект за кръстоносен поход на Изток. В основата му са залегнали не само бележките и сведенията на Брокиер, но и друг проект: „*Advis pour faire conquete sur le Turc, à la correction des saiges*“. Авторът на проекта отхвърля идеята за сухопътна компания, за да се избегнат развръзки като никополското поражение. Препоръчва да се транспортират с флота войски, които да се отправят към Галиполи и Цариград. Като се превземат тези градове, с турската мощ ще бъде свършено. Смята, че е по-добре бургундците сами да си съоръжат галери, а не да поверяват това на Венеция.

Съветът обмисля това и изработва нов план, който предвижда следното. Да се призоват към бойна готовност всички рицари, дали клетва за участие. Определя се като главнокомандуващ граф д'Естамп. За всяка народност, участваща в похода, ще има отговорно лице, което да се грижи за набиране материалните помощи.

Комендантът на артилерията да отиде веднага в Холандия, за да ѝ направи проверка и попълни необходимото.

Необходими са 5—600 артилеристи, а също и дърводелци, зидари, железари, пионери, рудари и пр. с оръдията за професионалната си дейност.

Маршалите да бъдат трима.

Съветът, който принцът ще вземе със себе си, да бъде съставен по негова преценка. Но в него задължително да има 8 знатни съветници и четирма висши чиновници, някои от които да говорят немски с оглед участието на немци в армията. Ще има и духовни лица.

Да бъдат предупредени областите, откъдето ще се мине с оглед продоволствието.

Съветът избира пътя през Италия и Гърция. Армията да се събере в Шалон на Сона. Тук ще се наемат корабите за транспортиране пехотата до Ег-Морт. Оттам ще се продължи с кораби, които не могат да влязат по течението на Рона в Ег-Морт. От Ница, Марсилия и други градове на провансалския бряг трябва да се приготвят 12 големи кораба за принца и багажа му. Останалите бойци ще го следват по суша до Неапол. Оттам ще тръгнат с кораби.

Ако принцът реши, придвижването може да бъде и през Германия. Армията ще се събере в Ратисбон и ще слезе по Дунава. Определя се точно коя област какви бойци да даде и с какво оръжие да се явят те.

Планът обаче не се осъществява поради опасения от война с Англия и неразбирателство с френския крал Луи XI.²³⁸

Събитията непрекъснато напират. Мехмед II извършва опустошителни походи в Сърбия и подготвя удара си срещу Белградската крепост, която е в унгарски ръце, а след това — и срещу Унгария. Преговорите за християнска коалиция в Европа са усилены, но все безплодни. Арагонският крал обещава голям флот, докато Хуняди

подготвя сухопътна армия в очакване на европейска подкрепа. Папата не престава да ратува най-енергично за осъществяване на кръстоносен поход. В този дух папският легат в Унгария Карвахал насърчава Хуняди в подготовката и го подтиква да поиска настоятелно обещаната военна помощ от арагонския крал, от Филип Добри и други християнски владетели. Плановите предвиждат едновременно общ удар срещу турците по суша и по море от Арагонското кралство, Генуа, Венеция и Миланското и Бургундското херцогство, докато на Изток оперират в помощ на коалицията караманският емир и Скендер бег.²³⁹

В тази подготовка бургундският владетел продължава да търси контакти с арагонския крал, към когото са насочени надеждите на всички. Филип III изпраща при него Жофроа дьо Тоази, познатия експерт по морските експедиции. През пролетта на 1456 г. бургундският владетел получава уверения, че Алфонс ще подсили с кораби подготовения от папата флот. Филип посреща в Хага папско посланичество, което по описанието на Шатлен му връчва кърваво разпятие, за да го подтикне към кръстоносни действия. С този кръст се прави агитация в Холандия в полза на кръстоносния поход.²⁴⁰ Водят се преговори дори с един от активните османски врагове в Мала Азия — караманския емир, и с други малоазийски емири. Християнските морски сили трябва да се насочат към Леванта в помощ на усилено подготвящите се в Унгария бойци, да атакуват Цариград, за да заставят турците да воюват на два фронта. Още през 1455 г. папата възлага ръководството по тази операция на Педро Урея, архиепископ на Тарагона. Но вместо да се движи бързо и право към назначението си, флотът се бави в Неапол и Сицилия под различни предлози. В това време Капистран неуморно набира кръстоносци, а Хуняди се движи към Белград с неговата армия. Папата Каликст насърчава действията.²⁴¹ Благодарение на пълководския талант и опитност на Янош Хуняди и фанатичния жар на Ян Капистран турците са разбити при Белград и крепостта е спасена (1456). Наскоро и двамата смели водители умират от чума. Християнският флот не се появява все още на Изток, въпреки че Алфонс не спира обещанията си. Белградската победа на унгарците се посреща с въодушевление от Бургундия. Един от съвременните бургундски хронисти — Шатлен, приветствува победата, като описва всеобщия възторг от нея и шумните процесии. Заедно с това той надава тревожен вик за борба срещу могъщите вече турци. Той отбелязва всесилието на османския султан, когото счита по-могъщ и от Александър Македонски с младостта, силата, богатствата си и безбройните си поданици, „колкото звездите в небесата“. Шатлен предупреждава, че този страшен враг на християнството възнамерява след покоряването на Византия да завладее Унгария, а после и целия свят, като подчини всички „на законите на исляма“. Но бог се е вслушал в молитвите на вярващите, т. е. на кръстоносците, събрани и насърчени от Ян Капистран, за да завоюват те „чудодейната победа“²⁴².

Папата не прекъсва опитите да създаде голям антиосмански съюз. Флотът на Алфонс се подвизава със закъснение в Източното Средиземноморие, нанася известни щети на турците, но и твърде много граби. Папата подпомага със средства борбата на Скендер бег през

1457 г., който громи турците. Търси се и съюз с владетеля на държавата Ак Коюнлу в Източна Азия — Узун Хасан, и дори с владетеля на Етиопия, за да бъдат подтикнати за борба с турците и египетско-сирийските мамелюци.²⁴³

Усилията за организиране християнския свят срещу турците нарастват при новия папа Пий II, познатия хуманист и привърженик на кръстоносните идеали Енеас Силвиус Пиколомини. Пий II счита за една от най-главните си задачи да реформира католишката църква, за да издигне престижа ѝ с оглед тя да обедини християните срещу мюсюлманите. Умен и прозорлив, той още преди да заеме папския престол, схваща, че обединяването на християнския свят срещу неверниците е станало вече неосъществимо. Като рисува в едно свое писмо от 1454 г. вътрешното разединение и въоръжените конфликти на християнските страни, той с горест бележи: „Да погледнем още веднъж, какво вършат и с какво се занимават хората и нашите князе. Егоизъм, скъперничество и леност владеят над всичко. Никой не се грижи за изкуство и наука. И вие вярвате, че ще може някой с такива качества да унищожи турските пълчища. Желал бих при все това папата да бъде на ваша страна; на драго сърце бих приел да бъда обвинен в заблуждение.“²⁴⁴

Още в 1458 г. издава була „*Vocavit nos Pius*“, в която изтъква трагичното положение на християнския свят пред османската заплаха и вътрешните раздори сред християнските владетели, които улесняват напредването на турците. Апелира за единство, което може да спаси Европа от надвисналата опасност. С оглед обединението на владетелите той свиква конгрес в Мантуа на 1 юни 1459 г., който не довежда до съществена промяна на международните отношения. Пред пратениците на бургундския принц Пий II изтъква необходимостта от разрешаване вътрешните проблеми на Западна Европа с оглед единни действия срещу турците. Но събитията не търпят отлагане. Турците заплашват Унгария. Сърбите са вече техни васали и се бият на тяхна страна. Ако падне Унгария, разкрит е пътят към Германия и Италия. Папата обаче разбира, че възможностите за действие са ограничени. При все това смята за необходимо изпращането на посланици до владетелите, за да ги убедят, че трябва да действуват.²⁴⁵ Папа Пий II съзнава трезво безплодността на всичко, извършено дотогава за организиране на голяма кръстоносна коалиция и спирането на османците, под егидата на папската курия. Знаменателно е признанието му пред някои кардинали: „Ако замислим свикване на събор, Мантуа ни научи, че идеята е напразна. Ако изпратим пратеници да искат помощ от владетелите, те стават за смях. Ако наложим десятък на духовенството, те настояват за бъдещ събор. Ако издадем индулгенции и насърчим събирането на пари като духовни дарове, обвиняват ни в алчност. Хората смятат, че единствената ни цел е да събираме злато. Никой не вярва на думите ни. Като несъстоятелни търговци сме без кредит. Всичко, което направим, се тълкува най-неблагоприятно.“²⁴⁶

Но въпреки политическия си реализъм като мнозина от ренесансовите владетели през тази преходна епоха Пий II продължава да действа за организирането на кръстоносна лига. Турците стремглаво завладяват област след област в Европейския Югоизток и Леванта.

Сърбия е покорена (1459). Завзет е Пелопонес (1460) и последните му господари Тома и Димитрий — лишени от власт. В 1461 г. пада Трапезундската империя. В 1463 г. е завладяна Босна.

Енергичният Пий II прави всичко, за да подтикне Европа в защита на Изтока от османците. Той насърчава създаването на два военно-религиозни ордена с основна задача да воюват срещу турците.²⁴⁷ Единият — на Св. Богородица Витлеемска, се установява в о-в Лемнос, но има кратко съществуване. Вторият — „Христово общество“, е свързан с дейността на един французин — Жерар Дешан. Покъртен от падането на Цариград, той влага значителното си състояние, за да организира по свой почин кръстоносци, но не получава насърчение от папата Каликст III. При новия папа Пий II той моли да му се разреши набирането на 10 000 кръстоносци. Получил насърчение, той отива във Франция да набира бойци. След четири години съобщава на папата, че е подготвил 4000 души и скоро ще станат 10 000. Моли за средства и папско звание. При направената проверка се вижда, че рекрутите са елитни, но главно от Савоя. В резултат на тази дейност се създава орденът. В него се включват благородници от Савоя, Франция и Нидерландия. Жерар Дешан повежда кръстоносците към Унгария през Германия. По пътя рекрутира нови доброволци. Присъединява армията към войските на Матяш Корвин и участва в битката при Яйце (1463), където турците търпят поражение. Дешан отвежда дори турски пленници.

Папа Пий II подпомага и други кръстоносни почини: оказва съдействие на родоските рицари, покровителства един претендент за султанския престол — Баязид Челеби, за да го използва в определен момент с цел да предизвика династически усложнения сред турците. Като призовава християнския свят на поход срещу неверниците в издадената през 1463 г. кръстоносна була, Пий се обръща прочувствено към християнина: „Погледни нещастията на християните, които биват измъчвани от турците; синове се изтръгват от обятията на бащите си, деца — от скута на майките си, съпруги се обезчестяват пред очите на техните мъже, юноши като добитък се впрягат в орала! Смили се над твоите братя, па ако над тях не се смилиш, смили се над себе си: и теб може да сполети същата участ и ако ти не помогнеш сега на тези, които живеят пред теб, ще напуснат тогава и теб тези, които живеят зад теб.

Вий, немци, които не подкрепвате маджарите, недейте се надява на помощ от французите, и вий, французи, недейте разчита на помощ от испанците, като не помогнете на немците! С мярката, с която вне мерите, ще бъде мерено и вам! А какво донасят само гледане и чакане изпитаха константинополският и трапезундските царе, кралете на Босна и Сърбия и другите владетели, които един след други бяха победени и загинаха. След като Мехмед стана господар на Изток, иска да стане такъв и на Запад.“²⁴⁸

В стремежа си да създаде онова единство в действията на християнските владетели, в което сам не вярва, Пий II лично тръгва на кръстоносен поход (18 юни 1464). На път, в Анкона, стар и болен, той умира. Надеждите, които възлага особено на бургундския принц, остават напразни.

Въпреки трудностите бургундският принц и обкръжението му не са престанали да готвят проекти за участие в кръстоносното начинание през 60-те години. Нещо повече — по това време принцът изпраща в Неапол и Рим за преговори опитния си военачалник Жофроа дьо Тоази. Тоази е автор на два проекта, в които се обявява само за морска кампания. Предлага да се иде право в Галиполи и Константинопол, за да се нанесе главния удар на турците. Резервиран е към Венеция. Препоръчва пътя през Италия, Дубровник, Йонийските о-ви, необходима е грижлива подготовка, осигуряване мир със съседите на Бургундия.²⁴⁹ В плана на Тоази има елементи, аналогични с тези от плана, който е основа за официалния проект на Бургундия от 1456 г., посочен преди.

Валеран дьо Ваврен е също привърженик на морските операции. Той обаче мисли, че корабите в Еклюд не ще са готови навреме. Смята, че не са достатъчни предложените сили за атака на Галиполи и Константинопол. Препоръчва флот от 16—20 големи кораба, за да прехвърлят стрелците, артилеристите и продоволствието. За разлика от Тоази той мисли, че помощта на Венеция е важна, но настоява да не се бърза, да се обезпечи мир с Англия и сигурност откъм Франция и войски от тях. Фатално ще бъде, ако операциите се извършват само от сили на принца, Венеция и папата.²⁵⁰ Въпреки тези проекти бургундският дук не взема активно участие в неосъществения поход на папа Пий II. Френският крал Луи XI, който настоява за отлагане на този поход, го отклонява от действия. Бургундският принц все пак иска да остане верен на обещанието си към папата и изпраща 2000 рицари, които в 1464 г. се събират в Марсилия и чакат неговите заповеди и тези на Пий II.²⁵¹

Прозорливият бургундски владетел осъзнава, че няма достатъчно сили за самостоятелни действия. Международната обстановка далеч не е благоприятна за голяма християнска коалиция и внушителен кръстоносен поход. Политическите сили са разединени, интересите — разнородни и често противоположни, а османската държава — вече все по-здраво утвърдена в Европа. С това се обяснява и намалената активност в източната политика на Бургундското херцогство през 60-те години на XV в.

През 70-те години френската общественост насочва по-сериозно вниманието си към Леванта във връзка с офанзивата на османците срещу Родос, владение на рицарите йоанити, между които има и французи.²⁵² Великият магистър на ордена Пиер д'Обюсон отправя призив към Европа още през 1477 г., като подчертава ежедневно нарастващата сила на султана. Той събира безбройна армия и опитни мореплаватели и проектира да изгони християните от Източното Средиземноморие. Д'Обюсон е предизвестен от разузнавачи, че Мехмед II ще нападне Родос. Макар това да не става веднага, турците предприемат офанзива срещу егейските острови, нападат Унгария и хабсбургските владения, Трансилвания, където претърпяват поражение от сборна армия начело с трансилванския войвода Стефан Батори и с темешварския бан Павел Кинижи.²⁵³ В 1480 г. голям османски флот обсажда Родос, френските участници и свидетели на епичния двубой, в който

родоските рицари отблъсват обсадителите, Каурсен и М. Дюпюи, са оставили ярки описания на епизоди, бойна тактика и поведение на двете армии.²⁵⁴ Победата на смелите рицари отеква нашироко в Европа и се посреща с възхищение, без да подтикне към по-сериозни коалиции за борба с турците. Френският крал Луи XI, който замисля през 1478 г. антитурски поход, съобщава с писмо на жителите на Анже от 29 ноември 1480 г. за родоската победа. Отбелязва с радост, че са избити 10—12 000 турци „благодарение на Бога и светата му майка“. Той заповядва навсякъде да станат тържества, „да има огньовете на радост, тържествени процесии, да бият камбаните, да се пеят песни, прославящи бога“...²⁵⁵

Още веднъж през 1484 г. Франция се ангажира в по-голямо антитурско начинание, зад което се прикриват завоевателните ѝ домогвания към Неаполитанското кралство. Френският крал Марл VIII предявява наследствените права на Анжуйците върху неаполитанската корона.²⁵⁶ През Флоренция и Рим той навлиза в Неаполитанското кралство, което смята да превърне в база за антитурските си действия. В манифеста си, издаден във Флоренция на 29 ноември 1494 г. и разпространен в Италия и Франция, кралят заявява, че проектира война срещу турците, след като е взел под внимание „безбройните загуби и затруднения, убийствата и опустошенията на благородни селища и верноподани народи, както и много други ужасни злодения“, извършени от турците.

Агитацията за похода е подготвена така, че общественото мнение се настройва чрез поезия, която набляга на възвишената му цел — борба с „неверниците“.

Виждале, че кралят отива
и това не е от алчност
или скъперничество, понеже
той притежава много във Франция
А заради християнството,
за да победи неверниците.

В едно стихотворно предсказание се предвижда, че като завладее Италия, ще влезе в Гърция и ще стане император на гърците, „ще влезе и в Йерусалим и ще се качи на маслинения хълм“. Шарл VIII се стреми дори да докаже династическите си права над Йерусалим и Гърция. В Рим той поисква от папа Александър Борджия да му предаде принц Джем, син на Мехмед II и претендент за султанския престол, държан продължително сред християнските владетели, за да се внушава страх на Баязид от съперника му и се измъкнат големи суми от султана. Джем се присъединява към войската на Шарл VIII, но скоро умира — вероятно отровен от Борджия срещу огромна сума от Баязид II. Шарл VIII многократно се стреми към сближение и съюз с Пиер д'Обюсон и родоските рицари. През 1495 г. великият магистър на йоанитите насърчава френския крал за подетото начинание, като го уверява, че неговото завоевание на Неапол предизвикало смут сред турците, че те напуснали крайбрежните области и бягали в планините.

Щом видели кораб, взимали го за френски кораб. Съвременен френски източник твърди също, че „цяла Гърция е в трепет, в очакване и надежда да пристигне френският крал“. А турците започнали да си купуват гръцки шапки, за да не ги разпознаят и ги преследват. Шарл VIII изпраща свои емисари да подготвят за борба гърците. Албанците развяват френски знамена и изпращат пратеници в Отранто да молят французите за подкрепа. В Константинопол турците са в смут. Филип дьо Комин отбелязва в спомените си, че много хиляди християни в Гърция били готови да се вдигнат. От Авлона до Константинопол са 18 дни път. По този път няма крепости, унищожени са всички с изключение на две-три. „Тези страни са албанци, склавони и гърци и са много населени, които получаваха вести за краля чрез приятелите си във Венеция и Лулия. А те от своя страна им пишеха и очакваха само известие, за да се разбунтуват.“

Алфонс и Фердинанд Неаполски, които изгонват турците при опита им през Отранто да се затвърдят в Италия, съобщават на Баязид за намеренията на Шарл VIII. Венеция и папата са неблагоприятно положени към френския крал. Поради това той трябва да изостави похода и да се върне назад във Франция.

* * *

Край на XV в. бележи не само края на самостоятелните балкански държави, покорени от османските турци, но и края на една тактика в източната политика на европейските държави, в това число и на Франция. Кръстоносната идея изгубва смисъла и съдържанието си. Използувана за различни цели от различни среди на западния свят, намерила практическо осъществяване в някои частични изяви, необхванали в цялост християнска Европа, тя слиза окончателно от историческата сцена.

През XIV в. папството се стреми да я използва за утвърждаване на разклатения си престиж. През ренесансовия вече XV в. тя оперира с нея с надежда да забави и отклони назревящите реформативни тежнения. По едни или други причини някои европейски владетели и преди всичко Франция и Бургундското херцогство стават инициатори или най-активни участници в кръстоносни експедиции, насочени срещу египетско-сирийските мамелюци, а след това и срещу османските турци. През XIV в. кръстоносните акции са продължение на кръстоносната традиция от Средновековието. Осъществителите им воюват с бойните средства, тактика и представи за мюсюлманството на света от късното Средновековие. Новите „неверници“ — турците, които много бързо достигат до ниво да наложат господството си в Европейския Югоизток, са почти непознат за Европа неприятел. Затова тя понася такъв тежък удар в първото си по-голямо стълкновение с тях при Никопол (1396). Този удар и последвалата го широка османска експанзия с горчивото познание, което донася, внася отрезвяване сред привържениците на кръстоносните акции във Франция и в Европа, охлажда и охотата им за такива акции.

Повикът обаче на ренесансовите дейатели за спасяване на Византия, пазителка на древното културно наследство, напорът на завоевателите към Средна Европа и заплахата над Унгария, както и ентузиазмът на оредяващите закъснели рицари поддържат и през XV в. кръстоносната тактика в политическия живот на европейските държави. Докато през XIV в. обаче европейските, в това число и френските кръстоносни врагове на Турция не проявяват голям интерес нито към особеностите, нито към военния потенциал на турците, нито към възможностите за съюзяване с подвластните им или зависими от тях народи и държави, през XV в. този интерес се засилва. Подчертана политическа трезвост в това отношение проявява Бургундското херцогство и чрез нарочни емисари и разузнавачи се запознава по-отблизо с тези проблеми, за да насочи по-ефикасно действията си в Изтока.

Но светът на късното Средновековие е вече твърде разединен и с разнопосочни интереси, за да организира достатъчно здрав фронт срещу турците. Разногласията се изявяват дори в самите кръстоносни акции и османците успешно използват тези разногласия и предизвиканите от тях тактически грешки. От друга страна, в сблъсъците с османците и в контактите с Югоизтока на европейските политически фактори все по-ярко личи, че азиатските завоеватели хвърлят тук здрави темели, като постепенно оплитат със зависимост и прегазват враждуващите и вътрешноразединени балкански държави. Затова и за най-пламенните привърженици на кръстоносната идея през XV в. става все по-ясно, че организирането на голяма и могъща християнска сила срещу турците и успешните ѝ действия за изгонването им от Европа е исторически неосъществимо дело.

Върху този фон от драматични събития се осъществяват контактите на Франция с българите през XIV—XV в. Въпреки слабия интерес на кръстоносните инициатори към населението от омразния свят на схизмата както при Люзиняните в Кипър и по време на Никополския поход, така и при обиколките на Брокиер и експедицията на Ваврен българите се изявяват като храбри бойци или като непримирими с османското господство потиснати хора, които не са изгубили народностното си самосъзнание и желанието си да се освободят, ако бъдат подпомогнати от външна сила.

През XIV—XV в. Франция обаче не се оказва в състояние по много причини да изиграе ролята на такава спасителна външна сила. Това не е в състояние да стори и цяла тогавашна християнска Европа. Различните политически фактори, ангажирани с други по-жизнени грижи, постепенно приемат факта на османското присъствие в Югоизточна Европа и се стремят да се приспособят към него.

- 1 J. Delaville Le Roulx. *La France en Orient au XIVe siècle*. I. Paris, 1886. p. 1.
- 2 *Chroniques de Froissart*, XV, XVI; вж. оценката за нея; Bertrand y. *Etudes sur les Chroniques de Froissart*. Bordeaux, 1870.
- 3 Op. cit., 15, p. 246 sq.
- 4 Ph. de Commines. *Chroniques de France*. Paris, 1886.
- 5 *Chroniques du Religieux de Saint-Denys*, I—II. Paris, 1839—1840.
- 6 От бележките на J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 116.
- 7 Des Juvénal Ursins. *Histoire de Charles VI*. Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France depuis le XIIIe s. jusqu'à la fin du XVIIIe S. 1ère série. T. 2, Paris, 1836.
- 8 Подробно вж. у N. Iorga. Philippe de Mézières. 1326 - 1405. Avec un préface de M. Berza. *Variorum reprints*. London, 1973.
- 9 Epistre lamentable et consolatoire sur le fait de la desconfiture... *Chroniques de Froissart*, 16, p. 444 sq.
- 10 Le livre des faits du bon missire Jean le Maingre, dit Boucicaut, Maréchal de France et Gouverneur de Genes. — In: *Nouvelle Collection*... 2. Paris, 1836. Извадки от него на български език в превод на Б. Цветкова. *Френски пътеписи на Балканите*. XV—XVIII в. I. C., 1975, с. 35—45.
- 11 Подбрано у J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 159 sq.
- 12 Ibidem, p. 359 sq.
- 13 Les oeuvres inédites d'Eustache des Champs. 1849, 1, p. 164—166, 174—175.
- 14 Вж. повече J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 339—340, 344—345.
- 15 C. le Bouvier. *Le Livre de la description des pays*. Paris, 1908; за него вж. Cl. D. Rouillard. *The Turk in French History Thought and Literature (1520—1660)*. Toronto, 1938, p. 38—39.
- 16 За него вж. Fr. Babinger. *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat im 1475*. München, 1957.
- 17 J. A. B. Palmer. *The Origin of the Janissaries*. — *Bulletin of John Ryland's Library*, 34, 1953, p. 448—481.
- 18 N. Iorga. Les aventures „sarrazines“ des Français de Bourgogne au XVe siècle. — *Mélanges d'Histoire générale*. Cluj, 1926, p. 31—38; Това писмо е преведено с коментар Б. Цветкова. *Френски пътеписи*, 1, с. 62—64.
- 19 G. Caursin. *Obsidionis Rhodiae urbis descriptio*. Venecia, 1480.
- 20 Relation du siège de Rhodes en 1480. éd. Vertot, In: *History of the Knights*. London, 1828, I, p. 91—103.
- 21 P. d'Aubusson. *De Obsidione urbis Rhodiae*. Mainz, 1480.
- 22 R. Cp. Schwoedel. *The Shadow of the Crescent: the Renaissance Image of the Turk (1453—1517)*. New York, 1969, p. 122—123.
- 23 Ch. Potvin. *Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*. Louvain, 1878. За автора вж. още Cl. D. Rouillard. Op. cit., p. 40; C. Marinesco. Philippe le Bon, duc de Bourgogne et la croisade (1ère partie 1419—1453). — In: *Actes du VIe Congrès International d'Etudes Byzantines*. — Byzantion, 24, (1954). Bruxelles, 1955, p. 152—153; N. Iorga. Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle. Paris, 1902, 3, p. 176—179; Б. Цветкова. Паметна битка на народите. Варна, 1979, с. 247—248. Откъс от Ланоа пададе на български език Б. Цветкова. *Френски пътеписи*, 1, с. 46—48. Пасажите, засягащи дунавските княжества, вж. у: *Calători străini despre țările române*. I. Ed. M. Holban. București, 1968, p. 45—52.

²⁴ Le voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière. Paris, 1892. Извадки от него на български език у К. Иречек. Стари пътешествия по България. — ПСИ, III, 1882, с. 63—80; Б. Цветкова. В: Родопски сборник, I, С., 1965, с. 269—272; Берtrand дьо ла Брокьер. Задморско пътешествие. С., 1968. Срв. и на сърбо-хърватски език Пуготване преко мора. Београд, 1950.

²⁵ N. Iorga, La campagne des croisés sur le Danube (1445). Paris, 1927. Изд. на бълг. ез. от Б. Цветкова. Френски пътеписи, I, с. 65—69. С оглед на българските земи той бе използван от D. Angelov. Une source peu utilisée sur l'histoire de la Bulgarie au XVe siècle. — Byzantinobulgarica, II, Sofia, 1966, p. 169—179; А. Кузев. Принос към историята на средновековните крепости по Долни Дунав. — Известия на Народния музей — Варна, 1966, II (XVII), с. 23—51; 1967, III (XVIII), с. 41—71.

²⁶ Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne (Textes latins): Chroniques des religieux des Dunes, Jean Brandon, Gilles de Roye — Adrien le But, éd. K. de Lettenhove. Bruxelles, 1870, I, p. 35—40.

²⁷ G. Chastellain. Oeuvres. 8. vol. Bruxelles, 1863—1866: Вж. главно V. 1—3

²⁸ Ibidem, I, p. 109—112.

²⁹ O. De la Marche. Mémoires, éd. H. Beaune et J. d'Arbaumont. Paris, 1884.

³⁰ Les mémoires de Jacques du Clercq, escuyer, seigneur de Beauvoir et Ternois, commençantes l'an mil quatre cent quarante et huit, finissantes l'an mil quatre cent, soixante et sept. Choix de chroniques et mémoires sur l'histoire de France. Paris, 1838, livre III.

³¹ M. D'Escouchy. Chronique. V, 3. Paris., 1863—1864; Вж. спец. V, 2.

³² J. Germain. Liber de virtutibus Philippi Burgundiae et Brabantiae Ducis. (Chroniques relatives à l'histoire de Belgique. III, Bruxelles, 1867); Le Discours du voyage d'Outremer au très victorieux roi Charles VII prononcé en 1452 par Jean Germain, évêque de Châlon, publié d'après le Ms Français No 5737 de la Bibliothèque Nationale par Ch. Schefer. Paris, 1895. Extrait de la Revue de l'Orient latin, 3, 1895, No 2.

³³ Ch. Schefer. Le Discours du Voyage d'Outremer au très victorieux roi Charles VII, prononcé en 1452, par Jean Germain, évêque de Châlon. Revue de l'Orient latin, 3 (1895).

³⁴ Chroniques de Savoie. Monumenta historiae patriae. Scriptores, I. Augustae Taurinorum, 1840, вж. ообщ. col. 300 sq.

³⁵ Вж. най-вече N. Iorga. Notes et extraits..., I—III. P., 1899—1900; F. Thiriet. Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Romanie. I—III. Paris. — La Haye, 1958; O. Raynaldus. Annales ecclesiastici, IX, Lucca, 1752; L. Pastor, Acta inedita historiam pontificum romanorum. I. Freiburg, 1904.

³⁶ M. Herzfeld. Das Zeitalter der Renaissance. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der italien. Kultur. Enea Silvio Piccolomini. Briefe, I. B. 3. Jena, 1911; Fontes rerum Austriacarum, t. 61; The Commentaries of Pius II, tr. and ed. L. C. Gabel and F. A. Gragg. Smit College Studies in History v. XXII, XXV, XXX, XXXV, XLIII Northampton, Mass., 1936—1957.

³⁷ Л. Махера. Кипърска хроника. Превод от гръцки, подбор и бел. П. Тивчев. С., 1974; П. Тивчев. Известията в хрониката на Л. Махера за българо-робит на остров Кипър през втората половина на XIV в. — Военно-исторически сборник, 1966, VII, 5—6, с. 39—58.

³⁸ F. Bollati di Saint Pierre. Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI (il Conte Verde). Bibl. Stor. Italiana, V, Torino, 1900.

³⁹ J. Schiltberger's. München Reise in dem Oriente und wunderliche Begebenheiten. München, 1814.

⁴⁰ Б. Цветкова. Цит. съч., с. 25 и сл.

⁴¹ R. Schwoebel. Op. cit.

⁴² J. Delaville Le Roulx. Op. cit.

⁴³ Срв. заглавията, цитирани в бел. 8, 18, 23, 25, 35.

⁴⁴ N. Iorga. Histoire des relations entre la France et les Roumains. Paris, 1918, p. 17—34.

⁴⁵ Вж. заглавията, цитирани в бел. 23 и 24, и срв. предговорите към съответните източници.

⁴⁶ J. Finot. Projet d'expédition contre les Turcs préparé par les Conseillers du duc de Bourgogne Philippe-le-Bon (janvier 1457). — Extrait des Mémoires de la Société des Sciences de Lille. Lille, 1890.

⁴⁷ Вж. загл., пос. в бел. 18.

⁴⁸ A. Bugniet. Jehan Germain, évêque de Châlon — sur-Saône (1436—1460). — Mémoires de la société d'histoire et d'archéologie de Châlon — sur-Saône, IV (1863), p. 377—401.

- ⁴⁹ H. Fr. Delaborde. Expédition de Charles VIII en Italie. Paris, 1888.
- ⁵⁰ G. Schlumberger. Jean de Chateaumoran, un des principaux héros français des arrières-croisades en Orient à la fin du XIVe s. et à l'aurore du XVe s. Paris, 1927.
- ⁵¹ P. Durrieu. La délivrance de la Grèce projetée en France à la fin du 15e s. — Revue d'histoire diplomatique, Paris, 1912, 26, I, p. 333—351.
- ⁵² E. Diaconescu. Politică orientală burgundă și turcilor în sec. XIV și XV. — Cercetări istorice, I, Iași, 1925.
- ⁵³ A. S. Atya. The Crusade in the later Middle Ages. London, 1938; The Crusade of Nicopolis. London, 1934.
- ⁵⁴ Fr. Pall. Les croisades en Orient au bas Moyen Age. Observations critiques sur l'ouvrage de M. Atya. Revue historique du Sud-Est européen, XIX, 2, Bucarest, 1942, p. 5—61.
- ⁵⁵ Вж. заглавията, посочени в бел. 23; Alphonse V, roi d'Aragon et de Naples et l'Albanie de Scander bey. Mélanges de l'école Roumaine en France. Paris, 1923; Philippe le Bon, duc de Bourgogne et la croisade (2ème ep.) 1453—1467. — Bulletin des études portugaises et de l'Institut français au Portugal, nouv. série, p. 3—25; Le pape, Calixte III (1455—1458). Alfonso V d'Aragon, roi de Naples, et l'offensive contre les turcs. — Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, 19, 1935, p. 77—97.
- ⁵⁶ A. Grunzweig, Philippe le Bon et Constantinople. — Byzantion, XXIV, (1954) Bruxelles, 1955, p. 47—61.
- ⁵⁷ Вж. загл., пос. в бел. 15.
- ⁵⁸ Вж. загл., пос. в бел. 22.
- ⁵⁹ Вж. загл., пос. в бел. 23.
- ⁶⁰ J. Barker. Manuel II Palaeologus (1391—1425). — Study in Late Byzantine Statemanship. New Jersey (1969).
- ⁶¹ G. Lebel. La France et les principautés danubiennes. Du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier. Paris, 1955.
- ⁶² G. Sergheraert. De la chanson de Roland au capitaine Conan. — Présence de la Bulgarie dans les lettres françaises expliquée par l'histoire. Paris. (1961), p. 81—104.
- ⁶³ П. Ников. Турското завладяване на България и съдбата на последните Шишмановци. — ИИИ, кн. 7—8, 1928, с. 55 и сл.
- ⁶⁴ Св. Георгиев. Амедей VI Савойски — Зеленият граф и походите му срещу Черноморското ни крайбрежие — БИБ, 4, 1929, 2, с. 72—101.
- ⁶⁵ Л. В. Горина. Города болгарского Причерноморья в середине XIV в. по дневнику Антона Барбери — В: Источники и историография славянского средневековья. М., 1967; Л. В. Горина. Походът на граф Амедей VI Савойски против България през 1366—1367 г. — ИПР, 26, 1970, 6, с. 71—78.
- ⁶⁶ А. Еней Силви Пиколимини като хуманист и проповедник на кръстоносен поход против турците. С., 1911.
- ⁶⁷ П. Тивчев. Известията в хрониката на Леонтий Мехара...
⁶⁷ G. Ostrogorsky. Geschichte des Byzantinischen Staates. München, 1965 p. 466—467.
- ⁶⁸ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., I, p. 120 sq.
- ⁶⁹ Ibidem, p. 122 sq.
- ⁷⁰ Ibidem, p. 141 sq.
- ⁷¹ За този кръстоносен поход и за балканските страни и българите съществуват редица сериозни проучвания: J. Delaville le Roulx. Op. cit., p. 141—158; К. Иречек. История на българите. С., 1929, с. 250—251; П. Ников. Цит. съч., с. 54 и сл.; П. Мутафчиев. История на българския народ. С., 1943, с. 281 и сл.; Св. Георгиев. Цит. съч.; Л. В. Горина. Пос. съч.; Някои добавки от военно-стратегически характер направил Ст. Недев. Походът на савойския граф Амедей VI до Цариград и нашето Черноморие през 1366—1367 г. — Военно-исторически сборник. 1971, кн. 5, с. 45—61; Ценни подробности въз основа на нови източници привнесе В. Гюзелев. Очерк върху историята на град Несебър в периода 1352—1453 — Год. Соф. унив. фил. Соф. фак., 64, 1970, III, с. 58—64.
- ⁷² J. Delaville, Le Roulx. Op. cit., p. 145—147.
- ⁷³ Точния брой на корабите вж. у Л. Горина. Походът на граф Амедей, 6, с. 73—74.
- ⁷⁴ Joannis Cantacuzeni Imperatoris Historiarum libri IV, Bonn, III, 1832, p. 362—363.
- ⁷⁵ П. Ников. Цит. съч., с. 55 и сл.

⁷⁸ A. Huber. Ludwig I von Ungarn und die ungarischen Vasallender. — Archiv für österreichische Geschichte, 66, 1885, p. 29—32; O. Halecki. Un empereur de Byzance à Rome. Warszawa, 1930, p. 104—105, 125—128 etc.; Д. Ангелов. История на Византия. С., 1967, 3, с. 105.

⁷⁷ К. Иречек. Цит. съч., с. 250.

⁷⁸ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 142—143.

⁷⁹ Л. В. Горина. Цит. съч., с. 72.

⁸⁰ Пак там, с. 73—74.

⁸¹ Ходът на завоевателните операции може да се проследи по данните на книжнината, пос. в бел. 71.

⁸² Подробности около взаимоотношенията между населенето и кръстоносците вж. у Л. В. Горина. Цит. съч., с. 74 и сл. и В. Гюзелев. Цит. съч., с. 60 и сл.

⁸³ Л. В. Горина. Цит. съч., с. 75—76.

⁸⁴ В. Гюзелев. Цит. съч., с. 63.

⁸⁵ Подробности за тези събития и за участието на българите в тях вж. у П. Тивчев. Известията в хрониката на Леонтий Махера, с. 39 сл.

⁸⁶ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 159.

⁸⁷ Ibidem, p. 162—163.

⁸⁸ Bouciquaut. Livre des faits, partie I, chap. XV.

⁸⁹ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 163—165.

⁹⁰ Подробно за това у N. Iorga. Philippe de Mézières..., p. 455 sq.; cp. J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 205 sq.

⁹¹ Froissart, p. 386—387.

⁹² N. Iorga. Op. cit., p. 466 sq.

⁹³ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 167 sq.

⁹⁴ Ibidem, p. 166—200.

⁹⁵ N. Iorga. Op. cit., p. 477 sq.

⁹⁶ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 224 sq.

⁹⁷ Ibidem, p. 228 sq.

⁹⁸ Ibidem, p. 229 sq.

⁹⁹ Froissart, p. 400 sq; Chroniques du Religieux de Saint-Denys, II, p. 425.

¹⁰⁰ Chroniques de Religieux de Saint-Denys, p. 425. Фроасар представя унгарските дипломатически постъпки пред френския крал с някои интересни подробности. Според него унгарският владетел съобщил за заплахите на тогавашния султан, когото Фроасар нарича по традиция „Мурад-Бакен“. Той бил уведомирал високомерно Сигизмунд, че ще се сражава с него на унгарска територия и ще „препусне чак до Рим“, където конят му ще зобе на олтар на черквата Св. Петър. Там ще бъде седалището му. Ще доведе и императора на Константинопол заедно с най-високостоящите византийски благородници и ще им наложи волята си. Като известява за тези амбициозни планове на Баязид, унгарският крал призовава Франция към кръстоносен поход срещу „Базаак, наречен Мурад-Бакен“, за да не бъде потъпкано или озлочествено от него светото християнство (Froissart. Op. cit., 15, p. 216—217).

¹⁰¹ Събитията около подготовката на похода и провеждането му са очертани в общи линии по данните, представени у J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 233 sq.

¹⁰² Bouciquaut. Livre des faits, p. 590. Фроасар предава събитията около кръстоносния поход през 1396 г. по начин, различен от останалите френски източници. Той сочи като първи обект на кръстоносните действия при Дунава някакво селище Комет, на плавателна река, назована от Фроасар Мет. Издателят на Фроасар — Кервин дьо Летенхов, я отъждествява с р. Тимок. Очевидно е, че хронистът съобщава погрешни данни за тази река, като казва, че тя се влива в Дунава при морето. Ж. Делавил Лъ Ру с основание поставя под съмнение всички географски податки на Фроасар. Интересно е все пак да посочим някои от тях. Според тези податки Дунав е огромна река, чието течение от изворите ѝ до морето е с 400 левти дължина. Фроасар бележи, че реката би била с повече предимства за Унгария и за земите, през които минава, ако корабите, пътуващи по нея, могли да навлизат в морето. Но това било невъзможно поради природно препятствие, понеже при устието на реката имало планина, която просичала водите и създавала условия за образуване на бързеи, които предизвиквали извънредно голям шум. Поради това там не можел да се приближи никакъв кораб. Покрай реката Мет имало хубави пасища, от които се ползвала цялата околност, имало и обширни лозя. Турците ги обирали, правели

от гроздето хубави вина и ги продавали на християните, защото сами не смеели да пият — техният закон изрично им запретиавал това. Пиели много козье мляко през горещия сезон — то ги прохладяло, ободрявало и ги правело силни.

Фроасар назовава второто населено място, атакувано от кръстоносците, с името Кари, и третото — Бреап. За последното селище отбелязва, че било владение на някакъв турски спяхия. Най-вероятно е, ако се съди по тези данни, за придунавските области да са черпени от недостатъчно достоверни източници, поради което те съдържат неясноти и неточности.

Фроасар въвежда и други елементи в разказа си, които липсват в останалите източници за Никополската битка. Той обвинява миланския дук Жан Галеас Висконти, че е предупредил Баязид за движението на кръстоносците и го е подтикнал с това към бързи контрамерки, довели до поражение християнската армия. Ж. Делавил дьо Ру, критичен към сведенията на Фроасар, допуска все пак, че не е изключено това сведение да е достоверно, като се имат пред вид приятелските връзки на миланския дук с турците. Недоволен от това, че Франция спъва враждебните му планове спрямо Генуа, той е вероятно още по-усърден да подтиква султана срещу кръстоносците, сред които има множество френски благородници и рицари (Froissart. Op. cit., 15) p. 246—247, 254, 262; J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 254—255, 258).

Вестите за помощта на балканското население са дали вероятно основание на Филип дьо Мезиер да твърди след Никополското поражение, че в армията на унгарския крал участвували и „схизматици“ — бошняци, сърби, албанци и българи (de Boulquerie) (Epistre Lamentable..., p. 452—453). А може би би могло да се допуска, че наистина местни жители са подпомагали с оръжие в ръка кръстоносците, макар това да не се потвърждава от други извори. Така става по-късно — по време на големите кръстоносни походи на Владислав III Ягело и Янош Хуняди (1443—1444) Срв. Б. Цветкова. Паметна битка на народите..., 263 сл.

¹⁰³ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 253. Духовникът от Сен-Дени отбелязва изрично, че Рахова е значителна крепост, оградена с двоен пояс стени, с кули на известно разстояние една от друга и снабдена с обилно продоволствие (Chroniques du religieux de St Denis, II, p. 493).

¹⁰⁴ Bouciquaut, Livre des faits, p. 237—239.

¹⁰⁵ J. Schiltberger. Op. cit., p. 18.

¹⁰⁶ Des Ursins. Op. cit.

¹⁰⁷ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 252. Затова Филип дьо Мезиер изтъква като една от важните причини за Никополското поражение ненавистта между католици и православни. Той добавя и това, което наблюдава по-късно и съобщава многократно Брокер: че балканските „схизматици“ предпочитат да приемат господството „на тиранина Баязид“ пред това да се подчинят на „латини“ и „унгарци“ (Epistre lamentable..., p. 452—453).

^{107a} Духовникът от Сен-Дени отбелязва изрично, че Никопол е украсен със здрави стени с кули и има многобройно население (Chroniques du religieux de St Denis, 2, p. 495).

¹⁰⁸ Обсадата е описана драматично от Bouciquaut. Op. cit., p. 239 sq.

¹⁰⁹ Bouciquaut. Op. cit.

¹¹⁰ Froissart. Op. cit., 15, p. 314; J. Des Ursins. Op. cit., 2, p. 409; Chroniques du Religieux de Saint-Denis, 2, p. 490.

¹¹¹ Подробностите около подготовката и провеждането на сражението вж. у J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 263 sq.; A. S. Atya The Crusade of Nicopolis...

¹¹² За отклика от сражението във Франция вж. у J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 289—292, 339—345.

¹¹³ E. Des Champs. Op. cit., p. 164—166.

¹¹⁴ Подробно у N. Iorga. Op. cit., p. 500 sq.; J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 333 sq.

¹¹⁵ J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 300 sq.

¹¹⁶ Г. Острогорски. Историја Византије. Београд, с. 510—512; J. Hammer. v. Histoire de l'Empire Ottoman. 1. Paris, 1835, p. 353—354.

¹¹⁷ L. Chalcocondylas. Op. cit., I, p. 971—996; J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 350—354.

¹¹⁸ За тези контакти вж. L. Chalcocondylas. Op. cit., p. 84; J. Delaville Le Roulx. Op. cit., p. 354—355; J. Barker. Op. cit., p. 154 sq. Духовникът от

Сен-Дени цитира текста на посланието, изпратено от византийския император до френския крал и връчено от Теодор Кантакузин. В него императорът изтъква, че поводът за молитвувашото му изложение е засиленият натиск на Баязид, „този коварен тиранин, владетел на турците, враг на Христа и на всички католици“. Мануил II се оплаква от собствените си страдания и тези на поданиците си, от тежките загуби, които столицата търпи от 3 години насам, „поради войната, отворена ни от Баязид“. „Той се стреми с всички средства и с цялата си власт да подчини на господството си нашия град и християните от земите ни и да унищожи от земята Христовото име.“ Той „не жалн за това ни труд, и разносни и деиношно упорствува лично или чрез поданиците си“. (*Croniques du Religieux de Saint-Denis*, 2, p. 559—551).

¹¹⁹ За експедицията на Бусико в Константинопол срв. J. Delaville Le Roulx *Op. cit.*, p. 359 sq.; J. Barker. *Op. cit.*, p. 162—163.

¹²⁰ За операциите на Бусико през тази експедиция срв. Bouciquaut *Livre des faits*, 1. chap. XXXI, XXXII.

¹²¹ J. Barker. *Op. cit.*, p. 164 sq.

¹²² J. Delaville Le Roulx. *Op. cit.*, p. 378, sq. Френските източници подчертано възхваляват енергичния Шатоморан, най-деен помощник на Бусико в тези събития. Отличил се с храброст при отбраната на града, той става толкова популярен всред френските управляващи среди, че в една от поемите си Кристин дьо Пизан го възхвалява, че „бди с оръжие в ръка срещу сарацините в града на Константин, който той напътва, подпомага и пази“... (G. Schlumberger) Jean de Chateaumorand p. 25). Деюрсен подчертава, че византийците напълно се успокоили, когато Бусико оставил за комендант на гарнизона Шатоморан — толкова голям бил авторитетът му там (*ibidem*, p. 26—27).

¹²³ *Ibidem*, p. 380 sq. Духовникът от Сен-Дени изрично отбелязва, че френският владетел, често обстждал с Мануил II проблемите, които предизвикали неговото пътуване из Европа. Византийският император излагал пред него „бедственото положение на империята“. „Кралят го изслуша благоразположено и обеща да му изпрати помощта си.“ *Chroniques du religieux de St. Denis*, p. 759.

¹²⁴ J. Barker. *Op. cit.*, p. 176 sq.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 183.

¹²⁶ Подробности у J. Delaville Le Roulx. *Op. cit.*, p. 389 sq.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 424 sq. Самият Шатоморан се връща преди отпътуването на Мануил II от Франция, защото френският крал го изпраща заедно с 200 души рицари да го придружават по обратния път (G. Schlumberger. *Op. cit.*, p. 32—36).

¹²⁸ *Ibidem*, p. 403—457.

¹²⁹ За остановката вж. Б. Цветкова. Паметна битка на народите, с. 66—68 и посочената там литература.

¹³⁰ *Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne*, p. 93—95; Писмото, преведено от Ал. Милев, е използвано у нас за пръв път у П. Петров. Въстанието на Константин и Фружин. — ИИИ IX, 1960, кн. 9. с. 210—211.

¹³¹ История Франции. т. I, М., 1972, с. 137 и сл.; R. Vaughan. John the Fearless. The Growth of Burgundian power. New York, 1966; Philip the Good. London, 1970.

¹³² Ср. R. Schwoebel. *Op. cit.*, p. 98, sq.

¹³³ Подробно за него и за творчеството му вж. у Ch. Potvin. *Oeuvres de Ghil lebert de Lannoy*...

¹³⁴ *Ibidem*, p. 55—58.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 58—60.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 61—64.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 65—67.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 67.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 68—71.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 75 sq.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 118—119.

¹⁴² *Ibidem*, p. 123 sq.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 160—161.

¹⁴⁴ L. Chalcocondylas. *Op. cit.* p. 227 sq.; Ducas. *Historia byzantina*. p. 229 sq.; L. Kananos. *De Constantinopoli anno 1422 oppugnata narratio*. Bonn, 1838; J. v. Hammer. *Op. cit.*, II, p. 237—245.

¹⁴⁵ Г. Острогорски. Цит. съч., с. 519; Ducas. *Op. cit.*, p. 249₁₇—251₂₁; J. v. Hammer. *Op. cit.*, II, p. 266—274.

- ¹⁴⁶ Ch. Schefer. Voyage d'Outremer...
- ¹⁴⁷ Ibidem, p. 197.
- ¹⁴⁸ Ibidem, p. 184—185.
- ¹⁴⁹ Ibidem, p. 183.
- ¹⁵⁰ Ibidem, p. 185.
- ¹⁵¹ Ibidem, l. 182.
- ¹⁵² Ibidem, p. 185.
- ¹⁵³ Ibidem, p. 208.
- ¹⁵⁴ Ibidem, p. 185.
- ¹⁵⁵ Ibidem, p. 224.
- ¹⁵⁶ Ibidem, p. 221—222.
- ¹⁵⁷ Ibidem, p. 185.
- ¹⁵⁸ Ibidem, p. 180.
- ¹⁵⁹ Ibidem, p. 206.
- ¹⁶⁰ Ibidem, p. 182.
- ¹⁶¹ Ibidem, p. 181—182; 216, 224.
- ¹⁶² Б. Цветкова. Паметна битка..., с. 112 и там пос. извори и книжнина.
- ¹⁶³ Ch. Schefer. Op. cit., p. 151—152.
- ¹⁶⁴ Ibidem, p. 164—165.
- ¹⁶⁵ Ibidem, p. 164.
- ¹⁶⁶ Ibidem, p. 209.
- ¹⁶⁷ Вж. повече у Б. Цветкова. Цит. съч., с. 101 и сл.
- ¹⁶⁸ Ch. Schefer. Op. cit., p. 215.
- ¹⁶⁹ Ibidem, p. 189—190.
- ¹⁷⁰ Ibidem, p. 195.
- ¹⁷¹ Ibidem, p. 219.
- ¹⁷² Ibidem, p. 220—224.
- ¹⁷³ Ibidem, p. 224—225.
- ¹⁷⁴ Ibidem, p. 202—203.
- ¹⁷⁵ Ibidem, p. 209.
- ¹⁷⁶ Ibidem, p. 224.
- ¹⁷⁷ Ibidem, p. 225 sq.
- ¹⁷⁸ Ibidem, p. 69.
- ¹⁷⁹ Ibidem, p. 219.
- ¹⁸⁰ Ibidem, p. 202.
- ¹⁸¹ Ibidem, p. 197.
- ¹⁸² Ibidem, p. 224.
- ¹⁸³ Ibidem, p. 149.
- ¹⁸⁴ Ibidem, p. 131.
- ¹⁸⁵ Ibidem, p. 201.
- ¹⁸⁶ Ibidem, p. 156—157, 210.
- ¹⁸⁷ Ibidem, p. 166.
- ¹⁸⁸ Ibidem, p. 217.
- ¹⁸⁹ Ibidem, p. 168—170, 173—175, 179—190, 200, 203.
- ¹⁹⁰ Ibidem, p. 140 sq.
- ¹⁹¹ Ibidem, p. 132 sq.
- ¹⁹² Ibidem, p. 172, 180, 200, 202.
- ¹⁹³ За оценката на този важен източник вж. предговора на Ch. Schefer. Op. cit.; G. Serghieart. Op. cit., p. 87—99; В. Мутафчиева — предговор в: Б. дьо ла Брокнер. Задморско пътешествие, с. 5—19; R. Schwob. Op. cit., p. 101—106.
- ¹⁹⁴ D. I. Geanakopoulou. The Council of Florence (1438—1439) and the Problem of Union between the Greek and the Latin Church. History, 24, 1955; J. Gill. The Council of Florence. Cambridge, 1958.
- ¹⁹⁵ Ch. Schefer. Op. cit., p. 263—266.
- ¹⁹⁶ C. Marinesco. Philippe le Bon... p. 153—154.
- ¹⁹⁷ G. Finot. Op. cit., p. 6; N. Iorga. Notes et extraits, II, p. 20; C. Marinesco. Op. cit., p. 155—157.
- ¹⁹⁸ J. A. S. Palmer. Op. cit., p. 448—481.
- ¹⁹⁹ N. Iorga. Les aventures „sarazines“ des Français de Bourgogne... p. 21—38.

- 200a N. Iorga. Op. cit., 3, p. 122—123; F. Thiriet. Op. cit., 3, No 2603, За преговорите на византийския император със западните сили споменана и един малко познат турски източник: Сказания за верските победи на Мурад II; H. Inalcık-Oğuz. Yeni bulunmuş bir Gazavât-i sultan Murad — AÜDTCFD, VII/2, Ankara, 1949, p. 481—495; H. Inalcık. — M. Oğuz. Gazavât-i sultan Murâd b. Mehemed hân. İzladî ve Varna Savaşları (1443—1444). Üzerinde Anonim Gazavâtname. Ankara, 1978. Срв. разказа на Ваврен за мисията на Каристинос при бургундския владетел по изданието на N. Iorga. La campagnes des croisés... p. 17—19.
- 201 Б. Цветкова. Цит. съч., с. 261—263, 273—274 и там пос. книжн.
- 202 F. Thiriet. Régestes des délibérations..., 3, No 2634, 2645; N. Iorga. Notes et extraits, 3, p. 167—168.
- 203 N. Iorga. Op. cit., 3, 162—163; F. Thiriet. Op. cit., No 2639.
- 204 N. Iorga. Op. cit., 3, p. 169—170; F. Thiriet. Op. cit., 3, No 2647.
- 205 F. Thiriet. Op. cit., 3, No 2648; C. Marinesco. Op. cit., p. 157—158.
- 206 N. Iorga. Op. cit., 3, p. 176—179; N. Iorga. Les aventures „sarrazines“ p. 6; J. Радонић. Западна Европа и балкански народи према турцима у првој половини XV века. Нови Сад, 1905, с. 192—193.
- 207 N. Iorga. Op. cit., 3, p. 176.
- 208 N. Iorga. La campagne des croisés sur le Danube (1445), Paris., 1927, p. 30 sq.
- 209 За това вж. Б. Цветкова. Цит. съч., с. 235—242.
- 210 N. Iorga. Op. cit., 3, p. 197—200.
- 211 J. Радонић. Цит. съч., с. 238.
- 212 Събитията от Дунавската експедиция на Ваврен са предадени по разказа на самия Ваврен, издаден от N. Iorga. La campagne des croisés... p. 42 sq; ср. D. Angelov. Une source peu utilisée sur l'histoire de la Bulgarie. , p. 170—179.
- 213 Подробно за събитията по времето на Мехмед II споменати в настоящото изследване, вж. у Fr. Babinger. Mahomet II le Conquérant et son temps...
- 214 Wolkan. Der Briefwechsel des Eneas Sylvius Piccolomini. Fontes rerum Austriacarum, B. I. Abt. 3, No 109, p. 199 sq.
- 215 R. Schwoebel. Op. cit., p. 22—23.
- 216 Ibidem, p. 84.
- 217 Le Discours du voyage d'Oultremer au très victorieux roi Charles VII. prononcé en 1452, par Jean Germain, évêque de Châlon. — Revue de l'Orient latin, 3, 1895, No 2, p. 314—338.
- 218 R. Schwoebel. Op. cit., p. 84—85.
- 219 G. Chastellain. Oeuvres, I, p. 11, III.
- 220 O. De la Marche. Mémoires, éd. H. Beaune et J. d'Arbaumont. Paris, 1884, 2, p. 336—337.
- 221 J. du Clercq. Op. cit., p. 80—82, 85—86.
- 222 R. Schwoebel. Op. cit., p. 85.
- 223 Ibidem, p. 30.
- 224 Ibidem, p. 31.
- 225 Pius II. The Commentaries of Pius II., 1, p. 70.
- 226 O. De la Marche. Op. cit., 2, p. 341 sq; M. D'Escouchy. Chronique. 2, p. 118 sq, 152 sq; ср. R. Schwoebel. Op. cit., p. 86 sq.
- 227 D'Escouchy, p. 165—222; De la Marche, p. 381—399
- 228 R. Schwoebel. Op. cit., p. 91 sq.
- 229 R. Vaughan. Philip the Good, p. 358—360.
- 230 C. Marinesco. Philippe le Bon... 2ème p., p. 8—11; R. Vaughan. Op. cit., p. 365—366.
- 231 R. Schwoebel. Op. cit.
- 232 R. Schwoebel. Op. cit., p. 98 sq.
- 233 Ibidem, p. 108.
- 234 Ch. Schefer. Op. cit., p. 263—366.
- 235 Ibidem, p. 267—274.
- 236 R. Schwoebel. Op. cit., p. 97 sq.
- 237 Chastellain. Chronique, 3, p. 71 sq.
- 238 J. Flinot. Op. cit., p. 8—51.
- 239 За тези събития ср. C. Marinesco. Le pape Calixte..., p. 85 sq. Philippe le Bon... 2ème p., p. 11; Fr. Babinger. Op. cit., p. 169 sq.
- 240 Chastellain. Chronique, p. 118—119.
- 241 C. Marinesco. Le pape Calixte III., p. 83 sq.

- ²⁴² Chastellain. *Chronique*, p. 109—112; R. Schwoebel. *Op. cit.*, p. 48.
- ²⁴³ Подробно вж. С. Marinesco. *Op. cit.*, p. 88 sq.
- ²⁴⁴ Св. Георгиев. Еней Силвий Пиколомини, с. 73—76.
- ²⁴⁵ За източната политика на Пий II вж. подробно у R. Schwoebel. *Op. cit.*, p. 57 sq.
- ²⁴⁶ Plus II. *Commentaries*, VII, p. 516.
- ²⁴⁷ За това подробно вж. R. Schwoebel. *Op. cit.* p. 116 sq.
- ²⁴⁸ Св. Георгиев. *Цит. съч.*, с. 94.
- ²⁴⁹ Lee M. Glay. *Sur la croisade projetée en 1453. Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire*, 3 s. II, (1861), p. 213—228.
- ²⁵⁰ L'Advis de monsr. de Waurin touchant le voyage de Turquie in: Seiffenberg. *Monuments pour servir à l'histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg*, V, Brussels, 1848, p. 545—553.
- ²⁵¹ G. Finot. *Op. cit.*, p. 21.
- ²⁵² Подробно за тези събития вж. R. Schwoebel. *Op. cit.*, p. 116 sq.
- ²⁵³ Fr. Babinger. *Op. cit.*, p. 458—459.
- ²⁵⁴ Описанието на тези събития вж у Caursin. *Descriptio*, f°3r sq., M. Dupuis. *Relation*... p. 92 sq.; R. Schwoebel. *Op. cit.*, p. 123 sq.
- ²⁵⁵ *Lettres de Louis XI*, Paris, 1903, 8, p. 318—319.
- ²⁵⁶ Подробно за тези събития вж у P. Durrieu. *La délivrance de la Grèce projetée en France à la fin du 15e s.* — *Revue d'histoire diplomatique*, 26, Paris, 1912, No 1, p. 333—351; Cl. D. Rouillard. *Op. cit.*, p. 28 sq.